

EDİTÖRLER: DOÇ. DR. HASAN YERKAZAN
DOÇ. DR. ÖNDER ERYILMAZ

SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMALARI

11

AMASYA
ÜNİVERSİTESİ
YAYINLARI

SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMALARI -11-

Editörler

Doç. Dr. Hasan YERKAZAN

Doç. Dr. Önder ERYILMAZ

AMASYA
ÜNİVERSİTESİ
YAYINLARI

AMASYA ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

Kitabın Adı

SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMALARI -11-

Editörler

Doç. Dr. Hasan YERKAZAN

Doç. Dr. Önder ERYILMAZ

Kapak Tasarımı

Dr. Öğr. Üyesi Aysel GÜNEY TÜRKEÇ

Yayın Yönetmeni

Timur YILMAZ

ISBN: 978-625-94732-8-4

Yayın No: 19

Baskı Sayısı ve Tarihi

1. Baskı / Ekim 2024 (Sonçağ Yayınevi)

2. Baskı / Ekim 2024

Baskı

Amasya Üniversitesi Yayınları

© Doç. Dr. Hasan YERKAZAN

Doç. Dr. Önder ERYILMAZ

Bu eserde yayımlanan yazıların içerikleriyle ilgili her türlü yasal sorumluluk, yazar veya yazarlarına aittir. Yazarın izni alınmadan kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, çoğaltılması yapılamaz. Yalnızca kaynak gösterilerek kullanılabilir.

ÖN SÖZ

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitümüz kurulduğu günden itibaren öğrencilerine en iyi ve kaliteli lisansüstü eğitim, öğretim ve araştırma imkânı sunma gayreti içerisinde. Her geçen gün yeni programları bünyesine dâhil eden kurumumuz hedefleri doğrultusunda çalışmalarını sürdürmekte; ulusal ve uluslararası düzeyde saygın, çağın gerektirdiği bilgi birikimine sahip üstün nitelikli bilim insanı, uzman ve araştırmacılar yetiştirme yolunda ilerlemektedir.

“Sosyal Bilimler Araştırmaları -11-” kitabı 16-18 Mayıs 2024 tarihleri arasında Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nün Amasya Valiliği ve Amasya Belediyesi iş birliğiyle düzenlemiş olduğu *Abdizâde Hüseyin Hüsâmeddîn Yasar* temalı “Uluslararası Amasya Sosyal Bilimler Araştırmaları -I Sempozyumu”nda sunulan bildirimlerden bir kısmının genişletirek kitap bölümü olarak değerlendirilmesinden oluşmaktadır.

Enstitümüz bünyesinde yapılan akademik çalışmaların kitaplaşması ve akademik camianın istifadesine sunulması sürecinde başta rektörümüz olmak üzere düzenleme kurulundaki değerli bilim insanlarının vermiş oldukları destekten dolayı çok teşekkür ederiz. Ayrıca bu çalışmada yer alan kitap bölümlerine hakemlik yaparak katkıda bulunan kıymetli hocalarımıza şükranlarımızı arz ederiz.

“Sosyal Bilimler Araştırmaları -11-” isimli kitabımız üzere toplam beş bölümden oluşmaktadır. Bu eserde *Amasya Tarihi’nin Şairler Tezkiresi Yönü*, *Amasya Mânilerinde Geçen Bitki Adları Üzerine Köken Bilimi İncelemesi*; *Abdizâde’nin Gözünden Amasya’da Kırâat İlmi Faaliyetleri*; *Pir Hamdullah Efendi ve Amasya Aleviliğinin Kolektif Belleğindeki Yeri* ve *Abdizade Husayin Husameddin Yasar's Contribution to the Historiography of Sufism* adlı bölümlere yer verilmiştir. Kitap bölümleri makale formatında birçok veri tabanında taranıp okuyucuların istifadesine sunulduğundan dolayı bölüm başlarına Türkçe ve İngilizce özetler de eklenmiştir.

Bundan sonraki süreçte Enstitümüz bünyesinde tamamlanan tezlerden, sunulan bildirimlerden ve diğer akademik çalışmalardan üretilen kitap bölümlerini sürekli olarak yayınlamayı, bu vesileyle Enstitümüzde yapılan akademik çalışmalardan daha fazla istifade edilmesini hedeflemekteyiz. Son olarak bu eserin ortaya çıkmasında büyük rol oynayan değerli yazarlarımıza teşekkür ederiz.

Doç. Dr. Hasan YERKAZAN

Doç. Dr. Önder ERYILMAZ

Amasya-2024

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	1
AMASYA TARİHİ'NİN ŞAİRLER TEZKİRESİ YÖNÜ	5
<i>Metin HAKVERDİOĞLU</i>	
AMASYA MÂNİLERİNDE GEÇEN BİTKİ ADLARI ÜZERİNE KÖKEN BİLİMİ İNCELEMESİ	33
<i>Asema YALNIZ</i>	
ABDÎZÂDE'NİN GÖZÜNDEN AMASYA'DA KIRÂAT İLMİ FAALİYETLERİ.....	83
<i>Adem YEŞİLDAĞ</i>	
PİR HAMDULLAH EFENDİ VE AMASYA ALEVİLİĞİNİN KOLEKTİF BELLEĞİNDEKİ YERİ.....	111
<i>Emrah ÖZDEMİR</i>	
ABDİZADE HUSAYIN HUSAMEDDİN YASAR'S CONTRIBUTION TO THE HISTORIOGRAPHY OF SUFISM.....	127
<i>Mustafa Salih EDİS</i>	

AMASYA TARİHİ’NİN ŞAİRLER TEZKİRESİ YÖNÜ*

Metin HAKVERDİOĞLU**

Öz

Amasya Tarihi, Abdîzâde Hüseyin Hüsameddin Yasar’ın ansiklopedik değeri haiz önemli bir eseridir. Bu eserde pek çok branşı ilgilendiren bilgiler bir arada sunulmuştur. Tarihten edebiyata, arkeolojiden ilahiyata, coğrafyadan tıpa kadar pek çok konuda önemli bilgiler mevcuttur. Bu bağlamda eserin şairler tezkiresi olma özelliği de gözden kaçırılmamalıdır. Eserde beş yüze yakın şair ismi geçmektedir. Bu şairlerin, kimisinin biyografileri uzun uzun verilmiş, şiirlerinden örnekler sunulmuşken; kimisinin sadece şairlik yönünün olduğu söylenmiştir. Ayrıca sadece adı verilen, ancak eserin eksik olan, yazılması düşünülen ciltlerinde yazılacağı belirtilen pek çok şair de kaydedilmiştir. Bilindiği gibi Amasya Tarihi’nin beşinci cildi kayıptır; ayın harfinden sonraki biyografiler de eksiktir. Meselâ, eserde Mihrî Hatun’dan pek çok biyografide bahsedilmektedir, ancak şairenin biyografisi eksiktir; çünkü eser mim harfine kadar gelememiştir. Çalışmamızda Amasya Tarihi’nde geçen şair isimleri tespit edilmiş, eserin şairler tezkiresi yönünden değeri ortaya konmuştur. Eserin beş yüze yakın şairin ismini anması, yaklaşık üç yüz şair hakkında ayrıntılı bilgi vermesi ve nihayet günümüzde divan şairi olarak adı dahi bilinmeyen isimler hakkında yegâne bilgilere ulaşmayı sağlaması kayda değer bir özelliktir. Abdîzâde Hüseyin Hüsameddin Yasar da şairlik yönü güçlü olan bir tarihçi olarak kendisini bu listeye ekletmektedir. Asrî mahlası ile şiirler yazan Hüseyin Hüsameddin, Amasya Tarihi’nde, bu yönünü de ortaya koymuş, gerekli gördüğü yerde şairleri sınıflandırmıştır.

* Bu çalışma 16-18 Mayıs 2024 tarihinde düzenlenen Abdizade Hüseyin Hüsameddin Yasar temalı “Uluslararası Amasya Sosyal Bilimler Araştırmaları Sempozyumu-1” adlı sempozyumda sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

** Doç. Dr., Amasya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, metin.hakverdioglu@amasya.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-9674-3292>.

Anahtar Kelimeler: Amasya Tarihi, Hüseyin Hüsameddin Yasar, Şairler Tezkiresi, Osmanlı Şiiri.

The History of Amasya Features the Curriculum Vitae of the Poets

Abstract

Amasya History is an important work of Abdîzâde Hüseyin Hüsameddin Yasar with encyclopedic value. In this work, information concerning many branches is presented together. The feature of the work, which contains important information and scholars on many subjects from history to literature, from archeology to theology, from geography to medicine, as a biographies of poets, should not be overlooked. Nearly five hundred poet names are mentioned in the work. While the biographies of some of these poets are given in detail, it has been said that some of them were only poets. Many poets who were only mentioned but stated to be written in the missing volumes of the work were also recorded. As it is known, the fifth volume of Amasya History is missing; Biographies after the letter “ayın” are also missing. In the work, many biographies about Mihrî Hatun are mentioned, but the poet's biography is missing; because the work could not reach the mim letter. In our study, the names of the poets mentioned in the History of Amasya were identified and the value of the work in terms of describing the poets (tezkire) was revealed. It is very important that the work mentions the names of nearly five hundred poets, gives detailed information about approximately three hundred poets, and finally provides access to the only information about names whose names are not even known as divan poets today. Abdîzâde Hüseyin Hüsameddin Yasar has also been tried to be evaluated as a historian with a strong poetic talent. Hüseyin Hüsameddin, who wrote poems under the pseudonym Asrî, also revealed this aspect in Amasya History.

Key Words: History of Amasya, Hüseyin Hüsameddin Yasar, Poets' Biographies, Ottoman Poetry.

GİRİŞ

Amasya Tarihi'nin Şairler Tezkiresi Yönü

Tezkire hatırlatmaya sebep olan şey anlamında zikir kökünden gelen Arapça bir kelimedir. Bir olayı veya bir şahsı zikretmek şeklinde sıkça kullanılan bu kelime küçük mektup, pusula, bir iş için izin vermek anlamında da kullanılır. “Kelime ve terim anlamlarının dışında tezkire, edebiyat terminolojisi olarak çok daha geniş bir kullanım alanına sahiptir. Bu manada kelime, Osmanlı toplumunun maddi ve manevi kültürünü meydana getiren her meslekten yaratıcı kişinin biyografik künye yazıcılığını temel alan bir türdür. Tezkireci, belirli bir meslekte tanınmış kişilerin, mesela evliyaların, hattatların, mimar ve musiki üstatlarının, hatta usta bir çiçek yetiştiricisinin hayat ve sanatından söz edebilir. Ama tezkire kelimesi en geniş manada kullanım alanını şairlerin hayatları ile şiiirlerinden söz eden kitaplarda bulmuştur. Öyle ki bu kitapların bazıları tezkire kelimesini özel bir ad olarak taşıdıkları gibi, ayrı bir isim taşıyanlar da tezkire adıyla anılmaktadırlar. Bu eserler anlattıkları çevrenin veya mesleğin adıyla anılırlar. Şairleri anlatanlara Tezkire-i suarâ veya tezkiretü’ş-suarâ, erenleri anlatanlara tezkiretü’l-evliyâ, hattatları anlatanlara tezkiretü’l-hattatîn denir” (İsen, 2010;26).

Arap edebiyatında tabakat adı verilen bu çalışmalar, sadece şairleri anlatan biyografiler olarak kitaplaşması yanında, hacimli tarih kitaplarının içinde de yer alabilmektedir. Hüseyin Hüsameddin Yasar’ın Amasya Tarihi bu bağlamda özellikle altıncı ciltten sonra bir tabakat çalışması olarak tanımlanabilir. Doğal olarak da bu tabakat yani, biyografilerin içinde şairler de yer almaktadır.

Amasya Tarihi, Hüseyin Hüsameddin Yasar tarafından yazılmış 12 ciltlik bir şehir tarihidir. Ancak bu eserin içinde Türk milletinin yetiştirdiği beş yüze yakın şair hakkında da bilgiler mevcuttur (Eserin ayın harfinde ve yarım kaldığı düşünüldüğünde bu sayı iki katına çıkabilir). Bu yönü ile eser bir şairler tezkiresi özelliği de taşımaktadır.

Amasya Tarihi, Hüseyin Hüsameddin Yasar’ın en önemli eseridir. Bu eser hacim ve etkisi yönüyle bir şehir için

yazılan en kayda değer şehir tarihlerindedir. Yasar, eserinin ilk beş cildinde genel Türk tarihinden, Amasya coğrafyasından bahsetmiş ve pek çok konuda ilginç çıkarımlarda bulunmuştur. Eserin beşinci cildi kayıp olduğu için bu cilt hakkında sadece tahminde bulunulmakta ve ilk dört ciltteki gibi genel Türk tarihinin devamı olduğu düşünülmektedir. Tarihin altıncı cildinden itibaren tercemeler (biyografiler) başlamaktadır. Tabakat adı verilen bu yöntemle elif'ten ye'ye kadar tüm önemli isimler tanıtılmış, hayat hikâyeleri anlatılıp eserlerinden bahsedilmiştir. Maalesef eser ayın harfinde yarım kalmıştır. On ikinci ciltte ve ayın harfinde biten eserin devamının olduğu, Prof. Dr. M. Fatih Köksal'ın (2017) elindeki defterlerden anlaşılmaktadır. Bu defterler karalamalar halindedir ve pek çok sayfası boştur. Ancak Yasar'ın ayın harfinde kalan eserini tamamlamaya çalıştığını göstermesi bakımından önemlidir. Bu durumda Hüseyin Hüsameddin Yasar, anlatmaya çalıştığı şahsiyetlerin neredeyse yarısını kaleme almıştır, denebilir. Bu durum doğal olarak eserin şairler tezkiresi yönü hakkında yapılan çalışmaları da etkilemektedir. Yani Amasya Tarihi'nin bahse konu ettiği şairler hakkında tam sayı tespiti mümkün olamamaktadır. Prof. Dr. M. Fatih Köksal'ın elindeki ciltler de incelendikten sonra Amasyalı divan şairi sayısı biraz daha netlik kazanacaktır. Bu defterlerin de taslak halinde olduğu gerçeği göz ardı edilmemelidir. Burada bir husus daha dikkatten kaçmamalıdır; eserde bahsedilen tüm isimler Amasya'da doğmuş, yaşamış, ölmüş değildir. Amasya'da doğup ömrünün büyük bölümüne başka şehirde geçirmiş olanlar olduğu gibi, başka coğrafyada doğup Amasya'da yaşamış, ölmüş olanlar da vardır. Yasar bu durumları da genellikle biyografinin içinde söylemiştir; ancak yine de paylaşılamayan şairler konusu zaman zaman ortaya çıkabilmektedir.

Eldeki çalışma (Arslan M. vd; 2022), üç cilt halinde ve ayın harfine kadardır (beşinci cilt kayıptır). Bu eser, Amasya Belediyesinde, bir komisyon tarafından gerçekleştirilmiş en sağlıklı çalışmadır. Çalışma ile Amasya Tarihi'nin matbu ve elyazması olarak eski yazı halde kalmış tüm varyantları gözden geçirilmiş, en sağlıklı Latinize çalışması yapılmıştır.

Eserin başında yazar ve eseri hakkında geniş bir bilgi (bkz. Keçeci Kurt 2022/ Giriş) sunulmuştur.

Amasya Tarihi'nin şairler tezkiresi yönü yukarıda adı geçen eser (Arslan M. vd; 2022) esas alınarak ortaya konulmuştur. Eserde toplam 283 şairin hayat hikâyesi bulunmaktadır. 181 şairin ise sadece adı zikredilmektedir.

Tablo 1. Ciltler ve Şair Sayıları Tablosu

Cilt	Biyografisi Olan Şair Sayısı	Biyografisi Olmayan Şair Sayısı	Toplam	Açıklama
1		36	36	
2		4	4	
3		42	42	
4		10	10	
4 zeyl		27	27	4.cilte ektir.
5				Bu cilt kayıptır.
6	22	21	43	
7	42	15	57	
8	56	15	71	
9	37	4	41	
10	25	16	41	
11	93	12	105	
12	8	6	14	
Genel	283	181	491	
Toplam				

Bu şair sayısı eksik olan ciltler de hesaba katıldığında çok daha yüksek çıkacaktır. Ancak yine de 283 şairin biyografisini barındıran bir tarih kitabı, doğal olarak bir şairler tezkiresi özelliği taşımaktadır.

Eserde Kaynak Olarak Kullanılan Tezkireler

Abdî Efendi-Müderris, Amasya Şairleri Tezkiresi (Tezkiretü'-ş-Suarâ)

Âşık Çelebi Tezkiresi (Meşâirü'-ş-Suarâ)

Kâfzâde Feyzî Mustafa Efendi Tezkiresi

Sehî Bey Tezkiresi

Latîfî Tezkiresi
Kınalızâde Hasan Çelebi Tezkiresi
Beyânî Tezkiresi
Gelibolulu Ali Tezkiresi
Fatin Efendi Tezkire-i Şuarâ
Kâfzâde Faizi Abdullah Efendi Zübdetü'l-Eş'âr
Şeyh Alizâde Hafız Ahmet Rüştü Efendi'nin Zeyl-i
Tezkiresi.

Yasar, bu tezkireler haricinde pek çok kaynaktan yararlanmış ve özellikle kendi tanıdıklarını veya tanıyan kişilerden yararlandığı şahsiyetleri anlattığı pasajlarda ilginç ayrıntılar vermiştir. Subjektif olmasına rağmen Yasar'ın şairler hakkındaki ilginç anekdotları esere orijinallik katmıştır. Hiçbir kaynakta bulunamayacak ayrıntılar bu eserde samimi bir dille ortaya konmaktadır. Ayrıca şairler hakkında ortaya koyduğu olumlu veya olumsuz tenkitler dikkate değerdir. Bu durum sosyal tarih çalışmaları hakkında oldukça ilginç malzemeler sunmaktadır. Şairlerin özel hayatları ve şahsiyetleri hakkında yaptığı yorumlar da ayrıca ilgi çekicidir. Bir şair olması hasebiyle (Kaçar 2017), (Hakverdioğlu 2021), şairlerin önemi hakkında da yorum yapabildiği eserinde görülmektedir.

Tezkirelerden alıntı yapıp sonradan bu tezkirelerin “hayfâ ki yandı” diyerek anılması, özellikle “Şeyh Alizâde Hafız Ahmet Rüştü Efendi'nin Zeyl-i Tezkiresi” ve “Abdî Efendi-Müderres'in Amasya Şairleri Tezkiresi-Tezkiretü'ş-Şuarâ” adlı eserleri önemli kılmaktadır. Yasar, pek çok bilgiyi bu iki eserden almış ve şairlerin şiirlerinden örnekleri bunlardan sunduğunu belirtmiştir. Bu iki şair tezkiresinin bulunması “yandı” denilen pek çok şairin şiirinin tespitini sağlayacaktır.

Amasya Tarihi'nde İlginç Şair Simaları

Cihan padişahı Amasyalı bir şair: Yavuz Sultan Selim, Selimî.

Adlî mahlaslı cihan padişahı, şair: Sultan II. Bâyezid.

Şair Nedîm'in Merzifonlu şair babası ve dedesi: Bedreddinzâde Ebu's-Suud Efendi ve Recepzâde Mehmet Efendi.

Nedîm'in Merzifon'daki bir akrabası: Şair Abdîzâde Eşref Abdullah Efendi.

Güzel yüzü ile herkesi hayran bırakan, kendisine şiirler yazılan, yakışıklı Amasyalı şair: Gonca Keyvan.

Bir erkek güzeli şair: Dârâ Çelebi Güzel.

Hz. Yusuf kadar güzel bir sima, şair: Amasyalı Alacabeyzâde Sânî Yusuf Çelebi.

Tokatlı veya Edirneli sanılan büyük devlet adamı ve şair: Amasyalı Ahmet Şemseddin Efendi Kemal Paşazâde.

Âşık Paşa da Amasyalı bir şairdir: Mevlanâ Alaeddin Âşık Ali Paşa.

Osmanlının devlet yapısını kuran, II. Bâyezid'in dostu, allâme ve şair: Amasyalı Müeyyedzâde Hâtemî Abdurrahman Çelebi.

Yavuz Sultan Selim'in idam edip çok pişman olduğu Osmanlının büyük nişancısı, yazışma kültürünün kurucusu, şair: Amasyalı Tâcî Beyzâde Câfer Çelebi.

Kardeş acısına dayanamayıp vefat eden bir allâme: Tâcîzâde Sa'dî Çelebi.

Amasya'nın Fuzûlî'si, ilahî aşk ile tutuşan Azerbaycan Türk'ü bir yürek: Seyyid Mir Hamza Nigârî.

Şirvânî Türbesinin bülbülü, Azerbaycan'ın gülü, şair: Türbeli Hafız Sebâtî Mehmet Efendi.

Osmanlının en ünlü kadın şairi: Amasyalı Mihrî Hatun. (Biyografisi yoktur, ancak pek çok yerde övgüyle bahsedilmiştir.)

Abbasî Halifesi Harun Reşid'in annesi Amasyalı Rum güzeli şaire: Hayzürânül-Harşeniyye Ümmü'l-Hulefâ.

Mihrî Hatun'un öğrencisi, şaire: İğnecizâde Sâfiye Hatun.

16. asırda Amasyalı bir şaire: Şeyhzâde Hubbî Ayşe Hatun.

Adı ve şiirleri hiç duyulmamış bir şaire: Çelebi Kızı Râziye Hatun.

Mihrî Hatun'un babası, şair: Kara Kadı Bilâlî Mehmet Çelebi.

Selamet Hatun'un bacısı, şaire: Amasyalı Zeynep Hatun.

Kadersiz şehzade, sultan bir şair: Şehzâde Sultan Ahmet Han.

14. asrın en büyük şairlerinden biri: Amasyalı Mevlanâ Tâceddin Ahmet İbrahim Çelebi (Ahmedî).

Osmanlı tarihçisi Baba İlyas torunu, şair: Âşık Paşazâde Pîr Ahmet Çelebi.

Amasya'daki Şifelerin iftirasıyla Şehzade Ahmet tarafından idam edilen yürekli bir şair: Figanî.

Keşfedilmeyi bekleyen bir divan şairi: Şirvânî Bahaeddin Mehmet Efendi.

Sultan Selim'in hakkıyla istifade ettim dediği Amasyalı devlet adamı, şair: Cemâlîzâde Pîrî Mehmet Paşa.

Şeyh Cuî, şair: Şeyh Cemaleddin Mevlevî Cûî Mehmet Çelebi.

Birinci Dünya savaşını eleştiren şiiri ile ilginç bir sima: Muallim Cûdî İbrahim Bey.

Osmanlıya kâtip evlatlar feda eden allâme, şair: Hacı Beyzâde Tâceddin İbrahim Paşa (Tâcî Bey).

İntihar eden bir şair: Nelmî Tahsin Hasan Efendi.

Gerçek hayatta, aşkından dolayı sevdiği kızla birlikte vefat eden bir Ferhat: Hatipzâde Hulusi Mehmet Efendi.

Talihsiz bir sadrazam şair: Amasyalı Şirvanîzâde Mehmet Rüştü Paşa.

Cumhuriyet kurulurken değişim sancılarını yaşayan, Abdurrahman Kamil Yetkin'in oğlu, şair: Mecdîzâde Sabri Mehmet Efendi.

Amasya Tarihi'nin yazarı Asrî mahlaslı bir şair: Abdizâde Hüseyin Hüsameddin Yasar.

Amasyalı şairleri Tezkiretüş-Şuarâ adlı eserinde toplayan bir şair: Müderris Abdî Efendi.

Hüseyin Hüsameddin'in Şairler Hakkındaki Yorumları

Basîrî; Cönlere kaydedilecek renkli latifeleri ve şakaları pek çok vardı; huy ve yaratılıştaki alacılığından başka ayıbı yoktu. Basîrî Çelebi, Şehzâde Sultan Ahmet'in has nedimi

olması sebebiyle Sultan Selim ve Şehzâde Sultan Süleyman Hanların saltanat zamanlarında yüksek mevki yüzü görmemiş ve İskender Çelebi'nin yakın himayesini görmeseydi, Revânî Çelebi gibi küçük caizelere muhtaç olarak yaşardı. Halis Horasanlı olsaydı, babası gibi nişancı ve reisülküttap dahi olurdu (Cilt 7) Arpaguş, S. ve Turabi A.H. (2022).

Nureddinzâde Seyyid Edip Mehmet Efendi; Âlim, kâmil, şair, mahlası gibi “Edîb”, edebiyat fenninde mahir, nesirde başarılı, güzel huylu, sakin bir seyyit idi. Mükemmel şiirleri içeren dîvânı vardır. Askerî ayaklanmada bazı düşmanları tarafından yalan haberleri yayılmasaydı ilim ve faziletine münasip makamlara ulaşırdı (Cilt 7) Arpaguş, S. ve Turabi A.H. (2022).

Kemal Paşazâde; Merhumun şiirleri pek çok ve gayet sanatlıdır. Şiirinden örnekler yazmak isterdim ancak bu madde çok uzadı. Bu kısmı kısmaya mecbur oldum. Şunu arz edeyim ki merhum Farsçaya ettiği hizmetten bir kısmını Türk diline lutf etseydi, pek çok istifade ederdik (Cilt 6) Özel R. O. ve Hakverdioğlu M. (2022).

Yeniçerizâde Âhi İbrahim Efendi; Kâtip, şair, güzel nutuk söyleyen, hitabeti güçlü idi. Kelâmî, Âzerî, Turâbî gibi şair ve fâzıllar ile sohbetleri ve karşılıklı şiirleri vardır. Hattat olup nesih hattında mahir idi. Riyazî Efendi Tezkiresinde iki Âhi'den daha bahseder. Âhi'nin olduğu iddia edilen pek çok şiire Eşbâh u Nezâir-i Edebiyye'de tesâdüf edilse de hangi Âhi'ye ait olduğunu kestiremediğimden nakledemedim (Cilt 6) Özel R. O. ve Hakverdioğlu M. (2022).

Şehzâde Ahmet; Şehzâde Sultan Ahmet, Acem âlimlerine özellikle Acem seyyitlerine pek meyyaldi, ilgi gösterirdi. Hekimi Kutb-ı Şirvânî ile nişancısı Ahmet-i Câmî; İran edebiyatını, dilini, devlet adamlarını, milliyetini şehzâdenin gözünde çok büyütüyorlardı (Cilt 6) Özel R. O. ve Hakverdioğlu M. (2022).

Yeniçerizâde Berkî Hasan Çelebi; Kâtip, şair, musikişinas olup güzel saz ve ud çalar, meclislerin aranan adamlarından olarak yaşadı (Cilt 7) Arpaguş, S. ve Turabi A.H. (2022).

Akdağzâde Bedreddin Mahmut Efendi; İnsanları dilinde dolaşan meşhur Muhammediye adlı kitaba Türkçe nazire yazıp Mahmûdiye diye ad koydu. Lakin merhumun nazmı zayıf olup

kabul göremedi ve halk arasında rağbet bulmadı (Cilt 7) Arpaguş, S. ve Turabi A.H. (2022).

Mevlânâ Hüsâmî Pir Abdurrahman Çelebi; Gayet heybetli görünür, vakur, yakışıklı bir zat olduğundan karşısında kimse söz söylemeye cesaret edemezdi. Âlimler ile şeyhler arasına ortaya çıkan meseleler hakkında ilmî dikkati ve tasavvufî bilgisi ile âlimleri ikna ederdi. Bunun için âlimler bile kendisine biat eder, sözünü dinlerdi. Şu gün bile kabrinde aynı heybet vardır (Cilt 7) Arpaguş, S. ve Turabi A.H. (2022).

Hacıbeyzâde Edâyî Recep Bey; Kaptan Piyâle Paşa'nın vefatını ve Edâyî Bey'in Mehmet Paşa'ya bağlanmasını bilemeyen Gelibolulu Âlî Bey'in durumu bir edebiyat numunesidir. Edâyî Bey'in şairliğini zayıflatmaya çalışan Âlî Bey'in iktidarını gösterir (Cilt 7) Arpaguş, S. ve Turabi A.H. (2022).

Cemâlîzâde Pîrî Mehmet Paşa; Sultan II. Bâyezid devrinde saraylı kölelerin yani Türk olmayan uşakların vezirlik ve sadareti adeta kanun olmuş idi. Bu köleler, vezirlik ve sadareti kendilerine has bir mevki bilmişler, hatta Çandarlızâde İbrahim Paşa'yı sadaretinin ikinci yılında kendilerine karşı çıktığından zehirlemişlerdi.

Bundan dolayı asil Türkler ve Türk olan Beyler Sultan Bâyezid'e karşı pek kırgın ve karşıt idiler. Mısır Harbi'nde görülen hezimetin birinci sebebi işte bu dargınlık ve infial idi. Kezâ Sultan Selim'i de tahta çıkaran yine bu milliyetçi hissiyat ve kırgın Türkler idi.

Bununla birlikte Sultan Selim, saraylı kölelerin baskısına rağmen Türklerden Pîrî, Hüsameddin, Hocazâde Mehmet Paşalara vezirlik vermiş, Pîrî Paşa'yı sadrazamlığa kadar çıkarmıştı.

Saraylı köleler, bunun önüne geçmek için Pîrî Paşa'nın damadı Boşnak Mustafa Paşa ve ikinci vezir Arnavut Ahmet Paşa olduğu halde paşanın evini basıp eşyalarını talan ettiler ve hakkında yalan haberler ile paşayı Sultan Selim'e idam ettirmek istediler. Paşa bu maksadın farkında idi. Ancak padişahın kadirşinaslığına itimadı olmakla birlikte oldukça sıkıntılıydı.

Sultan Selim demiştir ki; devlet adamları içinde ancak üç zat bulabildim: Biri Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi'dir. Pek ihtiyarlığına tesadüf ettim. Diğeri Tâczâde Cafer Çelebi'dir, pek yazık ki kaybettim. Öbürü de Pîrî Paşa'dır, bundan hakkıyla istifade ettim. Dikkat edilmelidir ki bunların üçü de Amasyalıdır (Cilt 7) Arpaguş, S. ve Turabi A.H. (2022).

Tâcî Beyzâde Câfer Çelebi; Câfer Çelebi gayet faziletli, şeriat ve edebiyat ilmine vakıf, aklî ilimlerde mahir, birinci sınıf şair, edip, üslup sahibi bir hattat, benzeri bulunmaz bir kâtip idi. Hattın her çeşidinde mahir olup siyakat hattını icat etmiş, tuğra suretlerini ve fermanları en güzel şekilde sokmuştur.

İyiliği, yüce himmeti atasözü gibi herkesçe bilinir olduğundan fazıllar, âlimler, şairler yazdığı eserleri aşırı derecede methetmişlerdir. Elde bulunan çeşitli konulardaki eserleri, üç dîvânı, Kitabül-Ahlak ve Hevesnâme'si edebiyatçılar arasında çok beğenilmiştir (Cilt 7) Arpaguş, S. ve Turabi A.H. (2022).

Türedioğlu Celâlî Mehmet Ağa; Sesi gür ve etkili idi. Boyu posu, endamı güzel, şekli ve siması kadınları kendine hayran ederdi. Amasya'nın Meydan Köprü semtinde Yüksek Kahve demekle meşhur kahvehanede harika bağlama ve saz çalar, destanlar okur, şiirler söyler, bütün halkı başına toplardı. Bununla beraber gayet iyi bir at binicisi ve savaşçı idi (Cilt 8) Açık T. ve Serbestoğlu İ. (2022).

Muallim Cûdî İbrahim Bey; Şiirleri çoğunlukla mutasavvıfane dir. Yenişehirli Avnî Bey ayrı tutulursa Cûdî Efendi tasavvufî şiir söyleyenlerin hepsinden daha üstündür. Hikemî ve büyük aşk şiirlerinde büyük beceri gösterir idi. Eski ve yeni yolda söylemiş olduğu şiirleri birkaç dîvân dolduracak kadar çoktur. Maalesef bu kıymetli eserler kitap halinde basılmadı. Zâyî olma tehlikesinden kurtulamadı (Cilt 8) Açık T. ve Serbestoğlu İ. (2022).

Hacı Hafız Mustafa Tevfik Efendi ve Abdurrahman Kâmil Efendi; Bu iki fazılın arasına bazı durumlar itibarıyla farklar bulunurdu. Mesela, Hafız Kâmil Efendi gayet zeki, lisanı sanatlı, anlatımı akıcı, ifadesi gayet açık, açık özlü bir meşrebe

sahip bir zat idi. Vaaz verdiği zaman halkı başına toplar, isterse halkı ağlatır, isterse güldürürdü.

Hacı Hafız Efendi ise lisanı ve anlatımı tutuk, ifadesi dar, anladığını anlatmakta zorlanan, biraz aptalımsı idi. İbadullah Camiinde vaaz verdiği zamanlarda halk derslerinden o kadar istifade edemez pek az kimse dinlerdi.

Hafız Kâmil Efendi, edebiyatta önde gelen kişilerden, şair, edip, gayet hoş konuşan, tarihe vakıf, sohbeti gayet latif bir nadir zat idi.

Hacı Hafız Efendi de yüksek edebiyat zevkine sahip olmakla birlikte şiir yazacak bir yapısı yoktu. Aruz ve şiir vezinlerini çok iyi bilirdi ama düzgün okuyamazdı. Tarih ve tarihî hikâyeleri bilirdi. Fakat yerinde satamazdı. Nükteyi pek çabuk anlar, karşılık vermekte gecikirdi (Cilt 8) Açık T. ve Serbestoğlu İ. (2022).

Erzurumîzâde Hüsnî Yusuf Efendi; Gayet zeki, kıvrak zekâlı, uzun boylu, edebiyattan anlayan, şair, hoş konuşan bir zat idi. Şiirlerinden oluşan dîvânı vardı. Küçük biraderi Emin Ali Efendi'den rica ve ısrarına rağmen bir gazelini bile alamadım (Cilt 8) Açık T. ve Serbestoğlu İ. (2022).

Şeyhzâde Hubbî Ayşe Hatun; Şiir yazan kadınlar içinde zamane kadınlarının en üstünü ve gerçekten de en güzel ve fasih şiirleri yazamıydı. Kelimeleri de kız şeklinde değil erkek gibi merdane idi ve kendi gibiler arasında seçkindi. Gazelleri, kasideleri ve mesnevileri vardır. Hepsinden Hurşid ü Cemşid adlı kitabı vardır ki üç bin beyitten fazladır. Onda hayli latifeler vardır (Cilt 8) Açık T. ve Serbestoğlu İ. (2022).

Alacabeyzâde Sâni Yusuf Çelebi; İsmi ve güzelliği yönünden Hazret-i Yusuf gibiydi, Yusuf-ı sâni idi. Gerçek budur ki güzellikte kemal sahibi, yüz güzelliğinde Hz. Yusuf gibi bedelsizdi. Belki Hz. Yusuf'tan sonra Allah ondan başkasına bu kadar güzel bir yüz ve işve vermemişti (Cilt 8) Açık T. ve Serbestoğlu İ. (2022).

Türbeli Hafız Sebâti Mehmet Efendi; Âlim, iyi huylu, şair, edip, nutku dinlenir, gayet latif, şekil ve şemali güzel, yakışıklı, ikram sever bir kişi idi. Hafız Sebateddin Mehmet Efendi denirdi. Dîvânı basılmış, bir nüshasını da bana hediye vermişti.

Yazık ki yandığından şiiirleri nakledilemedi (Cilt 8) Açık T. ve Serbestoğlu İ. (2022).

Nelmî Tahsin Hasan Efendi; Bu gazeli merhûmun yanında yüksek bir sesle okudum. Onun hüzün ve elemi, perişan hâli bana fevkalâde tesir etdi. Beraberce ağlaştık. Merhûmun intiharını duyunca ağladım (Cilt 8) Açık T. ve Serbestoğlu İ. (2022).

Sâbikî Turâbî Şuayb Efendi; Gayet fâzıl, tefsirde uzman, hadis âlimi, kâmil, şeriata bağlı bir seçkin zat idi. Şair, edip olup vaazlarında şiiirlerinden makama münasip beyitler okurdu.

Latife ve zarafeti içeren pek çok hikâyeler bilir, halkı bazen komik hikâyelerle güldürür, bazen de Allah'ın celalini tasvir ederek ağlatırdı. İfadeleri gayet güzel ve açıktı. Doksanlık bir ihtiyar iken bedenen sağlam ve hafızası kuvvetli, mükemmel idi.

Hayret edilecek bir durumdur ki pisboğaz idi. Fakat açlığa da o kadar dayanıklı idi. Bir kimsenin ellerini sıkırsa adeta parmaklarını kırarak kadar kuvvet gösterir, at nalını iki parmağı ile ufaldırdı (Cilt 8) Açık T. ve Serbestoğlu İ. (2022).

Habibzâde Şeyh Dâî Hasan Çelebi; Âlim, tasavvufta kâmil, tasavvuf ve şer'î ilimlerde fâzıl, şeriata gayet bağlı, şair, zahid, mübarek bir zat idi. İlahiyat'ı zamanında pek meşhur olup tekkelerde okunurdu. Mahlası İzzî idi, sonra Dâî diye meşhur oldu (Cilt 9) Baş E. ve Koca F. (2022).

Dırdır Daimî Ali Efendi; Ali Efendi kısa boylu, ince yapılı, zayıf, oldukça âlim, şair, çok sözlü, kendini beğenen, latif bir zat idi. Şiiirlerinden bir gazel veya bir kıt'a talep ettiğim halde vaadini nedense yerine getirmedi (Cilt 9) Baş E. ve Koca F. (2022).

Osman Tekkesi Şeyhi Derunî Mehmet Efendi; Âlim, zahid, vaiz, nefesi etkili ve şair idi. Bazen ilahiler söylerdi (Cilt 9) Baş E. ve Koca F. (2022).

Ebu Yusufoğlu Halîmî Mehmet Efendi; Gerek o kaside ve gerekse diğer eserlerinden anlaştığı üzere âlim, fâzıl, hitabete vakıf, olgun bir şair, her fenden bilgisi olan bir zat idi.

Yazık ki rakiplerinin haseti yüzünden ilmi kadar değer göremedi. Lugat-i Halimî demekle meşhur olan eseri yalnız

Farsça sözlük öğrenmeye has değildir. Belki Türk lügatleri içinde bir başucu kaynağıdır. Bahrul-Garaib adlı bir eseri de meşhurdur (Cilt 9) Baş E. ve Koca F. (2022).

Halvetî Seyyid Şeyh Hakkı İbrahim Efendi; Âlim, salih, münzevi, yalnız kalıp ibadet etmeyi sever, evliyadan olduğu düşünülen bir mübarek zat idi. Şair, âşık meşrep olup tekkesinde ilahileri okunurdu. Zikir ve tevhit esnasında halkı etkileyecek haller ortaya koyardı. Vaaz ve nefesi etkili, çoğunlukla ağlamaklı idi (Cilt 9) Baş E. ve Koca F. (2022).

Şeyh Hacı Mîr Hamza Nigârî Efendi; Dîvânında güzel naatlar, yüce gazeller, yanık ve içli elemeleri anlatan kıtalar vardır. Fakat bunların içinde şiirini sakatlayan, dilimizin kurallarına uymayan edebî gariplikler de vardır. Bunlar da kendisine has olan sözlerdir. Hazretin şiirlerini içeren dîvânî müritleri tarafından Kuran-ı Kerim kadar kutsî kitap sayılır. Başlarda gezdirilirdi. Parmak hesabıyla yazılmış şiirleri belli bir ezgi ile okunur. Vecd ve şevk içinde çoşulur idi.

Sonuç olarak Hazret-i Mîr Hamza Nigârî hürmete layık bir mübarek simadır. Kendisine has bir tasavvuf yolu olan faziletli şeyhlerdendir. Bu meslek takipçilerine Hamzavî dendi. Saltanatı uğrunda her türlü fenalığı yapacak bir yaratılıştaki olan Muaviye ve Mervan'a feda edilecek kimselerden değildir. Vesselam (Cilt 9) Baş E. ve Koca F. (2022).

Müeyyedzâde Hâtemî Abdurrahman Çelebi; Merhum Müeyyedzâde Hâtemî bu asırda Amasya'nın yetiştirdiği âlimlerin birincisi olduğunda şüphe yoktur. Aklî, şer'î ve naklî ilimlerin hepsinde en önde, edebiyatta benzersiz, her fende bilgi sahibi, seçkin bir şair, devrin Eflatun'u gibi bir isabetli karar ve görüş mevkiinde, zeki, parmakla gösterilen, kâmil, vakur, hayırsever, ali-cenab idi.

Edirneli Mecdî Efendi Tercüme-i Şakayık'ta diyor ki: "Müeyyedzâde Hâtemî Abdurrahman Çelebi'nin sanat kabiliyeti yüksek, garip latifeler yapma özelliği vardı. Her sözünün inci tanesi gibi benzeri yoktu. Lakin bu kadar çok yazmasına rağmen işinden dolayı bunları temize çekemeyip bu konulara zaman ayıramadı (Cilt 9) Baş E. ve Koca F. (2022).

Hızır Paşazâde Hızrî Mehmet Bey; Kâtip, iyi bir düz yazı ustası, şair, hattat idi. Şiirlerini topladığı dîvânı, Âb-ı Hayat adlı edebî nasihatler içeren bir manzum risalesi vardır.

Bu risale Kütüphane-i Hümayunda görüldü. 1578'de Galata Sarayının küçük bir odasında tahsil ve terbiye gören Amasyalı Bâlî bin Mehmet'in hattıyla yazılmış bulundu.

(Yasar bu maddede bu duygularını da yazmıştır) Ah Amasya! Beni kendi uğrunda yıllarca fedakarâne ve kimseden yardım görmeden çalıştıran ve bu kadirşinas şaire duacı eden, seni bütün maarifiyle, sanatçısıyla, hayratlar ve vakıflarıyla, dini ve medeni müesseselerine asırlarca yükselten âli-cenap, keremli, kadirşinas devlet adamların ve şerefindir. (Cilt 9) Baş E. ve Koca F. (2022).

Dedezâde Seyyid Hilmî Mehmet Efendi; Kendisi Farsça ve Arapça kurallarına aşina, oldukça âlim, ama tabiat olarak şair, yüce ruhlu, şiiri gayet güzel, methetmeye ve hicvetmeye yeteneği olan, kısa boylu, yakışıklı, latif, fıkra anlatmayı seven, çoğunlukla sözlerini vezinli söyleyen bir şahıs idi.

Meşhur şair Hacı Bayramzâde Sıdkı Efendi ile karşılıklı şiirleri ve atışmaları bilinir. Amasya'da şiir ve tasavvufla meşhur olan Karabağlı Hacı Hamza Nigarî Efendi hakkında şiirleri vardır.

Merhum ile birkaç defa görüştüm. Kendisinden gazellerini ve kasidelerine ait şiirlerinden bazılarını talep ve rica ettim. Yazıp göndereceğini vaad ettiği halde maalesef vaadini gerçekleştirmedi. Şiirinden verdiğim örnekler ondan duyup kaydettiklerimdir (Cilt 9) Baş E. ve Koca F. (2022).

Mir Sirâcî Sirâceddin İsmail Efendi; Gayet zeki, çabuk kavrayan, hafızası kuvvetli, Fuzuli dîvânını ezberlemiş, şair, şuh meşrep, esmer gözlü, müritlerin arasında çok sevilen muhterem bir genç idi. Vefat ettiği gün Şirvânîler için matem günü olup herkesi ağlattı. Şamlılar mezarlığında gömülmüş iken 1896'da kemikleri babasının türbesine nakledildi.

Şiirlerinden oluşan dîvânçesi vardı. Sakinâme'si meşhur olup Sirâcî mahlasını kullandı. Şiirleri kalbi gibi yanıktır. Bâdesi çay olup her yerde bununla vakit geçirir olmuştur (Cilt 10) Açık T. ve Serbestoğlu İ. (2022).

İbrîzâde Refikî Ali Çelebi; Fâzıl, edib, gayet iyi bir düz yazı

üstadı, üstün bir şair, Arapça ilminde ve edebiyatta tekten, münazaralara açık, hat sanatında benzersizdi. Kemal Paşazâde ile birbirlerini çok severlerdi. Muhteşem gazel ve kasideleri olan bir dîvânı vardır. Zaman hakkında terci-i bendi çok meşhurdur (Cilt 10) Açık T. ve Serbestoğlu İ. (2022).

Dağıstanî Hacı Resul Samî Efendi; Kâtip, ilim ehli, iş bilir, hoş sohbet, Hamzavî meşrep, Hz. Ali soyuna meftun, şair idi. Oğulları Ali Daver, Hüseyin Hami Beylerdir. Kerbela'da iken muharrem ayında Necef'e gidip Hazret-i Ali'ye nispet edilen türbeyi ziyaret esnasında İranlıların matemine iştirak ederek irticalen söylediği bir mersiye hayata hikâyesi ile beraber göndermişti (Cilt 10) Açık T. ve Serbestoğlu İ. (2022).

Şirvânîzâde Mehmet Rüştü Paşa; Şeyh İsmail Şirvânî Hazretlerinin iki değerli oğlu birer mümtaz haslete sahiptiler. Biri Sadrazam Mehmet Rüştü Paşa, diğeri kazasker Ahmet Hulusî Efendi'dir. Bu iki birader hayır yapmada, şekil ve simada benzer oldukları halde her birinin kendine has özellikleri vardı.

Mehmet Rüştü Paşa, gayet fâzıl, tahkik etmede mahir, her türlü olgunluğa sahip idi. Ahmet Hulusî Efendi de âlim, kâmil olmakla beraber Allahtan korkar, itikatlı, şeriata uygun hareket eden, iffetli idi. Bunun kerem ve eli açıklığı aldığı maaş nispetinde yüksekti. Onun lütuf ve cömertliği kaldırdığı büyük meblağa karşılık azdı.

Merhum Rüştü Paşa gayet kâtip, nesirde uzman olduğu gibi mükemmel şair ve rind meşrep idi (Cilt 10) Açık T. ve Serbestoğlu İ. (2022).

Tâcîzâde Sa'dî Çelebi; Onun sayısız Türkçe gazeli en değerli şiirler içinde değerlendirilmelidir. Onun gönül deryası koca deryalar gibi güzellikler çıkarmaya elverişli idi.

Arap dilinde sayısız güzel şiiri vardır. Arapların büyük şairlerine nazireler yazacak kadar güzel şiirler yazardı. Onun bu şiirlerini görenler bir Arap tarafından yazılmış zannederdi (Cilt 10) Açık T. ve Serbestoğlu İ. (2022).

Yavuz Sultan Selim Han; Sultan Selim Han, Türk şairlerinin meşhurlarından olup dîvânı Almanya İmparatoru Wilhelm tarafından Berlin'de nefis bir şekilde bastırılmıştır. Bir nüshası müze kütüphanesinde vardır. Selim Han

Amasya'dan doğan dünyanın medar-ı iftiharını bir devlet adamı, Amasya'nın baş tacı, övüncü olan bir cihan padişahıdır. Amasya tarihi böyle bir kahramanın Amasya'da doğmasıyla şeref ve şan kazanmıştır (Cilt 10) Açık T. ve Serbestoğlu İ. (2022).

Muslihîzâde Zeynep Hatun; Âlim ve fâzıl kadınlardan, birinci sınıf şair, tarih ve tartışmalı konulara vakıf mübarek bir hatun idi. Amasya'da Üçler Mahallesi'nde bir mektebi olduğu eski kayıtlardan anlaşıldı. Kız kardeşi Selamet Hatun'un hayat hikâyesi de yazıldı (Cilt 10) Açık T. ve Serbestoğlu İ. (2022).

Şehir Kethudasızâde Ârifî Mehmet Efendi; Hazret şair idi. Kendi kaleminden imzasını Mehmet Ârifî diye yazardı. Tekkesinde zikir esnasında ve tevhitte Üzümcü Hafız'ın gayet yanık ve tiz sesiyle okuduğu naat-ı şerifini gözyaşı ile dinlerdi. İlahilerinden elde ettiği birkaç tanesi maalesef yandı. Kalbi yumuşak, merhamet sahibi, eli açıktı. Bütün varlığını zaviyesinde fakirlere yemek vermeye vakfetmişti (Cilt 11) Arpağuş S. (2022).

Mevlânâ Alaeddin Âşık Ali Paşa; Fâzıl, gayet edip, güzel konuşan, şeriata hâkim olduğuna Maarifnâme'si şahittir. Şair olup şiirlerini topladığı bir dîvânı vardır. Sonradan Kırşehir'de üzerinde muazzam bir türbe yapılmıştır. Nazım olarak Etvar-ı Müluk'u tercüme etmiştir. Büyük evliyalardan kabul edilen muhterem bir insandır (Cilt 11) Arpağuş S. (2022).

İğnecizâde Sâfiye Hatun; Mihrî Hatun'un şiir ve düz yazıda öğrencisi olup 1538'de sonra vefat etti. Âlim, şair, sûfi meşrep idi (Cilt 11) Arpağuş S. (2022).

Mecdîzâde Sabri Mehmet Efendi; Arapça ve edebiyat ilminde mahir, âlim, babası gibi kâmil, usûl imine vâkif, gayet zeki, tarih ve tartışmalı konulara aşina, yaratılıştan edebiyatçı, edip, şair olup kitap okumaktan lezzet almış çalışkan bir zattır. Bir gazelini bana lütfetmişti (Cilt 11) Arpağuş S. (2022).

Pîrîzâde Sahib Mehmet Efendi; Yaşı seksene ermiş, âlim, fâzıl, her fenne vâkif, üç lisanda şair, iyi ahlaklı idi. İbn-i Haldun Mukaddime'sini Türkçeye tercüme etti (Cilt 11) Arpağuş S. (2022).

Oruçoğlu Siyâmî Ali Efendi; Âlim, kâmil, şair, talik hattında uzman bir zat idi. Abdî Efendi Tezkiresinde ayrıntılar ve şiirleri

vardı. Yazık ki yandı. Hatırımda bu kadarı kalabildi (Cilt 11) Arpaguş S. (2022).

Güzel Ahmetzâde Şâhidî Ali Bey; Oldukça marifetli ve ilim sahibi, açık sözlü, yaratılış olarak latif, şair olup Gülistan'ı şerh ederek ve şehzâdenin teveccühünü kazanmıştı. Şehzâde Mustafa'nın son hocası olan Sürurî Efendi ile sohbet ve latifeleri vardır. Bu da Gülistan'ı Amasya'da şerh etti (Cilt 11) Arpaguş S. (2022)

Hafız Şermî Osman Çelebi; Edip, şair, iyi huylu, sesi ve edası güzel, musikişinas idi. Kur'an ve ilahi okuduğu zaman dinleyenleri gözyaşına boğardı. Sultan Bâyezid baş müezzinlerinin içinde sadasının güzelliği ile tekten idi (Cilt 11) Arpaguş S. (2022).

Şânî Süleyman Çelebi Şanlı; Gayet korkusuz, cesur, kâtip, bir halk şairi idi. Bir destanının elde ettim, o da yandı. Rindane ve hamasetkârane sözlerdi (Cilt 11) Arpaguş S. (2022).

Molla Bezen Şemseddin Ahmet Efendi; Âlim, fâzıl, edip, kâmil, vakarlı, şair, söz ve usûl bilir, fıkha hâkim, iyi konuşur, namlı bir zat idi. Elbisesi ve meşrebinde süse ve gösterişe düşkün olduğundan Molla Bezen diye meşhur olmuştu (Cilt 11) Arpaguş S. (2022).

Mevlânâ Zeyneddin Şükrullah Çelebi; Gayet faziletli, hakikatlere vâkıf, her ilimde mahir, edip, güzel söz söyleyen, şair, nutuk vermekte üstat bir kişi idi.

Padişahın gözünde pek muhterem, âlimler ve halk arasında pek vakur idi. Behcetü'l-Tevarih, Minhacü'r-Reşad adlı eserleri pek makbuldür. Osmanlı Devleti'nde ilk tarihçi olarak tanınmıştır (Cilt 11) Arpaguş S. (2022).

Müderri Abdî Efendi; Âlim, fâzıl, şair, kâmil, talik hattı güzel, hattat, tarih ve derin konulara pek aşina, Amasya tarihçisi bir kişi idi. Amasya'nın şairlerini ve şiirlerini bazı hadiseleri ile beraber toplayarak bir Tezkiretüş-Şuarâ yazdı bunun bir nüshasını elde etmiştim. Yazık ki yandı (Cilt 12) Turabi A.H. (2022).

Müeyyездâde Abdullah Efendi; Acem tarzında, zarafetle çalışan, gözde, irfan dolu, şerefli ve latif, talik hattı güzel, her fende yüksek bilgi sahibi, her marifette özellikle şiir ve düz

yazıda, muamma yazmada çözümede mahirdi. Mahlası “Abdî”dir (Cilt 12) Turabi A.H. (2022).

Hindîzâde Abdülmecid Zühdî Efendi; Merhumun büyükçe bir dîvânını pek çok ricadan sonra oğlunun elinde gördüm. Şahitlik için baştan sonuna kadar süzdüm. Maalesef buraya kaydetmeye değer bir beyitle karşılaşmadım (Cilt 12) Turabi A.H. (2022).

Damat Hacı Osman Efendi; Âlim, usûl ve furu'da mahir, edebiyat ilminde kâmil, dindar olup meşhur fazıllardan idi. Hıfzî mahlası ile şair olup Arap ve Fars edebiyatında büyük bir bilgiye sahipti (Cilt 12) Turabi A.H. (2022).

Amasya Tarihi'nde Geçen Şair İsimleri (Cilt Cilt)

Cilt 1

Abdî, Âfitâbî, Âkif, Ânî, Âsım, Âşık Paşa, Âtîf, Ca'ferî, Edâyî, Figânî, Fikrî, Hamdî, Hâtîfî, Hızrî, İydî, Kâmil, Kâşif, Kelâmî, Keşfî, Kutbî, Mihrî Hâtun, Münîrî, Nâ'ilî, Nigârî, Rahîmî, Refikî, Rûhî, Sâdık, Sa'dî, Sa'îd, Sârim, Sıdkî, Şevkî, Şeyhî, Tâcî, Zamânî. (36 şair)

(Bu ciltte şairlerin sadece isimleri geçmektedir, biyografileri yoktur).

Cilt 2

Burak Baba, Seyfî'd-Devle, Yavuz Çelebi (Buğrâ Şeyh), Yûsuf Çelebi, Zeyneddîn Abdurrahîm es-Simrî. (4 şair)

(Bu ciltte şairlerin sadece isimleri geçmektedir, biyografileri yoktur).

Cilt 3

Âfitâbî Abdurrahmân Çelebi, Âhî, Alî Yâr Çelebi, Ânî, Basîrî, Celîlî, Çakal Kadızâde Sinan Bey, Çeşmî, Edâyî, Fazlî Çelebi, Figânî, Fikrî, Gerçekzâde Şemseddîn Ahmed Çelebi, Gülâbî Ağa, Hayâtî, Hızrî, Kâmî, Kelâmî, Kerîmî, Mehmed Çelebi, Kutbî, Lâlî Ahmed Efendi, Mahmûd Gubârî Çelebi, Manîsâlî Senâyî Mehmed Efendi, Melîhî, Mevlânâ Ahmedî, Mihrî, Mu'îdî, Muslihîzâde Mehmed Çelebi, Mü'eyyedzâde Abdurrahmân Efendi, Münîrî, Nişancı Ahmed Çelebi, Penâhî, Remzî, Siyâbî, Sükûtî, Şâmî, Şermî, Tâcî Bey, Tâczâde Mehmed Çelebi, Turâbî. (42 şair)

(Bu ciltte şairlerin sadece isimleri geçmektedir, biyografileri yoktur.)

Cilt 4 (Bakiyye)

Abdî Efendi, Âkif Mustafâ, Âtîf Mehmed, Bâkır Mehmed Efendi, İydîzâde Âtîf Ahmed Efendi, Kafâdâr Efendi, Mehmed Kâmil Efendi, Mehmed Nedîm Efendi, Râ'if Mehmed, Seyyid Abdurrahîm Efendi. (10 şair)

(Bu ciltte şairlerin sadece isimleri geçmektedir, biyografileri yoktur).

Cilt 4 (Zeyl)

Abdal Ağasızâde İsmâil Hakkı Efendi, Abdi Efendi, Âbî, Âzerî, Bezmî Abdullah Efendi (Topal Kadı), Câmî, Cihâdî, Dâniş, Hâfız Mehmed Çelebi, Hevâyî, Hıfzî, Hüznî, İzzî, İbrâhim Paşa, Kelâmî, Kıyâmî, Kutbî, Mustafa Medhî Çelebi, Pîrîzâde Zühdî Mehmed Efendi, Remzî, Seyfî, Sıdkî Mustafa Paşa, Sıyâmî, Şermîzâde Dâniş Mehmed Efendi, Şevkî, Tûrâbî Mustafa Efendi, Zühdî. (27 şair)

(Bu ciltte şairlerin sadece isimleri geçmektedir, biyografileri yoktur).

6. ciltten itibaren biyografisi olan şairlerin ismi italik hale getirilmiştir; biyografisi olmayan diğer şairlerin sadece “ünlü şair şeklinde” ismi geçmektedir, normal fontla yazılmıştır.

Cilt 6

Abdulfettâh Neysârî, Abdullah Bedrî Efendi, Abdülmecid Zühdî Efendi, Âbî Mehmed Çelebi-Çekenzâde, Âfitâbî Abdurrahman Çelebi, Âgah Mehmed Efendi, Âhi İbrâhim Efendi, Ahmed Efendi-Abdulcelilzâde, Ahmed Efendi-Muhaşşî Sinan Efendizâde, Ahmed Efendi-Müftüzâde, Ahmed Hân-Şehzâde Sultân, Ahmed Necmi Efendi, Ahmed Paşa, Ahmed Sâlim Dede Efendi, Ahmedî İbrâhim Çelebi-Mevlânâ Tâceddîn, Ali Dâ'imî Efendi, Ânî Ahmed Çelebi, Âsafî Ahmed Bey, Âzerî İbrâhim Efendi, Ebû Tâlib Efendi (Tâlibî-Bahar Hafız), Ebu'l-Fazl Mehmed Çelebi Topal Hattat, Edirneli Âhî Çelebi, Emîrî Receb Efendi, Ahmed Efendi-Vâsî Çelebizâde es-Seyyid el-Hâc-Hamdî, Hayâtî Ebûbekir Efendi, Hüseyin Çelebizâde Sa'dî Çelebi, İbrâhim Asım Bey, İbrâhim İlmî Bey (Rahtuvân Paşazâde), İbrî İbrâhim Çelebi -Katib, Kelâmî, Kelimî Ahmed Efendi, Kemâl Paşazâde-Ahmed Şemseddîn Efendi, Kutbî Ahmed Çelebi, Mehmed Edîb Efendi, Mehmed Hilmî Efendi, Mevlânâ Hamdullah Efendi, Münirî, Nedîm Ahmed Efendi

(Meşhur Lale Devri şairi), Rahmî, Rehâyî Efendi, Şermî Osmân Çelebi, Şermî Osmân Çelebi bin Mehmed Çelebi, Şeyh Ahmed Dede Efendi, Turâbî.

(22 Biyografisi olan/21 biyografisi olmayan şair).

Cilt 7

Abdî Efendi, Âşık Paşazâde-Pîr Ahmed Çelebi, Bahâeddîn Mehmed Efendi-Şirvânî, Bahrî Halîl Efendi-Kassâm, Bakır Mehmed Efendi-Saçlı Dâmâdzâde, Bâkî Ahmed Çelebi-Cizyedâr, Bâlî İbrâhim Çelebi-Tâczâde, Basîrî Mehmed Çelebi-Nişânîzâde, Bedreddîn Mahmûd Efendi-Akdağîzâde, Bedrî İbrâhim Efendi-Kadîzâde, Bekâyî Ahmed Çelebi-Bâkî Paşazâde, Belîğ Abdullah Efendi-Hacı Hâfız, Belîğ Mehmed Çelebi-Şermîzâde, Berkî Hasan Çelebi-Yeniçerîzâde, Bezmî Abdullah Efendi-Topal Kadı, Bezmî Mehmed Efendi-Şeyhzâde, Bilâlî Mehmed Çelebi-Kara Kadı (Mihri'nin babası), Burhâneddîn İbrâhim Efendi-Memi Dedezâde, Bursalı Âşık Mehmed Çelebi, Cevherî, Bâlî İlhamî Efendi-Serhûş, Edâyî Receb Bey-Hacıbeyzâde, Edîb Mehmed Efendi-Nureddînzâde, Edîb Mustafa Efendi-Kadîzâde, Emânî Ahmed Çelebi-Dördüncüzâde, Emânî Mehmed Çelebi-Kâtib, Emîn Ali Mehmed Efendi-Erzurûmîzâde, Emîn Mehmed Efendi-Taşâbâdî, Emîneddîn Mehmed Çelebi-Ebu'l-Fazl el-Ummâsî, Emîr Mahmûd Çelebi-Nakîb, Emnî Süleyman Çelebi-Selîmzâde, Emrî Ahmed Çelebi-Hacı Beyzâde, Emrî Ali Efendi-Çelebizâde, Emrullah Efendi-Yüzbaşîzâde, Emrullah Mehmed Efendi-Seyrekzâde, Enver Ahmed Efendi-Şirvânîzâde, Enverî Hasan Efendi-Müftüzâde, Enverî Pîr Hasan Çelebi-Şeyhîzâde, Eşref Abdurrahman Efendi-Abdîzâde (Nedîm'in akrabası), Eşref Ali Çelebi-Emîr Hamzazâde, Eşref Mehmed Çelebi-Küçük Emîr, Hacı Ahmed Çelebi(Piyâleoğlu), Hâfız Abdullah Çelebi, İydî Bayrâm Efendi, İlhamî Hasan Çelebi-Cizyedârzâde, İsmâil Efendi-Kâtîbzâde Kâtîbî, İsmâil Efendi-Yamak Şeyhzâde, İsmâil Hâtîf Efendi-Kara Müftü, Kutbî Mahmûd Çelebi, Mülâkkab Musliheddîn Mustafa Efendi (Nedîm'in babası), Münîrî, Nedîm Ahmed Efendi (Lale Devri şairi), Nefî Ömer Bey, Niyâzî Mehmed Çelebi, Pîr Abdurrahmân Çelebi-Mevlânâ Hüsâmî, Pîrî Ahmed Çelebi-Müeyyedzâde, Pîri Mehmed Paşa-Cemâlîzâde, Receb Ümîdî Efendi, Sun'î Pîr Mehmed Çelebi-Pîr Sun'ullâhzâde, Şermî Osmân Çelebi, Ümîdî Receb Efendi-Ebussu'üdzâde, Ümmü Gülsüm Hâtun-Şerîfe, Üveys Dede-Veysî Dede, Ziya Paşa.

(45 biyografisi olan/15 biyografisi olmayan şair).

Cilt 8

Abdullah Efendizâde, Ca'fer Çelebi-Tâcî Beyzâde, Ca'fer Efendi-Zaralı, Câbî Ahmed Çelebi-Resûlzâde, Câmî Ahmed Çelebi-Kutbâde, Câmî Ahmed Efendi-Habîbzâde, Celâleddîn Abdurrahmân Çelebi-Şeyhzâde, Celâlî Mehmed Ağa-Türedioğlu, Celâlî Mehmed Çelebi-Celâlzâde, Celâlî Mehmed Çelebi-Kethüdâzâde, Celîlî Mehmed Çelebi-Pîr Sun'ullâhzâde, Cemâlî Mehmed Çelebi-Defterdârzâde, Cenânî Alî Efendi-Bahçevanzâde, Cenânî Hüseyin Çelebi-Rıdvânzâde, Cihâdî Ahmed Ağa-Altıncı, Civânî Hasan Çelebi-Gencoğlu, Cû'î Mehmed Çelebi-eş-Şeyh Cemâleddîn Mevlvî, Cûdî İbrâhim Bey-Mu'allim, Cüneydî Ahmed Çelebi -Mevlânâ Şemseddîn, Çâkerî Ahmed Çelebi-Handân Ağazâde, Çeşmî Mehmed Çelebi, Dârâ Çelebî, Emânî Ahmed Çelebi, Fethullâh Ârif, Figânî, Habîbî Hasan Çelebi-Aydinoğlu, Hacı Hâfız Efendi-Mustafa Tevfik Efendi, Hâfız Abdullah Çelebi-Hâfız Çelebi, Hâfız Alî Çelebi-Kara Hâfız, Hâfız Mehmed Çelebi-Hâfız Cîlânî, Hâfız Osmân İrfânî Efendi, Hamdullâh Hamdî Çelebi, Hâmî İbrâhim Efendi-Korucuzâde, Hâmid Ahmed Efendi-Hâcezâde, Harîmî Abdullah Çelebi-Sipâhîzâde, Hasan Dede-Nâbî Dede, Hasîb Mehmed Efendi, Hâsim Mustafa Efendi-Abdîzâde, Hicâbî Abdalbâkî Efendi-Şeyh-i Nakşibendî, Hubbî Ayşe Hâtun-Şeyhzâde, Hüsâmeddîn Hasan Çelebi-Mevlânâ Hoylu, Hüsni Hüseyin Efendi-Nâ'ibzâde, Hüsni İbrâhim Efendi -Gökçekzâde, Hüsni Yûsuf Efendi -Erzurûmîzâde, Kâdızâde Abdullahim, Kemâlî Ahmed Çelebi, Mahremî Mehmed Çelebi, Muhibbî, Münîrî, Remzi Efendi, Sa'dî Çelebi, Sâbit Mehmed Dede Efendi-Hacı Çelebizâde, Sâbit Mehmed Efendi-Uzun Müftüzâde, Sâgıb Mustafa Efendi-Hacı Çelebizâde, Sâkıb Osmân Efendi-Ârif Dedezâde, Sâni Abdullah Efendi-İkincizâde, Sâni Yûsuf Çelebi-Alacabeyzâde, Sebâtî Mehmed Efendi-Türbeli Hâfız, Senâyî İbrâhim Efendi-Dedezâde, Senâyî Mehmed Çelebi-Hacı Enbiyâzâde, Siyâbî Hasan Çelebi-Terzi, Şehrî, Şermî, Şevkî Mehmed Efendi, Şeyhî, Şeyhî Mehmed Çelebi, Şeyhîzâde Abdülkerîm Hatemî Efendi, Şeyhzâde Abdî, Tâceddîn İbrâhim Bey-Küçük Tâc Bey, Tâceddîn İbrâhim Paşa-Hacı Beyzâde, Tahsîn Hasan Efendi-Nelmî, Tecellî Ahmed Çelebi-Bakkalzâde, Temennâyî Alî Çelebi-Acem, Tevfik İbrâhim Efendi-Nâ'ibzâde, Turâbî Alî Efendi-Baba Şeyh, Turâbî Mustafa Efendi-Alîzâde, Turâbî Şu'ayb Efendi-Sâbikî.

(56 biyografisi olan/15 biyografisi olmayan şair).

Cilt 9

Celâlî Mehmed Ağa, Dâî Hasan Çelebi-Habîbzâde eş-Şeyh, Dâimî Ali Efendi-Dırdır, Dakikî Ahmed Çelebi-Uncuoğlu, Dânîş Mehmed Efendi-Şermîzâde, Dârâ Çelebi-Güzel, Dâverî İsmail Çelebi-Kâdîzâde, Derûnî Mehmed Efendi-Osmân Tekkesi Şeyhi, Derviş Mehmed-Çelebi Kâdîzâde, Hacı Bayramzâde Sıdkı Efendi, Hâkî Ali Efendi-Gazzâzoğlu, Hakkı İbrâhim Efendi-Halvetî, Halîmî Mehmed Efendi-Ebû Yûsufuğlu, Halîmî Ömer Efendi-Çelebizâde, Hamdi Ahmed Efendi-Kâtib, Hamdi Mehmed Efendi-Kâtib-i Masraf, Hamdi Mehmed Efendi-Müftüzâde, Hamdullah Hamdi Çelebi-Âşık Paşazâde, Hamza Nigârî Efendi-eş-Şeyh el-Hâc Mîr, Hâtemî Abdurrahman Efendi-Müeyyedzâde, Hâtemî Abdülkerîm Çelebi-Şeyhîzâde, Hâtemî İbrâhim Çelebi-Yüzükçüoğlu, Hâtemî Mehmed Çelebi-Hakkâk, Hayâtî İsa Çelebi-Defterdâr, Hayretî İbrâhim Efendi-Kürsî Şeyhi, Hayzürânü'l-Harşeniyye-Ümmü'l-Hulefâ, Hekimî Mehmed Çelebi-Sabuncuzâde Mevlânâ (Hekim-şair), Hıfzî Abdurrahman Efendi-Nâibzâde, Hıfzî İbrâhim Efendi-İmâmzâde, Hızrî Mehmed Bey-Hızır Paşazâde, Hilmi Mehmed Efendi-Dedezâde, Hulûsî Ali Efendi-İğnecizâde, Hulûsî Mehmed Efendi-Hatîbzâde, Huzûrî Mehmed Efendi- Türbedârzâde, Hüdâyî Ahmed Efendi-Müftüzâde eş-Şeyh, Hükmî Mehmed Efendi-Emîr İmâmzâde, Hüseyin Paşa-Gümrükçü, Memâtî Ali Çelebi, Postî, Zâtî Mehmed Çelebi-Şeyhoğlu, Zihni Mehmed Efendi-İmâmzâde.

(37 biyografisi olan/4 biyografisi olmayan şair).

Cilt 10

Ahmedî, Ârifî Hüseyin Çelebi, Belîğ Abdullah Efendi bin Mehmed, Ca'fer Çelebi, Cenânî Hüseyin Çelebi, Deli Seyfî Bey, Fehmî Çelebi, Hüseyin Çelebizâde Sa'dî Çelebi, Küçük Lutfî Bey, Mehmed Bahâeddîn Efendi, Mehmed Şeyhî Çelebi, Ömer Nazîf Efendi, Rahîmî Abdurrahîm Efendi-Tayyibzâde, Râtib Mehmed Efendi -Zeynelzâde, Râziye Hâtun-Çelebi Kızı, Refâhî Süleyman Çelebi, Refîkî Ali Çelebi-İbrîzâde, Resûl Sâmî Efendi-Dağîstânî el-Hâc, Remzî Efendîzâde Hasan İlmî Efendi, Resîm Ahmed Efendi-Bâlîzâde, Rüşdü İbrâhim Efendi-Hattâtzâde, Rüşdü Hasan Efendi-Şeyhîzâde, Rüşdü Mehmed Paşa-Şirvânîzâde, Sa'dî Çelebi-Mevlânâ Sâbîkî, Sa'dî Çelebi-Tâcîzâde, Sirâceddin İsmail Efendi- Mîr Sirâcî, Sâî Mehmed Çelebi-Sâ'atçı, Sâlim Ali Bey-Alaybeyizâde, Selîm Çelebi-Gönüloğlu, Selîm Hân-Yavuz Sultân, Sezâyî Abdullah

Efendi-Haydarzâde, Sîmî Ahmed Çelebi-Gümüslüzâde, Sükûtî Ahmed Efendi-Müftüzâde, Süleyman Baba-Âşık, Sülûkî Mehmed Çelebi-Memî Çelebizâde, Şevkî Mehmed Efendi, Turâbî Mustafa Efendi, Zârî Mehmed Çelebi-Tokatîzâde, Zeyneb Hâtun-Muslihîzâde, Zeynî Mehmed Efendi-Kâdîzâde, Zülâlî Mahmûd Çelebi-Sûfîzâde.

(25 biyografisi olan/16 biyografisi olmayan şair).

Cilt 11

Abdî Efendi (Tezkireci), Abdurrahman Abdî Efendi, Abdülazîz Efendi-Ümm-i Veledzâde, Abdülgaffâr Efendi-Şeyhî, Abdülkâdir Efendi-Hatîbzâde (Kadrî), Abdülkâdir Şeyhî Efendi-Müeyyedzâde, Abdülkerîm Çelebi-Kerîmî, Abdülkerîm Efendi-Müeyyedzâde, Abdürrahîm Efendi, Abdürrahîm Zeyneddîn el-Amâsî, Âbidî Ahmed Çelebi-Şeyh Cûîzâde, Âdil Mehmed Efendi-Rummânzâde, Âdil Mustafa Efendi-Müftîzâde, Âfitâbî Abdurrahman Efendi, Ahmed Rüşdü Efendi (Şairler Mecmuası sahibi), Âkif Mustafa Efendi-Iydîzâde Hacı, Ârif Ahmed Efendi-Kadîzâde, Ârif Mehmed Dede-Mevlevî, Ârif Mehmed Efendi-Dedezâde, Ârifî Ahmed Paşa-Gencilizâde, Ârifî Hüseyin Çelebi-Sofuzâde, Ârifî İbrâhim Efendi-Rıdvanzâde, Ârifî Mehmed Efendi-Şehir Kethüdâsîzâde (Mehmed Ârifî), Âşık Ahmed Çelebi-İmâmzâde (Saz şairi), Âşık Ali Paşa-Mevlânâ Alâeddîn, Âşık Mehmed Ağa-Odabaşoğlu(Saz şairi), Âtîf Ahmed Efendi-Iydîzâde, Ehlî Mehmed Efendi, Figânî, Fikri Mehmed Çelebi, Nihad Bey (Heccav), Sâ'ib Ali Efendi-Dursunzâde, Sâbâyî Ahmed Çelebi-Yakası Yellizâde (Saz şairi), Sâbir Ahmed Dede-Mevlevîzâde, Sabri Mehmed Çelebi-Tokatîzâde, Sabrî Mehmed Efendi-Mecdîzâde, Sabrî Mehmed Efendi-Sarı Ahmedzâde, Sabri Mustafa Efendi-Balcîzâde, Sâdik Ebûbekir Efendi-Bakırcîzâde, Sâdik Mustafa Efendi-Mecdîzâde Hâfîz, Safâyî Hasan Çelebi-Yazıcı, Safâyî Hasan Çelebi-Yazıcı, Sâfi Ahmed Çelebi-Muîdzâde, Sâfi Hüseyin Çelebi-Yeniçerioğlu, Safiye Hâtun-İğnecîzâde, Sâhib Mehmed Efendi-Pîrîzâde, Sâlih Ulvî Dede-Arab Şeyhi, Sâni'î Mehmed Efendi-Sun'ullahzâde, Sârim Mustafa Efendi-Sarı Müderris, Sıdkı Mustafa Paşa-Kadîzâde, Siyâmî Ali Efendi-Oruçoğlu, Sun'î Mehmed Efendi-Sun'ullahzâde, Suphi Mehmed Çelebi-Hekîmzâde, Şâhî Ahmed Çelebi-Eminzâde, Şâhidî Ali Bey-Güzel Ahmedzâde, Şâkir Abdullah Efendi-İnepazarlızâde, Şâkir Ahmed Efendi-Müftîzâde, Şâkir İbrâhim Efendi-Hacıköylüzâde, Şâmî Mustafa Çelebi-Şâmîzâde, Şânî Hüseyin Çelebi-Şeyh Hamîdzâde, Şânî

Süleyman Çelebi-Şanlı (Şanlı Çelebi), Şehîdî Ali Çelebi-Şermî Birâderi, Şehîdî Kâsım Çelebi-Karaalizâde, Şehrî İsmail Efendi-Balcızâde, Şekvâyî Ahmed Çelebi-Velîzâde, Şemseddîn Ahmed Efendi-Molla Bezen, Şemseddîn Ahmed Efendi-Müeyyedzâde (Şems), Şemsî Ahmed Bey-Şemsi Paşazâde, Şemsi Mehmed Çelebi-İbrîzâde, Şerîf Halil Paşa-Hazine Kâtibizâde, Şerîf Hasan Efendi-Yeniçerizâde, Şerîf Mehmed Paşa-Şerîf Efendizâde, Şermî Osmân Çelebi-Hâfız, Şevkî Ahmed Çelebi-Muslihîzâde, Şevkî Hüseyin Efendi-Kadı, Şevkî Mehmed Efendi-Hâcezâde, Şeydâ Ahmed Çelebi-Bahçivanzâde, Şeyhî Abdullah Efendi-Tayyibzâde, Şeyhî Çelebizâde Hâtemî Abdülkerîm Efendi, Şeyhî Mehmed Çelebi-Şeyh Kırık, Şeyhî Mehmed Çelebi-Şeyhîzâde, Şeyhî Mehmed Efendi-Şeyh Ya'kûbzâde, Şeyhzâde Abdî Efendi, Şifâî Ömer Çelebi-Hekim, Şinasî Ahmed Efendi-Kâtib, Şinâsî Hasan Dede-Hacı Dedezâde, Şîrî Ahmed Bey-Çerkes Beyzâde, Şûhî Ebûbekir Çelebi-Dülgeroğlu, Şuhûdî İbrâhim Çelebi-Muallimzâde, Şücâeddîn İlyas Çelebi-Şeyh Niyâzî, Şükrullah Çelebi-Mevlânâ Zeyneddîn, Şükrü Ahmed Efendi-Helvacızâde, Şükrü İbrâhim Çelebi-İbâdzâde, Şükrü Mehmed Efendi-Şeyhzâde, Tab'î Ahmed Dede-Zâkîrbâsı, Tâhir Abdullah Efendi-Müftîzâde, Tâhir Çelebi-İbrîzâde, Tayyib Efendi-Tayyibzâde, Tayyibî Mehmed Efendi-Tayyibzâde, Turâbî Mustafa Efendi, Zahîrüddîn Mehmed Efendi-Zahîrî, Zarîf Ahmed Efendi-Kudsîzâde, Zarîf Mehmed Efendi-Şeyhü'z-Zürefâ, Ziyâüddîn Mehmed Efendi-Nu'mânzâde (Ziya), Zuhûrî Ahmed Efendi-Halvetî.

(93 biyografisi olan/12 biyografisi olmayan şair).

Cilt 12

Abdî Ağa-Mü'ezzinbaşızâde, Abdî Efendi-Müderriş, (Amasya Şairleri Tezkiresi sahibi), Abdî Efendi-Şeyhzâde, Abdullah Efendi-Ayntâbizâde (Fâzıl), Abdullah Efendi-Müeyyedzâde (Abdî), Abdülhâdî Remzî Efendi-Müeyyedzâde, Abdülmecîd Zühdî Efendi-Hindîzâde, Abdülmü'min Safiyyüddîn el-Amâsî, Abdülvâsî' Çelebi-Müeyyedzâde Kâtib(Vâsî), Ahmed Fethî Efendi, Bâkır Mehmed Efendi, Elvan Çelebi, Mecdîzâde Hâfız Kâmil Efendi, Mustafa Sâmî Bey, Osmân Efendi (Hıfzî).

(8 biyografisi olan/6 biyografisi olmayan şair).

SONUÇ

Türk edebiyatının temel kaynaklarından birisi tezkirelerdir. Tezkireler özel olarak şairler, hattatlar vb. için yazılan biyografi kitapları olabildiği gibi, tarih kitaplarının

içinde de bulunabilmektedir. Hüseyin Hüsameddin Yasar'ın Amasya Tarihi, içinde biyografisi bulunan üç yüze yakın şair ile bir şairler tezkiresi hükmündedir. Bu eserin yazarı Hüseyin Hüsameddin aynı zamanda Asrî mahlaslı iyi bir şair olarak Osmanlı'nın Amasyalı divan şairlerini eserinde tanıtmıştır. Hüseyin Hüsameddin, bilinen veya henüz ele geçmemiş onlarca şair tezkiresinden yararlanarak eserini oluşturmuştur. Eserin içinde “şair” unvanı verilen şahsiyetlerin biyografileri, toplamda 491'dir. Amasya Tarihi'nin ayın harfine kadar yazılabilmiş ve beşinci cildinin yanmış olması, eserin daha pek çok ismi içermesi ihtimalini doğurmaktadır. Eserin eksik ciltleri taslak ve karalama defteri olarak Prof. Dr. M. Fatih Köksal tarafından bulunmuştur. Ancak bu defterlerin de eksik olduğu bilinmektedir. Bu durumda Amasyalı divan şairlerinin bu eserdeki sayısı için dahi kesin bir rakam verilememektedir. Tespit edilebilen ve biyografisi tam olan şair sayısı 283'tür. Bu biyografiler içinde orijinal bilgiler ve kaynaklarda bulunmayan şiirler çıkabildiği gibi çok kısa açıklama verenleri de vardır. Yasar'ın Amasyalı olduğu tartışmalı olan büyük şahsiyetler üzerinde özellikle uzun uzun durduğu görülmektedir. Müeyyedzâde Abdurrahman Çelebi, Kemal Paşazâde, Mir Hamza Nigarî gibi şahıslar üzerinde özellikle durmuş ve en uzun biyografileri bu şahıslar için yazmıştır. Burada geçen tüm şairlerin Amasya'da doğmuş, büyümüş, ölmüş olmadığının da altı çizilmelidir. Hüseyin Hüsameddin şairlerin biyografilerinde bu yönleri de ayrıntıları ile yazmıştır.

Amasya Tarihi'nin şairler tezkiresi yönü tam olarak ortaya çıktığında pek çok şairin üzerindeki unutulma tozu kalkacak ve yeni şairler ve şiirler edebiyat dünyasına sunulacaktır.

KAYNAKÇA

(Cilt 1, 2, 3, 4 Bakıyye) Arslan, M. (2022). Abdizâde Hüseyin Hüsameddin Yasar-Amasya Tarihi (Cilt 1,2,3 ve 4. cildin bakıyyesi), (Ed. S. Keçeci Kurt, R.O. Özel, M. Hakverdioğlu), Samsun: Amasya Belediyesi Yayınları.

- (Cilt 10) Açık T. ve Serbestoğlu İ. (2022b). Abdizâde Hüseyn Hüsameddin Yasar-Amasya Tarihi (Cilt 10), (Ed. S. Keçeci Kurt, R.O. Özel, M. Hakverdioğlu), Samsun: Amasya Belediyesi Yayınları.
- (Cilt 11) Arpaguş S. (2022). Abdizâde Hüseyn Hüsameddin Yasar-Amasya Tarihi (Ed. S. Keçeci Kurt, R.O. Özel, M. Hakverdioğlu), Samsun: Amasya Belediyesi Yayınları.
- (Cilt 12) Turabi A. H. (2022). Abdizâde Hüseyn Hüsameddin Yasar-Amasya Tarihi (Ed. S. Keçeci Kurt, R.O. Özel, M. Hakverdioğlu), Samsun: Amasya Belediyesi Yayınları.
- (Cilt 4) Gülgen, H. (2022). Abdizâde Hüseyn Hüsameddin Yasar-Amasya Tarihi (Cilt 4), (Ed. S. Keçeci Kurt, R.O. Özel, M. Hakverdioğlu), Samsun: Amasya Belediyesi Yayınları.
- (Cilt 6) Özel, R. O. ve Hakverdioğlu, M. (2022). Abdizâde Hüseyn Hüsameddin Yasar-Amasya Tarihi (Cilt 6), (Ed. S. Keçeci Kurt, R.O. Özel, M. Hakverdioğlu), Samsun: Amasya Belediyesi Yayınları.
- (Cilt 7) Arpaguş, S. ve Turabi A. H. (2022). Abdizâde Hüseyn Hüsameddin Yasar-Amasya Tarihi (Cilt 7), (Ed. S. Keçeci Kurt, R.O. Özel, M. Hakverdioğlu), Samsun: Amasya Belediyesi Yayınları.
- (Cilt 8) Açık T. ve Serbestoğlu İ. (2022a). Abdizâde Hüseyn Hüsameddin Yasar-Amasya Tarihi (Cilt 8), (Ed. S. Keçeci Kurt, R.O. Özel, M. Hakverdioğlu), Samsun: Amasya Belediyesi Yayınları.
- (Cilt 9) Baş E. ve Koca F.(2022). Abdizâde Hüseyn Hüsameddin Yasar-Amasya Tarihi (Cilt 9), (Ed. S. Keçeci Kurt, R.O. Özel, M. Hakverdioğlu), Samsun: Amasya Belediyesi Yayınları.
- (Giriş) Keçeci Kurt, S. (2022). Abdizâde Hüseyn Hüsameddin Yasar-Amasya Tarihi (Cilt 1 Giriş), (Ed. S. Keçeci Kurt, R.O. Özel, M. Hakverdioğlu), Samsun: Amasya Belediyesi Yayınları.
- Arslan, M.; Gülgen, H.; Özel, R. O. ve Hakverdioğlu, M.; Açık T. ve Serbestoğlu İ.; Baş E. ve Koca F.; Arpaguş S.; Turabi A. H.; Keçeci Kurt S. (2022). Abdizâde Hüseyn Hüsameddin

- Yasar-Amasya Tarihi (Ed. S. Keçeci Kurt, R. O. Özel, M. Hakverdioğlu), Samsun: Amasya Belediyesi Yayınları.
- Hakverdioğlu, Metin (2021). Hüseynin Hüsameddîn Yasar'ın Amasya Şiiri. *Kesit Akademi Dergisi*, 7 (27), s. 401-418.
- İsen, Mustafa (2010). Tezkireden Biyografiye, İstanbul: Kapı Yayınları.
- Kaçar, Mücahit (2017), Amasya Tarihi Müverrihi Hüseynin Hüsâmeddin'in Şâirliği, *Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu*, 21-23 Nisan 2017, Amasya. 65-73.
- Köksal, Mehmet Fatih (2017). "Hüseynin Hüsâmeddîn'in Amasya Tarihi'nin Kayıp Ciltleri" *Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu*, 21-23 Nisan 2017, Amasya.

AMASYA MÂNİLERİNDE GEÇEN BİTKİ ADLARI ÜZERİNE KÖKEN BİLİMİ İNCELEMESİ*

Asena YALNIZ**

Öz

Mâniler, Anadolu coğrafyasında yaşayan hemen her insanın duygularının ve düşüncelerinin, değer yargılarının, zihniyetinin, hayata bakış açısının ve hissiyatının tercümesidir. Mâniler, bu işlevi üstlenirken toplumun kimliğini ve benliğini sade bir biçimde yansıtır. Anonim halk edebiyatının en yaygın türlerinden biri olan mâniler, genellikle yedili hece ölçüsü ile söylenir. Mâni söyleme geleneği düğünlerde, kına gecelerinde, asker gecelerinde, ramazan aylarında ve köy odalarında icra edilen tüm törenlerde devamlılığını korumaktadır. Bu bağlamda, Anadolu insanının önemli gördüğü pek çok alanda mâniye yer verdiği açık bir şekilde görülebilir. Anadolu’da uzun yıllardır devam eden mâni söyleme geleneği, günümüze kadar muhafaza edilerek süregelmiştir.

Sözlü kültürün muhafazasında yer alan mâniler, genellikle sözlü bir biçimde icra edilir. Söyleyeni belli olan mâniler olsa da genel karakteri bakımından anonim özellik gösteren mâniler, Anadolu insanının benliğine ait hemen her duyguya hitap eder.

Yedi heceli dört dizeden meydana gelen mânilerin, uyak düzeni “aaxa” biçimindedir. Bu uyak düzenine göre birinci, ikinci ve dördüncü dizeler kendi aralarında uyaklı, üçüncü dize ise değişkenlik gösterir. Ancak, birinci ve üçüncü dizelerin serbest bir biçimde yer alıp ikinci ve dördüncü dizeleri uyaklı olan mânilerin de olduğu unutulmamalıdır. Bu tür mânilerin uyaklanması ise “xaxa” biçimindedir. Genellikle mânilerin ilk iki dizesi uyağa uydurmak ya da temel düşüncenin girizgâhı için

* Bu çalışma 16-18 Mayıs 2024 tarihinde düzenlenen Abdizade Hüseyin Hüsameddin Yasar temalı “Uluslararası Amasya Sosyal Bilimler Araştırmaları Sempozyumu-1” adlı sempozyumda sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

** Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, asenayalniz13@gmail.com.
<https://orcid.org/0000-0003-3767-4634>.

söylenirken asıl meselenin üçüncü ve dördüncü dizede ifade edildiği söylenebilir. Bu sebeple birinci ve ikinci dizelere doldurma dizeler adı verilir.

Divan Edebiyatı'ndaki "tuyuğ" 'un Halk Edebiyatı'ndaki karşılığı olan mânilerde "aaxa" biçiminde yer alan uyaklanışın söyleme kolaylığı sağladığı ifade edilebilir. Ve mânilerin genel olarak içerdiği konular aşk, özlem, sıla hasreti ve ayrılık olsa da hemen her konuda mâni söylenebileceği belirtilebilir.

Millî ve sözlü kültür hazinelerimizden biri olarak gösterilebilecek olan mâniler, Anadolu insanı tarafından oldukça sevilen ve yaygın bir biçimde kullanılan halk edebiyatı mahsullerimizdendir. Mânilerin işlediği konu her ne olursa olsun Anadolu insanının kolektif bilincine ayna tuttuğu yadsınamayacak ölçüdedir.

Halk edebiyatı, ait olduğu halkın kültür verilerinin kayıt edildiği arşiv olarak görülebilir. Bu bağlamda, arşivin büyük bir bölümünün de mâniler tarafından oluştuğu söylenebilir. Sosyal ve kültürel yaşamın bir yansıması olan mâniler, yalnızca edebiyat sahasının ürünü değil aynı zamanda sosyoloji, psiko-sosyal, psiko-coğrafya, tarih ve daha birçok alana kaynaklık edebilecek ölçüde olan disiplinler arası bir olgudur.

Mâni nazım şeklinin tarihi gelişimi konusunda ele alınmış pek çok çalışma olsa da tam olarak bu konuda ortak bir kaniya varılamamıştır. Mâni nazım şeklinin doğuşu ve tarihi gelişimi ile ilgili millî bir şekil olup olmadığına dair iki ayrı görüş ileri sürülmüştür. Bu iki görüşten biri; Mâninin millî bir hazine olduğunu savunan Mehmet Fuat Köprülü'ye aittir. İkinci görüş ise; Mâninin İran halk şiirinin etkisiyle ortaya çıkan bir olgu olduğunu iddia eden Pertev Naili Boratav'a aittir.

Mânilerin yayılma ve kullanım alanı, Türk dilinin konuşulduğu hemen hemen her coğrafi bölgedir. Mâni nazım şeklinin adlandırılmaları ise kullanıldığı bölgelere göre değişkenlik göstermektedir. İç Anadolu ve Batı Anadolu Bölgesi ile İstanbul ve Rumeli'de *mâni*, Eskişehir'de ve Kazan Türklerinde *çın* ya da *şın*, Güneydoğu Anadolu Bölgesinde *meani* ya da *hoyrat*, Doğu Anadolu Bölgesinde *pişrevi*, Denizli'de

mana ya da *deyişleme*, Kars'ta *meni*, Erzincan'da ise *ficcek* isimleri ile anılmaktadır.

Mâniler, genellikle şekil özellikleri temel alınarak tasnif edilmiştir ve bu konuda ele alınmış birçok çalışma bulunmaktadır. Mânilerin tasnifi konusunda en ayrıntılı çalışma Doğan Kaya'nın 1990 tarihinde kaleme aldığı *Anonim Halk Şiiri* başlıklı çalışmasında yer almaktadır. Kaya mânileri yapılarına, hazırlanış ve uygulanışları ile konularına göre üç ayrı ana grupta tasnif etmiştir. Kaya'nın tasnifin genel hatları şu şekildedir;

A. Yapılarına Göre Mâniler:

1. Hece sayısına göre mâniler;
 - 1.1. Dört heceli mâniler,
 - 1.2. Beş heceli mâniler,
 - 1.3. On bir heceli mâniler.
2. Mısralarına göre mâniler;
 - 2.1. Düz mâniler,
 - 2.2. Kesik/cinaslı mâniler,
 - 2.3. Yedekli mâniler,
 - 2.4. Müstezat mâniler.

B. Hazırlanış ve Uygulanışlarına Göre Mâniler:

1. Niyet mâniler,
2. Katar mâniler,
3. Karşılıklı mâniler,
4. İş yaparken söylenen mâniler.

C. Konuların Göre Mâniler:

1. Seveda mânileri,
2. Şehir mânileri,
3. Cinsel konulu mânileri,
4. Ramazan mânileri,
5. Fotoğraf arkası mâniler (Kaya, 1990:26-90).

Kültürel bağlamda mühim bir yere sahip olan mânilerin, tanımı ve etimolojisi üzerine pek çok görüş ifade edilmiştir. Bu çalışmada, mâni kavramı üzerine ifade edilen görüşlerin ve tanımlamaların hepsine yer verilmese de bu alanda yapılan

tüm çalışmaların oldukça kıymetli bir yere sahip olduğu belirtilmelidir.

Mâni kavramının tanımı ve etimolojisi üzerine yer alan görüşlerin birkaçı şu şekilde ifade edilebilir;

Ahmed Vefik Paşa, *Lehce-i Osmânî* 'sinde mâni için; "Usulsüz, darpsız, elhan ile teganni olunan vezinsiz, manasız güfte" ifadelerini kullanmıştır (Vefik Paşa, 1888:764).

Mehmet Ali Ağakay, *Türkçe Sözlük*'te mâni için; "Çoğu birinci, ikinci ve dördüncü mısraları olan halk koşuğu" ifadelerine yer vermiştir (Ağakay, 1966:458).

Ali Çelik, *Mânilerimiz ve Trabzon Mânileri* adlı eserinde mâniyi; "Çoğunlukla hece ölçüsünün yedili, çok az olarak da dört, beş, sekiz ve on birli kalıbıyla söylenen; kafiye örgüsü "aaba" veya "baca" şeklinde olan, bazı türlerinde mısra sayısı artsa bile çoğunlukla tek dörtlükten oluşan, her zaman ana tema olan sevginin yanında toplumu ilgilendiren tüm temaların işlendiği, anonim halk şiirinin en sevilen, en yaygın ve en eski türüdür" biçiminde ifade etmiştir (Çelik, 2005: 17).

Türkçe Sözlük'te mâni; "Genellikle birinci, ikinci ve dördüncü dizeleri uyaklı olan, daha çok hecenin yedili ölçüsüyle söylenen halk şiiri" şeklinde tanımlanmıştır (2011: 1620).

Necati Demir, *Türk Mânileri* adlı eserinde mâni için; "Türk insanının duygusudur, düşüncesidir; gönlünün ve düşünce dünyasının tercümanıdır, falıdır, uğurudur; sevenin sevdiğine armağanı, sevgisine karşılık bulamayanın işittiği en kötü sözdür. Yüzlerce yıllık geçmişi olan mânilerin her biri, bir yaşayış tarzının, bir hayat tecrübesinin, bir ustalığın eseridir" ifadelerini kullanmıştır (Demir, 2013:13-17).

Mâni kavramı üzerine verilen tanımlamalarından sonra etimolojisi için de şu bilgiler ifade edilebilir; Mâni kavramının Türkçe olup olmadığına dair iki gruba ayrılacak görüşler ileri sürülmüştür. Niyazi Eset, Sami Akalın, Abdulkadir Emeksiz ve Mahmut Ragıp Gazimihal mâni sözcüğünün Türkçe olduğunu savunurken, Ahmet Talat Onay, Mehmet Fuat Köprülü, Ali Torun, Samoyloviç ve Kowalski de bu sözcüğün Arapça ma'na kökünden geldiği fikrini savunmaktadır.

Çalışmanın başlıca konularından olan mâni kavramının izahından hemen sonra, çalışmaya kaynaklık eden Amasya ili üzerine genel bilgilerin sunulması ve şehrin kültürel ve sosyal yapısının yansıtılması yerinde olacaktır.

Amasya İli Üzerine

Amasya, Yeşilirmak Vadisi ile Harşena Dağı eteklerine kurulan ve 6 ilçeden oluşan güzide bir vilayettir. İlçeleri; Göynücek, Gümüşhacıköy, Hamamözü, Merzifon, Suluova ve Taşova'dır. Orta Karadeniz Bölgesinin iç kısmında bulunan Amasya'nın Doğusunda Tokat, Güneyinde Tokat ve Yozgat, Batısında Çorum, Kuzeyinde ise Samsun illeri yer almaktadır.

Amasya ili, tahmini olarak 7 bin yılın üzerinde olan eski bir tarihe sahiptir. Bu tarihi içerisinde pek çok bilim insanı, sanatkâr ve şuara yetiştirmiştir. Bununla birlikte Osmanlı şehzadelerine de ev sahipliği yapmıştır. Bu bağlamda "Şehzadeler Şehri" olarak anılan Amasya'da gezip görülmeye değer birden çok tarihi ve kültürel mekân yer almaktadır. Amasya, Millî Mücadele'nin temellerinin atıldığı ve Kurtuluş Savaşı'nın da ilk ve temel adımı olarak görülebilecek olan Amasya Genelgesi'nin 1919'da haziran ayının 22. gününde okunduğu önemli bir şehirdir.

Amasya'nın bilinen ilk adı, Hitit belgelerine göre Hakmış olduğu sanılmaktadır. Olasılıkla bu ad Perslerin Amasya'ya düzenlemiş olduğu fetih tarihine kadar süregelmiştir. Amasya'nın Pontus dönemindeki adı ise "Amasseia" olarak bilinmektedir. M.Ö. 2. yüzyıl itibarıyla Amasya kent sikkelerinde Amasseia adı açık bir şekilde görülmektedir. Ünlü coğrafyacı Strabon da çalışmalarında Amesia adını kullanmıştır.

Amaseia adı, Persler zamanındaki asıl telaffuz edilmiş şeklinin Hellen ağzına uydurulmuş şeklidir. Roma döneminde Amaseia adı pek bir değişikliğe uğramadan Amasia olarak kullanılmıştır. Bizans devrinde de Amasia adının değişmeden devam ettiği bilinmektedir. Amasya'nın adı Danişmentliler zamanında ise bazen Amasiyye, bazen de Şehr-i Haraşna olarak anılmıştır. Selçuklu, İlhanlı, Beylikler ve Osmanlı

İmparatorluğu döneminde de Amasya adı herhangi bir değişikliğe uğramadan günümüze kadar gelmiştir (Doğanbaş, 2003: 18).

Tarihî yapısı ve bünyesinde barındırdığı kültürel değerleri ile pek çok medeniyete ve önemli şahsiyetlere ev sahipliği yapan Amasya, sözlü kültür bağlamında vasıl olan mamuller bahsinde de öne çıkmaktadır. Her biri bir yaşamın ifadesi ve tercümesi olan mâniler, Amasya topraklarında da kendini göstermiştir.

Bu çalışma, Amasya yöresine ait mânilerde geçen bitki adlarının etimolojik izahı üzerinedir. Çalışmanın materyal kısmını oluşturan mâniler, bu alanda yapılan çalışmalar esas alınarak belirlenmiştir. Esas alınan bu çalışmalar; Silvan Güneş'in 2002 tarihinde kaleme aldığı *Amasya Folkloru*, Tolga Özözen 'in 2013 tarihinde kaleme aldığı *Ferhat Diyarının Şirin Mânileri* ve Akdağlılar Derneği'nin hazırladığı *Bizi Var Eden Kültürümüz* adlı kaynaklardır.

Bu kaynaklardan hareketle belirlenen mânilerde geçen bitki adlarının köken bilgisel incelemesi için Türk dilinin etimolojik sözlüklerinden; Hasan Eren'in *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü (ETDES)*, Sir Gerard Clauson'un, *An Etymological Dictionary Of Pre- Thirteenth Century Turkish (13. Yüzyılın Etimolojik Sözlüğü)*, Räsänen'in *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs der Türk Sprachen (Türk Dillerinin Etimolojik Sözlüğü Üzerine Bir Deneme)* ve Andreas Tietze'nin *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati* esas alınmıştır. Bitki adlarının madde başı tanımlamaları için de Türk Dil Kurumu'nun Türkçe Sözlük 'ünden istifade edilmiştir.

Bitki adının sözlüklerde verilen köken bilgisel açıklaması yapılmadan önce Türkçe kökenli olup olmadığı belirtilmiştir. Daha sonra mânilerde geçen bitki adlarının köken dağılımına dair grafikler verilmiştir. Verilen bu grafikler, okuyucuların köken bilgisel verileri görsel ve matematik ifadelerle de kavramasına yarayacaktır.

Bitki adlarıyla oluşan mânilerin seçiminde aynı bitki adı ile oluşan mânilerin alınmamasına dikkat edilmiştir. Farklı bitki adlarının alınması Amasya yöresine ait mânilerin etimolojik izahına katkı sağlamış ve çeşitliliği arttırmıştır.

Ulaşılan köken bilgileri nihayetinde Amasya ilinin kültürel ve sosyal yapısı ilişkilendirilmeye çalışılmıştır. Çalışmada yer verilen bitki adlarının ilk olarak tanımlamaları sunulmuş akabinde etimolojik sözlükler tarafından hangi kökene ait olduğu ifade edilmiştir.

Amasya yöresi mânilerinde geçen bitki adlarının köken bilgisi, belirlenen dört etimolojik sözlük açısından şu şekilde ifade edilmiştir:

Amasya Mânilerinde Geçen Bitki Adlarına Dair Etimolojik Görüşler ve Mâni Tanığı

1. Maranta (T.): Bir çenekliler sınıfından, Antillerde ve bütün tropikal bölgelerde yetiştirilen, kökündeki yumrulardan ararot çıkarılan bir tür kamış (1998: C. II., 1506).

Sir Gerard Clauson'un Görüşü: İlgili sözcük üzerine Clauson sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Martti Räsänen'in Görüşü: İlgili sözcük üzerine, Räsänen sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Andreas Tietze'nin Görüşü: Tietze sözlüğünde ilgili kelimenin, Yunancadan Türkçeye geçtiği ifade edilmiştir (2016: C. V., 146).

Hasan Eren (ETDES)'in Görüşü: İlgili sözcük ETDES'de yer almamaktadır.

Bitki Adının Amasya Yöresi Mânilerinde Tanığı:

Yayla **marantasını**

Elimde kuruturum

Anca sevdiğimi

Ölürsem unuturum (Özözen, 2013:7).

2. Gürgen (T.): Gürgengillerden, Karadeniz kıyılarındaki ormanlarda çok yetişen, kerestesi değerli bir ağaç (1998: C. I., 913).

Sir Gerard Clauson'un Görüşü: İlgili sözcük üzerine Clauson sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Martti Räsänen'in Görüşü: Räsänen'e göre sözcük, Türkçe kökenlidir ve ilgili çalışmada sözcük *gürgen* formu ile *gülgen* olarak da Osmanlıcada gösterilmektedir (1969: 151).

Andreas Tietze'nin Görüşü: Tietze sözlüğünde ilgili maddeye dair herhangi bir köken önerisi söz konusu değildir.

Hasan Eren (ETDES)'in Görüşü: ETDES'e göre sözcüğün kökeni bilinmemektedir. Orta Türkçede *gürgen* yerine *kevrık* sözcüğünün kullanıldığı ifade edilmiş ve Türkçeden de Bulgarcaya geçtiği belirtilmiştir (2020: 205).

Bitki Adının Amasya Yöresi Mânilerinde Tanığı:

Yaylanın yolundayım

Gürgenin dalındayım

Anne beni arama

Ben yârin yanındayım (Özözen, 2013:3).

3. Pıtırak (T.): Sarı çiçekli, dikenli bir yıllık otsu bitki (1998: C. II., 1801).

Sir Gerard Clauson'un Görüşü: İlgili sözcük üzerine Clauson sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Martti Räsänen'in Görüşü: İlgili sözcük üzerine, Räsänen sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Andreas Tietze'nin Görüşü: Tietze sözlüğünde ilgili maddeye dair herhangi bir köken önerisi söz konusu değildir.

Hasan Eren (ETDES)'in Görüşü: ETDES'e göre sözcük, Bulgarca *butrak* biçimi *botur* kökünden gelmektedir. Kelimenin *botur* + *ak* eki ile ortaya çıktığı ifade edilmiştir (2020: 421).

Bitki Adının Amasya Yöresi Mânilerinde Tanığı:

Tarlalarda **pıtırak**

Gelin kızlar oturak

Oturmakta fayda yok

Satılak da kurtulak (Özözen, 2013:3).

4. Kelem (Far.): Lahana (1998: C. II., 1264).

Sir Gerard Clauson'un Görüşü: İlgili sözcük üzerine Clauson sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Martti Räsänen'in Görüşü: Räsänen'de sözcüğün kökeni Türkçe olarak gösterilmiştir (1969: 27).

Andreas Tietze'nin Görüşü: Tietze sözlüğünde ilgili kelime, *kelem* <Fa. *kalam* biçiminde gösterilip kökeninin Farsça olduğu ifade edilmiştir (2016: C. IV., 212).

Hasan Eren (ETDES)'in Görüşü: ETDES'e göre sözcüğün kökeni Farsçadır (2020: 282).

Bitki Adının Amasya Yöresi Mânilerinde Tanığı:

Tarlalarda **kelem** var
Ardımızdan gelen var
Eski yar şöyle dursun
Yenilerden selam var (Özözen, 2013:72).

5. Madımak (Erm.): İlkbaharda kırlarda yetişen, ufak yeşil yapraklı, ıspanak gibi pişirilip yenilen bir bitki (1998: C. II., 1481).

Sir Gerard Clauson'un Görüşü: İlgili sözcük üzerine Clauson sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Martti Räsänen'in Görüşü: İlgili sözcük üzerine, Räsänen sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Andreas Tietze'nin Görüşü: Tietze sözlüğünde ilgili kelime, *madamak/madımak* biçiminde gösterilerek kökeninin Türkçe olduğu ifade edilmiştir (2016: C. V., 105).

Hasan Eren (ETDES)'in Görüşü: ETDES'e göre sözcük, Ermenice kökenli olup Ermenicedeki *matutak*'dan Türkçeye geçmiştir (2020:357).

Bitki Adının Amasya Yöresi Mânilerinde Tanığı:

Madımak deste deste
Beni babamdan iste
Eğer babam vermezse
Kırattı iyi besle (Özözen, 2013:35).

6. Börülce (T.): Baklagillerden, fasulyeye benzer bir bitki; böğrülce (1998: C. I., 346).

Sir Gerard Clauson'un Görüşü: İlgili sözcük üzerine Clauson sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Martti Räsänen'in Görüşü: İlgili sözcük üzerine, Räsänen sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Andreas Tietze'nin Görüşü: Tietze sözlüğünde ilgili kelime, *böğrölce/börölce* <böğür- + -lü- + -ce biçiminde gösterilmiş ve kökeni Türkçe olarak ifade edilmiştir (2016: C. I., 780).

Hasan Eren (ETDES)'in Görüşü: İlgili sözcük ETDES'de *börölce*<*böğrölce* biçimi ile madde başı verilmiştir. Türkçe *böğür + lü + ce* ekleri ile ortaya çıktığı ifade edilmiştir (2020:77).

Bitki Adının Amasya Yöresi Mânilerinde Tanığı:

Tarlalarda **börölce**

Oynar gelin görümce

Oynasın da görelim

Bir araya gelince (Özözen, 2013:23).

7. Dut (Far.): Dutgillerden, kuzey yarım kürenin genellikle ılıman bölgelerinde yetişen, yapraklarıyla ipek böceği beslenen ağaç (1998: C. I., 646).

Sir Gerard Clauson'un Görüşü: İlgili sözcük üzerine Clauson sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Martti Räsänen'in Görüşü: İlgili sözcük üzerine, Räsänen sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Andreas Tietze'nin Görüşü: Tietze sözlüğünde ilgili kelime, *dut/tut* <Fa. *tūt* <Ar. *tūt* biçiminde gösterilerek kökeninin Farsça ya da Arapça olabileceği ifade edilmiştir (2016: C. II., 502).

Hasan Eren (ETDES)'in Görüşü: İlgili sözcük ETDES'de detaylıca gösterilmiş ve Farsçada *tūt*, *tūd* şekli ile yer aldığı belirtilerek Türkçeden Balkan dillerine de geçtiği ifade edilmiştir (2020: 153).

Bitki Adının Amasya Yöresi Mânilerinde Tanığı:

Dut yedim duttu beni

Sevdan guruttu beni

Kömür gözlü sevduğum

Ne tez unuttu beni (Güneş, 2002:191).

8. Topalak (T.): Hünnapgillerden, yapraklarından yeşil boya çıkarılan bir bitki (1998: C. II., 2233).

Sir Gerard Clauson'un Görüşü: İlgili sözcük üzerine Clauson sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Martti Räsänen'in Görüşü: Räsänen'de sözcüğün kökeni Türkçe olarak gösterilmiştir (1969: 27).

Andreas Tietze'nin Görüşü: Tietze sözlüğünde ilgili kelimenin kökeni, Türkçe olarak gösterilmiştir (2016: C. VIII., 242).

Hasan Eren (ETDES)'in Görüşü: İlgili sözcük ETDES'de yer almamaktadır.

Bitki Adının Amasya Yöresi Mânilerinde Tanığı:

Tarlalarda **topalak**

Yar geliyor koparak

Eğil eğil öpeyim

Burcu burcu koparak (Güneş, 2002:222).

9. Alıç (Far.): Gülgillerden, kırlarda kendiliğinden yetişen, meyvesi hekimlikte ve boyacılıkta kullanılan, sert odunlu bir ağaç; gövem eriği, geyik diken, akdiken (1998: C. I., 81).

Sir Gerard Clauson'un Görüşü: İlgili sözcük üzerine Clauson sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Martti Räsänen'in Görüşü: İlgili sözcük üzerine, Räsänen sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Andreas Tietze'nin Görüşü: Tietze sözlüğünde ilgili kelime, alıç <ETk. *aluç* biçiminde gösterilerek kökeninin Türkçe olduğu ifade edilmiştir (2016: C. I., 348) gösterilmiştir.

Hasan Eren (ETDES)'in Görüşü: ETDES' göre sözcüğün kökeni Farsçadır. Farsça *ālū + ça'* dan geldiği belirtilmiştir (2020: 12).

Bitki Adının Amasya Yöresi Mânilerinde Tanığı:

Ufacık **alıç** gibi

Dibi eşinmiş gibi

Seni bana verseler

Haktan yazılmış gibi (Özözen, 2013:33).

10. Buğday (T.): Buğdaygillerden, karasal iklimin olduğu bölgelerde yetişen, un yapımında kullanılan tanelerini taşıyan kılıçlıklı çiçekleri olan, tek yıllık otsu bitki (1998: C. I., 350).

Sir Gerard Clauson'un Görüşü: Clauson tarafından detaylıca gösterilen sözcüğün kökeni, Türkçe olarak ifade edilmiştir (1972: 313).

Martti Räsänen'in Görüşü: Räsänen'e göre sözcük, Türkçe kökenli olup Moğolcaya aktarılmıştır (1969: 86).

Andreas Tietze'nin Görüşü: Tietze sözlüğünde ilgili kelime, Türkçe kökenli olarak ifade edilmiştir (2016: C. I, 797).

Hasan Eren (ETDES)'in Görüşü: ETDES'de detaylıca gösterilen sözcüğün kökeninin bilinmediği ifade edilmiş ve Eski Türkçeden başlayarak kullanıldığı ifade edilmiştir (2020: 78).

Bitki Adının Amasya Yöresi Mânilerinde Tanığı:

Arabalarda **buğdayım**

Sereyim kurtulayım

Allah canımı alsın

Ben nasıl unutayım (Özözen, 2013:4).

11. Bamy/Bamiye (Ar.): Ebegümeçigillerden, sıcak ve ılıman yerlerde yetişen bir bitki (1998: C. I., 214).

Sir Gerard Clauson'un Görüşü: İlgili sözcük üzerine Clauson sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Martti Räsänen'in Görüşü: Räsänen'e göre sözcük, Rusça kökenlidir (1969: 61).

Andreas Tietze'nin Görüşü: Tietze sözlüğünde ilgili kelimenin kökeni, *bamya/bamye* <Fa. *bamiya* veya Ar. *bamiya/bamiya* biçiminde gösterilerek kelimenin Arapça ya da Farsçadan Türkçeye geçtiği ifade edilmiştir (2016: C. I., 577).

Hasan Eren (ETDES)'in Görüşü: İlgili sözcük ETDES'de yer almamaktadır.

Bitki Adının Amasya Yöresi Mânilerinde Tanığı:

Tarlalarda **bamiye**

Kızın adı Asiye

Yelek diktim gönderdim

Ahmet oğlu Ali'ye (Özözen, 2013:5).

12. Pancar (T.): Ispanakgillerden, vitamince zengin bir bitki; çükündür (1998: C. II., 1758).

Sir Gerard Clauson'un Görüşü: İlgili sözcük üzerine Clauson sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Martti Räsänen'in Görüşü: Räsänen'e göre sözcük, Çağatay Türkçesinde 'kırmızı pancar' anlamlarında tanıklanmaktadır (1969: 379).

Andreas Tietze'nin Görüşü: Tietze sözlüğünde ilgili kelime, <Erm. *bancar* biçiminde gösterilerek Ermeniceden Türkçeye geçtiği ifade edilmiştir (2016: C. VI, 283).

Hasan Eren (ETDES)'in Görüşü: ETDES'e göre Ermenice ile ilişkisi olan sözcüğün Yunanca ile de ilişkisi söz konusudur. Kelimeye dair köken bilgisi net değildir (2020: 408).

Bitki Adının Amasya Yöresi Mânilerinde Tanığı:

Pancar pışti soğudu

Annem evde yoğudu

Ben bu gece kaçarım

İmam muhtar yoğudu (Özözen, 2013:6).

13. Mantar (Rum.): Mantarlardan, içinde zehirlileri de bulunan, silindir bir gövde ve üst tarafı şapka biçiminde olan ilkel canlıların genel adı (1998: C. II., 1502).

Sir Gerard Clauson'un Görüşü: Clauson sözlüğünde kelime, Farsça kökenli gösterilmektedir (1972: 767).

Martti Räsänen'in Görüşü: Räsänen'e göre sözcük, Yunanca kökenlidir (1969: 326).

Andreas Tietze'nin Görüşü: Tietze sözlüğünde ilgili kelime, <Yun. *manitari* biçiminde ifade edilerek Yunancadan Türkçeye geçtiği belirtilmiştir (2016: C. V., 142).

Hasan Eren (ETDES)'in Görüşü: ETDES'e göre sözcük, Rumca kökenli gösterilmektedir (2020: 360).

Bitki Adının Amasya Yöresi Mânilerinde Tanığı:

Haydin gidek **mantara**

Kız saçını yan tara

Bu yıl zayıflamışsın

Gayrı gidersin kocaya (Özözen, 2013:6).

14. **Hıyar (Far.):** Kabakgillerden, uzun, iri meyveli, sürüngen, bir yıllık otsu bir bitki (1998: C. I., 990).

Sir Gerard Clauson'un Görüşü: İlgili sözcük üzerine Clauson sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Martti Räsänen'in Görüşü: İlgili sözcük üzerine, Räsänen sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Andreas Tietze'nin Görüşü: Tietze sözlüğünde ilgili kelime, *hıyar* <Ar. *hiyar* biçiminde gösterilerek kökeninin Arapça olduğu ifade edilmiştir (2016: C. III., 479).

Hasan Eren (ETDES)'in Görüşü: ETDES'e göre sözcük, Farsça kökenli olup Farsçadaki *xiyār* şeklinden Çağdaş diyalektlere geçmiştir (2020: 217-218).

Bitki Adının Amasya Yöresi Mânilerinde Tanığı:

Tezgâh üstünde **hıyar**

Boyun boyuma uyar

İkimizde bir boyda

Ayrılmaya kim kıyar (Özözen, 2013:35).

15. **Kavak (T.):** Söğütgillerden, sulak bölgelerde yetişen, boyu bazı türlerinde 30-40 metreye değin çıkan, kerestesinden yararlanılan uzun boylu bir ağaç (1998: C. II., 1241).

Sir Gerard Clauson'un Görüşü: İlgili sözcük üzerine Clauson sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Martti Räsänen'in Görüşü: İlgili sözcük, Räsänen'de Türkçe kökenli gösterilmektedir (1969: 215).

Andreas Tietze'nin Görüşü: Tietze sözlüğünde ilgili kelime, *Populus* <İt. *cavalletto* biçiminde gösterilerek İtalyancadan Türkçeye geçtiği belirtilmiştir (2016: C. IV., 174).

Hasan Eren (ETDES)'in Görüşü: ETDES' göre sözcük, Türkçe *kav* kökünden gelmiştir (2020: 271).

Bitki Adının Amasya Yöresi Mânilerinde Tanığı:

Kavak senden uzun yok

Dallarında üzüm yok

Verin benim yârimi

Başka yarda gözüm yok (Özözen, 2013:13).

16. Kuşburnu (T.): Çalılık ve ormanlık alanlarda yetişen, soluk pembe renkte çiçekler açan bir ağaç, yaban gülü ağacı (1998: C. II., 1422).

Sir Gerard Clauson'un Görüşü: İlgili sözcük üzerine Clauson sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Martti Räsänen'in Görüşü: İlgili sözcük üzerine, Räsänen sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Andreas Tietze'nin Görüşü: Tietze sözlüğünde ilgili kelimenin kökeni Türkçe olarak gösterilmiştir (2016: C. IV., 454).

Hasan Eren (ETDES)'in Görüşü: İlgili sözcük ETDES'de yer almamaktadır.

Bitki Adının Amasya Yöresi Mânilerinde Tanığı:

Kuşburnuyu budarlar

Sürgü sürmesin diye

Bizi buradan kovarlar

Güzel sevmesin diye (Özözen, 2013:50).

17. Asma (T.): Belirli bir tür üzüm veren bitki (1998: C. I., 146).

Sir Gerard Clauson'un Görüşü: İlgili sözcük üzerine Clauson sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Martti Räsänen'in Görüşü: İlgili sözcük üzerine, Räsänen sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Andreas Tietze'nin Görüşü: Tietze sözlüğünde ilgili kelime, *asma* <as-ma biçiminde gösterilip kökeninin Türkçe olduğu ifade edilmiştir (2016: C. I., 459).

Hasan Eren (ETDES)'in Görüşü: İlgili sözcük ETDES'de yer almamaktadır.

Bitki Adının Amasya Yöresi Mânilerinde Tanığı:

Asma tuttu filizi

Kim bilir kalbimizi

Esti hafif bir rüzgâr

Ayırdı ikimizi (Özözen, 2013:51).

18. Koruk (T.): Henüz olgunlaşmamış ekşi üzüm (1998: C. II., 1366).

Sir Gerard Clauson'un Görüşü: İlgili sözcük üzerine Clauson sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Martti Räsänen'in Görüşü: İlgili sözcük üzerine, Räsänen sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Andreas Tietze'nin Görüşü: Tietze sözlüğünde ilgili maddeye dair herhangi bir köken önerisi söz konusu değildir.

Hasan Eren (ETDES)'in Görüşü: ETDES' e göre sözcüğün kökeni Türktür (2020: 316).

Bitki Adının Amasya Yöresi Mânilerinde Tanığı:

Uzunsun sırık gibi

Ekşisin **koruk** gibi

Mahalle mahalle gezersin

Yolunuk tavuk gibi (Özözen, 2013:86).

19. Karadut (T.): Siyah renkte olan bir tür dut (1998: C. II., 1205).

Sir Gerard Clauson'un Görüşü: İlgili sözcük üzerine Clauson sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Martti Räsänen'in Görüşü: İlgili sözcük üzerine, Räsänen sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Andreas Tietze'nin Görüşü: Tietze sözlüğünde ilgili maddeye dair herhangi bir köken önerisi söz konusu değildir.

Hasan Eren (ETDES)'in Görüşü: İlgili sözcük ETDES'de yer almamaktadır.

Bitki Adının Amasya Yöresi Mânilerinde Tanığı:

Karadut parmak gibi

Kız yüzün kaymak gibi

Beni senden ayıran

Kurusun yaprak gibi (Özözen, 2013:13).

20. Limon (Far.): Turunçgillerden, 3-5 metre yüksekliğinde, kışın yapraklarını dökmeyen, beyaz çiçekli bir ağaç (1998: C. II., 1465).

Sir Gerard Clauson'un Görüşü: İlgili sözcük üzerine Clauson sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Martti Räsänen'in Görüşü: Räsänen'e göre sözcük, Arapça ve Farsçada *limūn* karşılığında gelse de ifade Sanskritçe *nimbū* kelimesinden alınmadır (1969: 317).

Andreas Tietze'nin Görüşü: Tietze sözlüğünde *limon* <Yun. *limoni* <it. *limone* biçiminde gösterilen kelime, Yunancadan Türkçeye geçmiştir. Tietze 'ye göre sözcük, önce İtalyancadan Yunancaya sonra da Türkçeye aktarılmıştır. (2016: C. IV., 542).

Hasan Eren (ETDES)'in Görüşü: ETDES'e göre sözcük, Farsça kökenlidir. Ve Farsçada *limūn*, *limū*, *limūnā* biçimleriyle kullanıldığı belirtilmiş ve Türkçeden Bulgarcaya da *limon* olarak geçtiği ifade edilmiştir (2020: 352-353).

Bitki Adının Amasya Yöresi Mânilerinde Tanığı:

Çarşıda **limon** gibi
Sarardım onun gibi
Eli kanlı düşmanım
Olmasın benim gibi (Özözen, 2013:1).

21. Pırasa (Rum.): Zambakgillerden, sapından ve yapraklarından yararlanılan, çok yıllık bir kış sebzesi (1998: C. II., 1799).

Sir Gerard Clauson'un Görüşü: İlgili sözcük üzerine Clauson sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Martti Räsänen'in Görüşü: İlgili sözcük üzerine, Räsänen sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Andreas Tietze'nin Görüşü: Tietze sözlüğünde ilgili kelime, *pırasa/pırsa/pıransa*, Yun. <*prasa* biçiminde gösterilerek Yunancadan Türkçeye geçtiği ifade edilmiştir (2016: C. VI, 430-431).

Hasan Eren (ETDES)'in Görüşü: ETDES'de sözcüğün kökeninin Rumca olduğu belirtilmekle birlikte Türkçeden de Bulgarcaya geçtiği ifade edilmiştir (2020: 420).

Bitki Adının Amasya Yöresi Mânilerinde Tanığı:

Bahçelerde **pırasa**
Dallarına kar yağsa
Kızlar evde kalsa da
Erkeklere yalvarsa (Özözen, 2013:14).

22. Nar Ağacı (Far.): Nargillerden, yaprakları karşılıklı, çiçekleri büyük, koyu kırmızı renkte, küçük bir ağaç (1998: C. II., 1631).

Sir Gerard Clauson'un Görüşü: İlgili sözcük üzerine Clauson sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Martti Räsänen'in Görüşü: Räsänen'de kelime Farsça *nār* ifadesine götürülmektedir (1969: 350).

Andreas Tietze'nin Görüşü: Tietze sözlüğünde ilgili kelime, *nar* <Fa. *anar* biçiminde gösterilerek Farsçadan Türkçeye geçtiği ifade edilmiştir (2016: C. V., 306).

Hasan Eren (ETDES)'in Görüşü: İlgili sözcük ETDES'de yer almamaktadır.

Bitki Adının Amasya Yöresi Mânilerinde Tanığı:

Nar ağacı biçim biçim

Ben ölürüm senin için

Herkes bana düşman oldu

Seni sevdiğim için (Özözen, 2013:14).

23. Vişne (Bulg.): Gülgillerden, dalları kırmızımtırak, çiçekleri beyaz renkte, kiraza benzer bir ağaç (1998: C. II., 2349).

Sir Gerard Clauson'un Görüşü: İlgili sözcük üzerine Clauson sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Martti Räsänen'in Görüşü: Räsänen'de kelime Rusçaya götürülmektedir (1969: 528).

Andreas Tietze'nin Görüşü: Tietze sözlüğünde ilgili kelimenin Yunancadan Türkçeye geçtiği ifade edilmiştir (2016: C. VIII., 435).

Hasan Eren (ETDES)'in Görüşü: ETDES'e göre sözcük, Slav dillerinden (Rusçadan) alınmış ve Türkçeden de Bulgarcaya geçmiştir (2020: 550).

Bitki Adının Amasya Yöresi Mânilerinde Tanığı:

Altın tabakta **vişne**

Gel yârim aşka düşme

Aşkın sonu ayrılık

Nafile dile düşme (Özözen, 2013:16).

24. Elma (T.): Gülgillerden, çiçekleri pembe veya beyaz bir ağaç (1998: C. I., 703).

Sir Gerard Clauson'un Görüşü: Clauson'da kelime Türkçe kökenli olarak gösterilmektedir (1972: 146-147).

Martti Räsänen'in Görüşü: Räsänen'de kelime aynı şekilde Türkçe gösterilip ifadenin tarihî ve modern Türk dillerindeki karşılıklarına yer verilmektedir (1969: 18).

Andreas Tietze'nin Görüşü: Tietze sözlüğünde ilgili kelime, *alma/elma* biçiminde gösterilerek Türkçe kökenli olduğu ifade edilmiştir (2016: C. I, 357).

Hasan Eren (ETDES)'in Görüşü: ETDES'de detaylıca açıklanan sözcüğün kökeninin Türkçe olduğu belirtilerek *alma* biçiminden *elma* olarak çevrildiği belirtilmiştir (2020: 163).

Bitki Adının Amasya Yöresi Mânilerinde Tanığı:

Amasya'nın elması

Hoştur yârin sarması

Kadehle olmaz bu iş

Doldursan maşrapayı (Özözen, 2013:18).

25. Fasulye (Rum.): Fasulyegillerden, barbunya, çalı, ayşekadın, horoz vb. türleri bulunan bitki (1998: C. I., 764).

Sir Gerard Clauson'un Görüşü: İlgili sözcük üzerine Clauson sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Martti Räsänen'in Görüşü: İlgili sözcük üzerine, Räsänen sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Andreas Tietze'nin Görüşü: Tietze sözlüğünde ilgili kelime, *fasulya/fasulye* <Yun. *fasuli* biçiminde gösterilip Yunanca kökenli olarak ifade edilmiştir (2016: C. III, 44).

Hasan Eren (ETDES)'in Görüşü: ETDES'e göre sözcüğün kökeni Rumcadır (177-178).

Bitki Adının Amasya Yöresi Mânilerinde Tanığı:

Fasulyeyi doğradım

Toprak tenceresine

Gel yârim konuşalım

Mutfak penceresine (Özözen, 2013:20).

26. Biber (Rum.): Patlıcangillerden, ana vatanı Meksika, Orta ve Güney Amerika olan, bir yıllık, otsu bir bitki (1998: C. I., 288).

Sir Gerard Clauson'un Görüşü: İlgili sözcük üzerine Clauson sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Martti Räsänen'in Görüşü: Räsänen'de kelime Sanskritçe *pippala* ibaresiyle ilişkilendirilmiştir (1969: 75).

Andreas Tietze'nin Görüşü: Tietze sözlüğünde ilgili kelime, *biber/büber* <Yun. *mirepi* 'piperi' biçiminde gösterilerek kökeninin Yunanca olduğu ifade edilmiştir (2016: C. I., 692).

Hasan Eren (ETDES)'in Görüşü: ETDES'de detaylıca açıklanan sözcüğün kökeninin Türkçe olduğu belirtilerek Türkçede *büber* biçimiyle de yer aldığı ifade edilmiştir. Ayrıca, sözcüğün yaygın bir inanca göre Eski Hintçe *pippali'den* geldiği fikri de olduğu belirtilmiştir (2020:65-66).

Bitki Adının Amasya Yöresi Mânilerinde Tanığı:

Bahçelerde **biber** aldım

Helvayı narin aldım

Yüzüne güle güle

Elinden yârin aldım (Özözen, 2013:20).

27. Ceviz (Ar.): Cevizgillerin örnek bitkisi olan, uzun ömürlü, gövdesi kalın, kerestesi değerli, yurdumuzda çok yetişen ağaç (1998: C. I., 400).

Sir Gerard Clauson'un Görüşü: İlgili sözcük üzerine Clauson sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Martti Räsänen'in Görüşü: İlgili sözcük üzerine, Räsänen sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Andreas Tietze'nin Görüşü: Tietze sözlüğünde ilgili kelimenin, Arapçadan Türkçeye geçtiği <Ar. *cawz* biçiminde ifade edilmiştir (2016: C. II, 75).

Hasan Eren (ETDES)'in Görüşü: ETDES'e göre sözcük, Arapçada *cauz* Farsçada *gauz* olarak yer almaktadır. Türkçeye de Farsçada yer alan *gauz* şekinden *koz* olarak geçtiği ifade edilmiştir (2020: 88).

Bitki Adının Amasya Yöresi Mânilerinde Tanığı:

Hey kargalar kargalar

Ceviz dalı ırgalar

On beş yaşına gelen kız

Çifte bebek ırgalar (Özözen, 2013:4).

28. Portakal (Port.): Turunçgillerden, Akdeniz ülkelerinde yetişen, yaprakları sert bir ağaç (1998: C. II., 1818).

Sir Gerard Clauson'un Görüşü: İlgili sözcük üzerine Clauson sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Martti Räsänen'in Görüşü: İlgili sözcük üzerine, Räsänen sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Andreas Tietze'nin Görüşü: Tietze sözlüğünde ilgili kelime, *portakal* /*portokal* <Yun. *portokalli* biçiminde gösterilerek kökeni Yunanca olarak ifade edilmiştir (2016: C. VI, 416).

Hasan Eren (ETDES)'in Görüşü: ilgili sözcük ETDES'de yer almamaktadır.

Bitki Adının Amasya Yöresi Mânilerinde Tanığı:

Portakal dilim dilim

Hoş geldin misafirim

Ne dedim de küstürdüm

Kırılısın ağzım dilim (Özözen, 2013:28).

29. Menekşe (Far.): Menekşegillerden, bir veya çok yıllık otsu bir bitki (1998: C. II., 1532).

Sir Gerard Clauson'un Görüşü: İlgili sözcük üzerine Clauson sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Martti Räsänen'in Görüşü: ilgili sözcük üzerine, Räsänen sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Andreas Tietze'nin Görüşü: Tietze sözlüğünde ilgili kelime, Osm. *benefşe* <Fa. *banafşa* biçiminde gösterilip kökeni Farsça olarak ifade edilmiştir (2016: C. I., 651)

Hasan Eren (ETDES)'in Görüşü: ilgili sözcük ETDES'de yer almamaktadır.

Bitki Adının Amasya Yöresi Mânilerinde Tanığı:

Aksuözü'nün meşesi

Açılır **menekşesi**

Nerelerde geziyon

Ciğerimin köşesi (Özözen, 2013:29).

30. Çiçek (T.): Çiçek açan kır veya bahçe bitkisi (1998: C. I., 481).

Sir Gerard Clauson'un Görüşü: Clauson tarafından detaylıca gösterilen sözcüğün kökeni, Türkçe olarak ifade edilmiştir (1972: 400-401).

Martti Räsänen'in Görüşü: Räsänen'e göre kelime, Türkçe kökenli olup Moğolca aktarılmıştır (1969: 102).

Andreas Tietze'nin Görüşü: Tietze sözlüğünde ilgili kelime, <ETk. *çeçek* biçiminde gösterilip Türkçe kökenli olduğu ifade edilmiştir (2016: C. II, 223).

Hasan Eren (ETDES)'in Görüşü: ETDES'de detaylıca gösterilen sözcük, Türkçe kökenlidir. Eski Türkçeden başlayarak kullanıldığı ve Türkçede *çeçek* biçiminin *çiçek*'e evrildiği ifade edilmiştir (2020: 112-113).

Bitki Adının Amasya Yöresi Mânilerinde Tanığı:

Masa üstünde **çiçek**

Elbisem biçilecek

Anne haberin olsun

Bu şerbet içilecek (Özözen, 2013:5).

31. Çimen (T.): Kendiliğinden yetişmiş çim (1998: C. I., 487).

Sir Gerard Clauson'un Görüşü: İlgili sözcük Clauson'da (1972: 423) *çimgen* formunda gösterilip Türkçe kökenli sayılmaktadır (1972: 423).

Martti Räsänen'in Görüşü: İlgili sözcük üzerine, Räsänen sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Andreas Tietze'nin Görüşü: Tietze sözlüğünde ilgili kelime, <Fa. *çemen* 'in varyantı, ya da ETk. *çimgen* olarak gösterilip kökeni hem Türkçe hem de Farsça olarak ifade edilmiştir (2016: C. II., 232).

Hasan Eren (ETDES)'in Görüşü: ilgili sözcük ETDES'de yer almamaktadır.

Bitki Adının Amasya Yöresi Mânilerinde Tanığı:

Yatma çayır **çimene**

Uyur uyanamazsın

Verme beni ellere

Görür dayanamazsın (Özözen, 2013:34).

32. Kiraz (Rum.): Gülgillerden, ılıman iklimlerde yetişen bir meyve ağacı (1998: C. II., 1327).

Sir Gerard Clauson'un Görüşü: ilgili sözcük üzerine Clauson sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Martti Räsänen'in Görüşü: ilgili sözcük üzerine, Räsänen sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Andreas Tietze'nin Görüşü: Tietze sözlüğünde ilgili kelime, *kiraz/kirez* <Ar. *karaz* <E. Yun. biçiminde gösterilip Yunancadan Arapçaya sonra da Türkçeye geçtiği ifade edilmiştir (2016: C. IV, 318).

Hasan Eren (ETDES)'in Görüşü: ETDES'e göre sözcük, Rumca kökenli olarak gösterilmiş ve etimolojisinin karışık olduğu da belirtilmiştir (2020: 304).

Bitki Adının Amasya Yöresi Mânilerinde Tanığı:

Kirazın alına bak

Eğilmiş dalına bak

Ölüyorum derdinden

İnsafsız halime bak (Özözen, 2013:6).

33. Gül (Far.): Gülgillerin örnek bitkisi (1998: C. I., 902).

Sir Gerard Clauson'un Görüşü: ilgili sözcük üzerine Clauson sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Martti Räsänen'in Görüşü: Räsänen'e göre sözcük, Farsça *gul* ibaresinden alınmadır (1969: 151).

Andreas Tietze'nin Görüşü: Tietze sözlüğünde ilgili kelime, <Fa. *gul*> *gül*, biçiminde gösterilerek Farsçadan Türkçeye geçtiği ifade edilmiştir (2016: C. III., 304-305).

Hasan Eren (ETDES)'in Görüşü: ilgili sözcük ETDES'de yer almamaktadır.

Bitki Adının Amasya Yöresi Mânilerinde Tanığı:

Mendilim dört köşeli

Ortada gül döşeli

Gözümün yaşı durmaz

Yardan ayrı düşeli (Özözen, 2013:2).

34. Fındık (Ar.): Kayıngillerden, kuzey yarım kürenin ılık yerlerinde ve yurdumuzun genellikle Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yetişen, boyu 6-7 metre, yaygın tepeli bir ağaççık (1998: C. I., 778).

Sir Gerard Clauson'un Görüşü: İlgili sözcük üzerine Clauson sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Martti Räsänen'in Görüşü: İlgili sözcük, Räsänen'de Yunancada gelip Latinceye dayanmaktadır (1969: 145).

Andreas Tietze'nin Görüşü: Tietze sözlüğünde ilgili kelime, *funduk-fındık* <E. Yun. biçiminde gösterilerek kökeninin Yunanca olduğu ifade edilmiştir (2016: C. III., 121).

Hasan Eren (ETDES)'in Görüşü: ETDES'e göre sözcük, Arapça kökenlidir (2020: 179).

Bitki Adının Amasya Yöresi Mânilerinde Tanığı:

Pencereden bak bana

Fındık fıstık at bana

Fındık fıstık istemem

Nişan yüzüğü tak bana (Özözen, 2013:40).

35. Fıstık (Ar.): Antep fıstığı, çam fıstığı veya yer fıstığı denilen yemişlerin genel adı (1998: C. I., 782).

Sir Gerard Clauson'un Görüşü: İlgili sözcük üzerine Clauson sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Martti Räsänen'in Görüşü: İlgili sözcük, Räsänen'de Arapçaya götürülse de ibare Latince kökenlidir (1969: 145).

Andreas Tietze'nin Görüşü: Tietze sözlüğünde ilgili kelime, *fustuk/fıstık* <Ar. biçiminde gösterilerek Arapça kökenli olarak ifade edilmiştir (2016: C. III., 124).

Hasan Eren (ETDES)'in Görüşü: İlgili sözcük ETDES'de yer almamaktadır.

Bitki Adının Amasya Yöresi Mânilerinde Tanığı:

Pencereden bak bana

Fındık fıstık at bana

Fındık fıstık istemem

Nişan yüzüğü tak bana (Özözen, 2013:40).

36. Karanfil (Ar.): Karanfilgillerden, güzel renkli çiçekler açan bir süs bitkisi (1998: C.II., 1209).

Sir Gerard Clauson'un Görüşü: İlgili sözcük üzerine Clauson sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Martti Räsänen'in Görüşü: İlgili sözcük, Räsänen'de Arapça ve Farsça *karanful* olarak gösterilip ilgili ibare Yunancaya götürülmektedir (1969: 236).

Andreas Tietze'nin Görüşü: Tietze sözlüğünde ilgili kelime, *karanfül/karanfil* 'karanfil' <Yun. biçiminde gösterilerek kökeninin Yunanca olduğu ifade edilmiştir (2016: C. IV., 127-128).

Hasan Eren (ETDES)'in Görüşü: ETDES'e göre sözcük Arapça veya Farsça kökenlidir. Türkçeye de bu iki dilden birinden *karanful* biçimi ile geçtiği ve sonra *karanfil* biçimine çevrildiği ifade edilmiştir (2020: 261).

Bitki Adının Amasya Yöresi Mânilerinde Tanığı:

Karanfil ek biber ek

Biber her eve gerek

Kederleşme sevdiğim

Konuşuruz giderek (Özözen, 2013:40).

37. Muz (Ar.): Muzgillerden, sıcak bölgelerde yetişen, bir çenekli, çok yıllık bir bitki (1998: C. II., 1599).

Sir Gerard Clauson'un Görüşü: İlgili sözcük üzerine Clauson sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Martti Räsänen'in Görüşü: İlgili sözcük üzerine Clauson sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Andreas Tietze'nin Görüşü: Tietze sözlüğünde ilgili maddeye dair herhangi bir köken önerisi söz konusu değildir.

Hasan Eren (ETDES)'in Görüşü: İlgili sözcük ETDES'de yer almamaktadır.

Bitki Adının Amasya Yöresi Mânilerinde Tanığı:

Ağaçta **muzu** gördüm
Kızlarda kuzu gördüm
Şükür olsun Mevla'ya
Sevdiğim kızı gördüm (Özözen, 2013:41).

38. Alaçam/ Çam (T.): Rengi kızıla yakın bir tür çam (1998: C. I., 71).

Sir Gerard Clauson'un Görüşü: Clauson, ilgili sözcüğün Türkçe kökenli olduğunu ifade etmiştir (1972: 421).

Martti Räsänen'in Görüşü: Räsänen'de sözcüğün kökeni Türkçe olarak gösterilmiştir (1969: 97).

Andreas Tietze'nin Görüşü: Tietze sözlüğünde ilgili kelimenin kökeni Türkçe olarak gösterilmiştir (2016: C. II., 143-144).

Hasan Eren (ETDES)'in Görüşü: ETDES'de *ala çam* biçimiyle yer almayıp *çam* madde başı ile detaylıca verilen sözcüğün kökeninin Arapçada yer alan *şam*'dan *çam* biçimine çevrildiği ifade edilmiştir (2020:95-96).

Bitki Adının Amasya Yöresi Mânilerinde Tanığı:

Alaçamın odunu
Yakam bir dalını
Yârim çocuk doğurmuş
Ali'm koysun adını (Özözen, 2013:42).

39. Kara Üzüm (T.): Asmanın taze veya kuru olarak yenilen ve salkım durumunda bulunan meyvesi (1998: C. II., 2324).

Sir Gerard Clauson'un Görüşü: Clauson, sözcüğü Türkçe olarak göstermektedir (1972: 288).

Martti Räsänen'in Görüşü: İlgili sözcük üzerine, Räsänen sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Andreas Tietze'nin Görüşü: Tietze sözlüğünde ilgili maddeye dair herhangi bir köken önerisi söz konusu değildir.

Hasan Eren (ETDES)'in Görüşü: İlgili sözcük ETDES'de yer almamaktadır.

Bitki Adının Amasya Yöresi Mânilerinde Tanığı:

Kara üzüm daneleri

Caminin kilimleri

Nerde olsa belli olur

Zenginin gelinleri (Özözen, 2013:44).

40. Armut (Far.): Gülgillerden, çiçekleri beyaz, Türkiye'nin her yerinde yetişen bir ağaç (1998: C. I., 135).

Sir Gerard Clauson'un Görüşü: İlgili sözcük üzerine Clauson sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Martti Räsänen'in Görüşü: Räsänen'e göre sözcük, Farsça *anbarūd*, *armūd* ve *amrūd* formlarından gelmektedir (1969: 27).

Andreas Tietze'nin Görüşü: Tietze sözlüğünde ilgili kelime, *armud/armut* <Fa. *emrud/emruz* biçiminde gösterilerek Farsçadan Türkçeye geçtiği ifade edilmiştir (2016: C. I., 435).

Hasan Eren (ETDES)'in Görüşü: ETDES'de detaylıca gösterilen sözcük, Farsça kökenlidir. Farsçada kelimenin *armūd*, *amrūd* ve *anbarūt* biçimleri ile yer aldığı belirtilmiştir (2020: 24).

Bitki Adının Amasya Yöresi Mânilerinde Tanığı:

Armut dalda asılsın

Aslan yârim nasılsın

İkimizin sevdası

Gastelere basılsın (Özözen, 2013:2).

41. Nar (Far.): Nargillerden, yaprakları karşılıklı, çiçekleri büyük, koyu kırmızı renkte, küçük bir ağaç (1998: C. II., 1632).

Sir Gerard Clauson'un Görüşü: Bkz. 22. Madde.

Martti Räsänen'in Görüşü: Bkz. 22. Madde.

Andreas Tietze'nin Görüşü: Tietze sözlüğünde ilgili kelime, *nar-enar* <Fa. *anar* biçiminde gösterilip kökeninin Farsça olduğu ifade edilmiştir (2016: C. V., 306).

Hasan Eren (ETDES)'in Görüşü: Bkz. 22. Madde.

Bitki Adının Amasya Yöresi Mânilerinde Tanığı:

Elindeki narsa

Bana da ver varsa
İki gözün kör olsun
Bundan başka varsa (Özözen, 2013:50).

42. Patlıcan (Ar.): Patlıcangillerden, kalın saplı, uzunca yapraklı otsu bitki (1998: C. II., 1778).

Sir Gerard Clauson'un Görüşü: İlgili sözcük üzerine Clauson sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Martti Räsänen'in Görüşü: İlgili sözcük üzerine, Räsänen sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Andreas Tietze'nin Görüşü: Tietze sözlüğünde ilgili kelime, patlıcan <Fa. *badingan* şeklinde gösterilerek Farsçadan Türkçeye geçtiği ifade edilmiştir (2016: C. VI, 328-329).

Hasan Eren (ETDES)'in Görüşü: İlgili sözcük ETDES'de yer almamaktadır.

Bitki Adının Amasya Yöresi Mânilerinde Tanığı:

Patlıcan oymadın mı

Tadına doymadın mı

Ana beni kınama

Sen cahil olmadın mı (Özözen, 2013:9).

43. Arpa (T.): Buğdaygillerden bir bitki (1998: C. I., 136).

Sir Gerard Clauson'un Görüşü: Clauson, ilgili sözcüğün Türkçe kökenli olduğunu ifade etmiştir (1972: 198).

Martti Räsänen'in Görüşü: Räsänen'de sözcüğün kökeni Türkçe olarak gösterilmiştir (1969: 27).

Andreas Tietze'nin Görüşü: Tietze sözlüğünde ilgili kelime, *arpa* <ETk. *arpa* ~ biçiminde gösterilerek kökeninin Türkçe olduğu ifade edilmiştir (2016: C. I., 437).

Hasan Eren (ETDES)'in Görüşü: ETDES'de detaylıca açıklanan sözcüğün kökeninin Türkçe olduğu ifade edilmiştir (2020: 24-25).

Bitki Adının Amasya Yöresi Mânilerinde Tanığı:

Yolun üstünde bulgurum

Oğlan sana vurgunum

Çek elini elimden

Arpa biçtim yorgunum (Özözen, 2013:53).

44. Patates (Rum.): Patlıcangillerden, yaprakları ve sürgünleri acı bir bitki (1998: C. II., 1776).

Sir Gerard Clauson'un Görüşü: Clauson, ilgili sözcüğün Türkçe kökenli olduğunu ifade etmiştir (1972: 421).

Martti Räsänen'in Görüşü: İlgili sözcük üzerine, Räsänen sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Andreas Tietze'nin Görüşü: Tietze sözlüğünde ilgili kelimenin kökeni, Yunanca olarak gösterilmiştir (2016: C. VI., 323).

Hasan Eren (ETDES)'in Görüşü: İlgili sözcük ETDES'de yer almamaktadır.

Bitki Adının Amasya Yöresi Mânilerinde Tanığı:

Patatesi haşladım

Soymaya başladım

Yarım aklıma gelince

Ağlamaya başladım (Özözen, 2013:54).

45. Soğan: (T.) Zambakgillerden, yumrusu ve yeşil yaprakları salata ve yemeklere tat vermek için kullanılan, acımsı, keskin kokulu bir bitki (1998: C. II., 2000).

Sir Gerard Clauson'un Görüşü: Clauson, ilgili sözcüğün Türkçe kökenli olduğunu ifade etmiştir (1972: 421).

Martti Räsänen'in Görüşü: İlgili sözcük üzerine, Räsänen sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Andreas Tietze'nin Görüşü: Tietze sözlüğünde ilgili kelimenin kökeni, *soğan* <Etk. *sögun* biçiminde Türkçe olarak gösterilmiştir (2016: C. VII., 397).

Hasan Eren (ETDES)'in Görüşü: ETDES'de detaylıca açıklanan sözcüğün kökeninin Türkçe olduğu belirtilmiştir (2020: 469).

Bitki Adının Amasya Yöresi Mânilerinde Tanığı:

Bahçeye ekтім soğan

Bitmedi yedi doğan

Hepinizden güzel olur

Senin annenden doğan (Özözen, 2013:62).

46. Top Biber (Rum.): Patlıcangillerden, ana vatani Meksika, Orta ve Güney Amerika olan, bir yıllık, otsu bir bitki (1998: C. I., 288).

Sir Gerard Clauson'un Görüşü: Clauson, ilgili sözcüğün Türkçe kökenli olduğunu ifade etmiştir (1972: 421).

Martti Räsänen'in Görüşü: İlgili sözcük üzerine, Räsänen sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Andreas Tietze'nin Görüşü: Tietze sözlüğünde ilgili kelime, *biber/büber* <Yun. *mirepi piperi* biçiminde gösterilerek kökeninin Yunanca olduğu ifade edilmiştir (2016: C. I., 692).

Hasan Eren (ETDES)'in Görüşü: ETDES'de detaylıca açıklanan sözcüğün kökeninin Türkçe olduğu belirtilerek Türkçede *büber* biçimiyle de yer aldığı ifade edilmiştir. Ayrıca, sözcüğün yaygın bir inanca göre Eski Hintçe *pippali*'den geldiği fikri de olduğu belirtilmiştir (2020:65-66).

Bitki Adının Amasya Yöresi Mânilerinde Tanığı:

Bahçelerde **top biber**

Bu yıl kızlar çok kibar

Ne kadar kibar olsa

Oğlanlarda itibar (Özözen, 2013:63).

47. Ayva (T.): Gülgillerden, çiçekleri iri, beyaz veya pembe, yapraklarının altı tüylü, orta yükseklikte bir ağaç (1998: C. I., 181).

Sir Gerard Clauson'un Görüşü: Clauson kelimenin Rusçadan gelebileceğini söyleyip ifadeye dair örnekler vermektedir (1972: 268).

Martti Räsänen'in Görüşü: İlgili sözcük üzerine, Räsänen sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Andreas Tietze'nin Görüşü: Tietze sözlüğünde ilgili kelime, *ayva* <Fa. *abia* biçiminde gösterilerek kökeninin Farsça olduğu ifade edilmiştir (2016: C. I., 519).

Hasan Eren (ETDES)'in Görüşü: ETDES'de detaylıca verilen sözcüğün Farsçadan alındığı belirtilerek Farsçada *ābia*, *bia* 'ayva' olarak geçtiği ifade edilmiştir (2020: 36).

Bitki Adının Amasya Yöresi Mânilerinde Tanığı:

Bahçelerde balsız oğlan

Ayvada narsız oğlan

Galeysiz kaba benzer

Dünyada yarsız oğlan (Özözen, 2013:63).

48. Yonca (T.): Baklagillerden, başak durumundaki çiçekleri kırmızı veya mor renkli, hayvanlara yem olarak yetiştirilen çayır bitkilerinin genel adı (1998: C. II., 2462).

Sir Gerard Clauson'un Görüşü: Clauson, ilgili sözcüğün Türkçe kökenli olduğunu ifade etmiştir (1972: 421).

Martti Räsänen'in Görüşü: İlgili sözcük üzerine, Räsänen sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Andreas Tietze'nin Görüşü: Tietze sözlüğünde ilgili kelime, <ETk. *yorınça* olarak gösterilerek kökeninin Türkçe olduğu ifade edilmiştir (2016: C. IX., 420).

Hasan Eren (ETDES)'in Görüşü: ETDES'de detaylıca verilen sözcüğün kökeninin açıkça bilinmediği belirtilerek Türkçedeki yonca'nın *yorınca*'dan geldiği ifade edilmiştir (2020: 578).

Bitki Adının Amasya Yöresi Mânilerinde Tanığı:

Bağında bağınca var mı

Bağında **yonca** var mı

Kendini övme güzel

Sevdiğin bence var mı (Özözen, 2013:68).

49. Erik (T.): Gülgillerden, beyaz çiçekli bir ağaç (1998: C. I., 719).

Sir Gerard Clauson'un Görüşü: Clauson, ilgili sözcüğün Türkçe kökenli olduğunu ifade etmiştir (1972: 421).

Martti Räsänen'in Görüşü: İlgili sözcük üzerine, Räsänen sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Andreas Tietze'nin Görüşü: Tietze sözlüğünde ilgili kelime, *erük-erik* <ETk. *erük* biçiminde gösterilerek kökeninin Türkçe olduğu ifade edilmiştir (2016: C. II., 635).

Hasan Eren (ETDES)'in Görüşü: ETDES'e göre sözcüğün kökeni Türkçedir (2020: 169).

Bitki Adının Amasya Yöresi Mânilerinde Tanığı:

Yar gelmiş **erik** ister
Saçlarına örük ister
Kendi minare boylu
Benden gölgelik ister (Özözen, 2013:68).

50. Ağaç (T.): Meyve verebilen, gövdesi odun veya kereste olmaya elverişli bulunan ve uzun yıllar yaşayabilen bitki (1998: C. I., 32).

Sir Gerard Clauson'un Görüşü: Clauson, ilgili sözcüğün Türkçe kökenli olduğunu ifade etmiştir (1972: 79).

Martti Räsänen'in Görüşü: Räsänen'de sözcüğün kökeni Türkçe olarak gösterilmiştir (1969: 79).

Andreas Tietze'nin Görüşü: Tietze sözlüğünde ilgili kelime, *ağaç* <Etk. *ıgaç* biçiminde gösterilerek kökeninin Türkçe olduğu ifade edilmiştir (2016: C. I, 270).

Hasan Eren (ETDES)'in Görüşü: ETDES'de detaylıca açıklanan sözcüğün kökeninin Türkçe olduğu ifade edilmiştir (2020: 5-6).

Bitki Adının Amasya Yöresi Mânilerinde Tanığı:

Ağaçlar gelin oldu
Her taraf gülle doldu
A benim ömrümün varı
Nedendir benzin soldu (Özözen, 2013:68).

51. Nane (Ar.): Ballıbabagillerden, yaprakları sapsız, çiçekleri beyaz veya menekşe renginde, güzel kokulu, yaprakları baharat olarak kullanılan, çok yıllık ve otsu bir kültür bitkisi (1998: C. II., 1631).

Sir Gerard Clauson'un Görüşü: İlgili sözcük üzerine Clauson sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Martti Räsänen'in Görüşü: Räsänen'de sözcüğün kökeni Türkçe olarak gösterilmiştir (1969: 27).

Andreas Tietze'nin Görüşü: Tietze sözlüğünde ilgili kelime, *nane* <Ar. *na'na* biçiminde gösterilerek kökeninin Arapça olduğu ifade edilmiştir (2016: C. V., 305).

Hasan Eren (ETDES)'in Görüşü: İlgili sözcük ETDES'de yer almamaktadır.

Bitki Adının Amasya Yöresi Mânilerinde Tanığı:

Naneci çıktı yola

Selamım sağa sola

Al küçük hanım sende

Afiyet şeker ola (Özözen, 2013:70).

52. Kabak (T.): Kabakgillerden, sürüngen gövdeli, sarı çiçekli, birçok türü olan bir bitki (1998: C. II., 1138).

Sir Gerard Clauson'un Görüşü: Clauson kelimeyi *ka:b* kelimesine götürerek ilgili ibare hakkında kapsamlı bilgiler vermekte ve Türkçe kökenli olduğunu ifade etmektedir (1972: 582-583).

Martti Räsänen'in Görüşü: Räsänen'e göre kelime, Türkçe kökenlidir (1969: 215).

Andreas Tietze'nin Görüşü: Tietze sözlüğünde ilgili kelime, Türkçe kökenli olarak ifade edilmiştir (2016: C. IV, 27).

Hasan Eren (ETDES)'in Görüşü: ETDES'de detaylıca gösterilen sözcüğün kökeninin Türkçe olduğu ifade edilerek Eski Türkçeden itibaren *kabak* biçimiyle kullanıldığı belirtilmiştir (2020: 247).

Bitki Adının Amasya Yöresi Mânilerinde Tanığı:

Tarlalarında **kabak**

Dağıtırım tabak tabak

Beni beğenmiyordun

Aldığın maymuna bak (Özözen, 2013:5).

53. Lale (Far.): Zambakgillerden, yaprakları uzun ve sivri, çiçekleri kadeh biçiminde, türlü renkte bir süs bitkisi (1998: C. II., 1451).

Sir Gerard Clauson'un Görüşü: İlgili sözcük üzerine Clauson sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Martti Räsänen'in Görüşü: İlgili sözcük, Räsänen'de Farsça *lâla* olarak gösterilmektedir (1969: 314).

Andreas Tietze'nin Görüşü: Tietze sözlüğünde ilgili kelime, *lale* <Fa. *lala* biçiminde gösterilip kökeninin Farsça olduğu ifade edilmiştir (2016: C. IV., 509).

Hasan Eren (ETDES)'in Görüşü: ilgili sözcük ETDES'de yer almamaktadır.

Bitki Adının Amasya Yöresi Mânilerinde Tanığı:

İpek aldım arşına

Lale takmış başına

Karşıma geçme güzel

Yanarım ataşına (Özözen, 2013:72).

54. Kestane (Rum.): Kayıngillerden, ılıman iklimlerde yetişen, 25-30 metre kadar boylanabilen, kerestesi doğramacılıkta kullanılan bir orman ağacı (1998: C. II., 1283).

Sir Gerard Clauson'un Görüşü: İlgili sözcük üzerine Clauson sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Martti Räsänen'in Görüşü: ilgili sözcük üzerine, Räsänen sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Andreas Tietze'nin Görüşü: Tietze sözlüğünde ilgili kelime, *kestane-kestene* <Yun. *kastanea* biçiminde gösterilerek kökeninin Yunanca olduğu ifade edilmiştir (2016: C. IV., 248).

Hasan Eren (ETDES)'in Görüşü: ETDES'e göre sözcüğün kökeni Rumca olduğu belirtilerek Rumcadan Ermeniceye geçtiği ifade edilmiştir (2020: 291).

Bitki Adının Amasya Yöresi Mânilerinde Tanığı:

Kestane soyamadım

Fırına koyamadım

Karşıdan görme ile

Tadına doyamadım (Özözen, 2013:75).

55. Badem (Far.): Badem ağacı (1998: C. I., 190).

Sir Gerard Clauson'un Görüşü: İlgili sözcük üzerine Clauson sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Martti Räsänen'in Görüşü: İlgili sözcük, Räsänen'de Farsça *bâdam* kelimesine götürülmektedir (1969: 54).

Andreas Tietze'nin Görüşü: Tietze sözlüğünde ilgili kelime, *badem* <*badam* biçiminde gösterilerek kökeninin Türkçe olduğu ifade edilmiştir (2016: C. I., 543).

Hasan Eren (ETDES)'in Görüşü: ETDES'de sözcük Farsça *bādam* kelimesine götürülmektedir (2020: 40-41).

Bitki Adının Amasya Yöresi Mânilerinde Tanığı:

Evleri **badem** yeri

Sevdiğim anar beni

Atlas ceket giyerler

Amasya güzelleri (Özözen, 2013:82).

56. Maydanoz (Rum.): Maydanozgillerden, yenmek için yetiştirilen, 50-80 santimetre uzunluğunda, ufak yeşil ve parçalı yapraklı, hoş kokulu iki yıllık otsu bir bitki (1998: C. II., 1518).

Sir Gerard Clauson'un Görüşü: İlgili sözcük üzerine Clauson sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Martti Räsänen'in Görüşü: İlgili sözcük üzerine, Räsänen sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Andreas Tietze'nin Görüşü: Tietze sözlüğünde ilgili kelime, *mağdanos/maydanoz/madenis/merdinoz/ maydanoz* <Yun. *makedonesi* biçiminde gösterilerek Yunancadan Türkçeye geçtiği belirtilmiştir (2016: C. V., 109-110).

Hasan Eren (ETDES)'in Görüşü: ETDES'e göre sözcüğün kökeni Rumca olarak belirtilmiştir (2020: 364).

Bitki Adının Amasya Yöresi Mânilerinde Tanığı:

Maydanoz ot değil mi

Yaprağı dört değil mi

Ben yardan ayrıldım

Bu bana dert değil mi (Özözen, 2013:12).

57. İncir (Far.): Dutgillerden, asıl yurdu Akdeniz kıyıları olan, yaprakları geniş dilimli bir ağaç (1998: C. I., 1083).

Sir Gerard Clauson'un Görüşü: İlgili sözcük üzerine Clauson sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Martti Räsänen'in Görüşü: İlgili sözcük üzerine, Räsänen sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Andreas Tietze'nin Görüşü: Tietze sözlüğünde ilgili maddeye dair herhangi bir köken önerisi söz konusu değildir.

Hasan Eren (ETDES)'in Görüşü: ETDES' e göre sözcüğün kökeni Farsçadır ve Farsçadaki *ancjr*'den incir olarak çevrilmiştir (2020: 235).

Bitki Adının Amasya Yöresi Mânilerinde Tanığı:

İncir inciri tutar

Saati zincir tutar

Kızlar kat kat giyince

Erkeği sancı tutar (Özözen, 2013:88).

58. Kereviz (Far.): Maydanozgillerden, kökleri ve yaprakları sebze olarak kullanılan kokulu bir bitki (1998: C. II., 1276).

Sir Gerard Clauson'un Görüşü: İlgili sözcük üzerine Clauson sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Martti Räsänen'in Görüşü: İlgili sözcük, Räsänen'de Arapça *karafs* formuna götürülmektedir (1969: 255).

Andreas Tietze'nin Görüşü: Tietze sözlüğünde ilgili kelime, *kerefiz/ kereviz* <Fa. veya Ar. *karafs* biçiminde gösterilerek kökeninin Farsça ya da Arapça olabileceği ifade edilmiştir (2016: C. IV., 233).

Hasan Eren (ETDES)'in Görüşü: ilgili sözcük ETDES'de yer almamaktadır.

Bitki Adının Amasya Yöresi Mânilerinde Tanığı:

Bahçalarda gezeriz

Biz **kereviz** severiz

Bize derler Amasyalı

Biz güzeli severiz (Özözen, 2013:90).

59. Dut Ağacı (Far.): Dutgillerden, kuzey yarım kürenin genellikle ılıman bölgelerinde yetişen, yapraklarıyla ipek böceği beslenen ağaç (1998: C. I., 646).

Sir Gerard Clauson'un Görüşü: İlgili sözcük üzerine Clauson sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Martti Räsänen'in Görüşü: ilgili sözcük üzerine, Räsänen sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Andreas Tietze'nin Görüşü: Tietze sözlüğünde ilgili kelime, Arapça ve Farsça *tūt* karşılıklarında gösterilmektedir. <Fa. *tūt* < Ar. biçiminde gösterilen kavramın Farsça veya Arapça kökenli olduğu düşünülmektedir (2016: C. I., 502).

Hasan Eren (ETDES)'in Görüşü: İlgili sözcük ETDES'de detaylıca gösterilmiş ve Farsçada *tūt*, *tūd* şekli ile yer aldığı belirtilerek Türkçeden Balkan dillerine de geçtiği ifade edilmiştir (2020: 153).

Bitki Adının Amasya Yöresi Mânilerinde Tanığı:

Dut ağacı kurudur

Su dibinde durudur

Eller yârim dedikçe

Benim yârim sırdır (Özözen, 2013:1).

60. Ardıç (T.): Servigillerden, güzel kokulu, yapraklarını kışın da dökmeyen, yuvarlak kara yemişleri ilaç olarak kullanılan bir ağaç (1998: C. I., 128).

Sir Gerard Clauson'un Görüşü: Clauson sözlüğünde sözcük hakkında kapsamlı değerlendirmeler yapılır (1972: 204).

Martti Räsänen'in Görüşü: Sözcük, Räsänen'de ibarenin modern Türk dillerindeki karşılıklarına yer verilmektedir (1969: 28).

Andreas Tietze'nin Görüşü: Tietze sözlüğünde ilgili kelime, *ardıç* <ETk. *artuç* olarak gösterilmiş kökeninin de Türkçe olduğu ifade edilmiştir (2016: C. I., 425).

Hasan Eren (ETDES)'in Görüşü: ETDES'de detaylıca verilen sözcüğün kökeninin Türkçe olduğu belirtilerek Eski Türkçeden itibaren geçtiği ifade edilmiştir (2020: 20-21).

Bitki Adının Amasya Yöresi Mânilerinde Tanığı:

Gırlangucum gırlanguç

Durduğu diken **ardıç**

Beni yardan ayıran

Gan gustum avuç avuç (Güneş, 2002:196).

70

61. **Çağla (T.):** Badem, kayısı, erik vb. tek çekirdekli yemişlerin körpeyken yenilebilen ham şekli (1998: C. I., 422).

Sir Gerard Clauson'un Görüşü: İlgili sözcük üzerine Clauson sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Martti Räsänen'in Görüşü: İlgili sözcük üzerine, Räsänen sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Andreas Tietze'nin Görüşü: Tietze sözlüğünde ilgili kelime, *çağala/çağla* Fa. *çagana* biçiminde gösterilmiş ve kökeni Farsça olarak ifade edilmiştir (2016: C. II., 127).

Hasan Eren (ETDES)'in Görüşü: ETDES' göre sözcüğün kökeni Farsçadır. Farsçadaki *çağāla*'dan *çağla* biçimine çevrilmiştir (2020: 94).

Bitki Adının Amasya Yöresi Mânilerinde Tanığı:

Tarlada **çağla** yoktur

Bende mahana çoktur

Yolla oğlan dünürçü

Benim dünürçüm çoktur (Güneş, 2002:200).

62. **Karpuz (Far.):** Kabakgillerden, sürüngen gövdeli parçalı sert yapraklı, sarı çiçekler açan bir bitki (1998: C. II., 1223).

Sir Gerard Clauson'un Görüşü: İlgili sözcük üzerine Clauson sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Martti Räsänen'in Görüşü: İlgili sözcük üzerine, Räsänen sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Andreas Tietze'nin Görüşü: Tietze sözlüğünde ilgili kelime, *karpuz* <Fa. *harbuz/harbuza* biçiminde gösterilerek kökeni Farsça olarak ifade edilmiştir (2016: C. IV., 149).

Hasan Eren (ETDES)'in Görüşü: ETDES'de detaylıca verilen sözcüğün kökeninin Farsça olduğu belirtilerek Farsçadaki *xarbus*, *xarbuza*, *xarbūza*'dan karpuzla çevrildiği ifade edilmiştir (2020: 265-266).

Bitki Adının Amasya Yöresi Mânilerinde Tanığı:

Garpuz kestim yiyen yok

Halin nedir diyen yok

Yarım askerden gelmiş

Gözün aydın diyen yok (Güneş, 2002:200).

63. Hurma (Far.): Hurma ağacı (1998: C. I., 1010).

Sir Gerard Clauson'un Görüşü: İlgili sözcük üzerine Clauson sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Martti Räsänen'in Görüşü: İlgili sözcük, Räsänen'de Farsça *hurma* ile ilişkilendirilmektedir (1969: 163).

Andreas Tietze'nin Görüşü: Tietze sözlüğünde ilgili kelime, *hurma/furma* <Fa. *hurma* biçiminde gösterilip kökeninin Farsça olduğu ifade edilmiştir (2016: C. III., 519).

Hasan Eren (ETDES)'in Görüşü: ETDES'e göre sözcük, Farsça'daki *xurmā* ile ilişkilidir (2020: 223).

Bitki Adının Amasya Yöresi Mânilerinde Tanığı:

Bahçelerde **hurmayım**

Yeşilbaşlı durnayım

Vallah severim seni

Gençliğime doymayım (Güneş, 2002:201).

64. Tekilcen (?):¹ İlgili sözcük üzerine Türkçe Sözlük'te tanım yer almamaktadır.

Sir Gerard Clauson'un Görüşü: İlgili sözcük üzerine Clauson sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Martti Räsänen'in Görüşü: İlgili sözcük üzerine, Räsänen sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Andreas Tietze'nin Görüşü: Tietze sözlüğünde ilgili maddeye dair herhangi bir köken önerisi söz konusu değildir.

Hasan Eren (ETDES)'in Görüşü: İlgili sözcük ETDES'de yer almamaktadır.

Bitki Adının Amasya Yöresi Mânilerinde Tanığı:

Tarlarda **tekilcenim** (Tekilcen bir çeşit ottur. Pancar adıyla da bilinir. Madımak otu ile karıştırılarak yemeği yapılır.)

Ne diyon şeker canım

Ben de sana varmazsam

¹ Bu madde Turhan Baytop'un Türkçe Bitki Adları Sözlüğünde "Teke Sakalı-Tekilcan" maddesi ile yer almaktadır: Tekesakalı- Scorzonera vrb Tragopogon (Compositae) türlerine verilen genel ad. Bir veya çok yıllık, mor veya sarıçiçekli ve otsu bitkiler. Türkiye'de 20 kadar türü yetişmektedir. Genç kökleri çiğ olarak yenir. Bk. Kanlık. Yemlik. Yer sakızı. Eş ani. Dedeküeti, Dedemsakalı. Dedesakalı, Didemsakalı, Geçisakalı, Keçisakalı. Kekilcan, Tekersakalı, Tekesakallı, Tekilcan, Tekilcen, Tekkesakalı, Teksakal. (Bkz: Baytop, 1997: 264).

Ahınan çıkar canım (Güneş, 2002:201).

65. Mercimek (Far.): Baklagillerden, beyaz çiçekli bir tarım bitkisi (1998: C. II., 1537).

Sir Gerard Clauson'un Görüşü: İlgili sözcük üzerine Clauson sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Martti Räsänen'in Görüşü: İlgili sözcük üzerine, Räsänen sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Andreas Tietze'nin Görüşü: Tietze sözlüğünde ilgili kelime, *mercüme/mercimek* <Fa. *marcumak* biçiminde gösterilerek kökeninin Farsça olduğu ifade edilmiştir (2016: C. V., 197).

Hasan Eren (ETDES)'in Görüşü: ETDES'e göre sözcüğün kökeni Farsça *mercumak*'dan gelmektedir (2020: 367).

Bitki Adının Amasya Yöresi Mânilerinde Tanığı:

Mercimek destesiyim

Güzeller hastasıyım

Kız memem eğri çıkmış

Ben onun hastasıyım (Güneş, 2002:206).

66. Şeftali (Far.): Gülgillerden, ılıman bölgelerde yetişen, çiçekleri pembe renkli bir ağaç (1998: C. II., 2081).

Sir Gerard Clauson'un Görüşü: İlgili sözcük üzerine Clauson sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Martti Räsänen'in Görüşü: İlgili sözcük üzerine, Räsänen sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Andreas Tietze'nin Görüşü: Tietze sözlüğünde ilgili kelime, *şeftali/şeftalu/şefteli* <Fa. *şaftalü* biçiminde gösterilerek kökeninin Farsça olduğu ifade edilmiştir (2016: C. VII., 573).

Hasan Eren (ETDES)'in Görüşü: ETDES'e göre sözcüğün kökeni Farsçadır. Farsçadaki *şaftālū* biçiminden şeftali' ye çevrilmiştir (2020: 484).

Bitki Adının Amasya Yöresi Mânilerinde Tanığı:

Şeftali sulu mulu

Ben bilmem onu bunu

Benim ile yatan gız

Çıkarsın donu monu (Güneş, 2002:207).

67. Dibek (T.): Taştan veya ağaçtan yapılmış büyük havan (1998: C. I., 580).

Sir Gerard Clauson'un Görüşü: İlgili sözcük üzerine Clauson sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Martti Räsänen'in Görüşü: Räsänen'de sözcüğün kökeni Türkçe olarak gösterilmiştir (1969: 137).

Andreas Tietze'nin Görüşü: Tietze sözlüğünde ilgili kelimenin kökeni, Türkçe olarak gösterilmiştir (2016: C. II., 404).

Hasan Eren (ETDES)'in Görüşü: ETDES'de kelimenin kökeni Türkçe olarak gösterilmektedir (2020: 138-139).

Bitki Adının Amasya Yöresi Mânilerinde Tanığı:

Dibek basa gusu var

Ne güzel gogusu var

Girsem yârin koynuna

İrahan kokusu var (Güneş, 2002:221).

68. Reyhan (Ar.): Fesleğen (1998: C. II., 1860).

Sir Gerard Clauson'un Görüşü: İlgili sözcük üzerine Clauson sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Martti Räsänen'in Görüşü: Räsänen'de sözcüğün kökeni Türkçe olarak gösterilmiştir (1969: 27).

Andreas Tietze'nin Görüşü: Tietze sözlüğünde ilgili kelime, *reyhan/reyhalaya* <Ar. *ray:an* biçiminde gösterilerek kökeninin Arapça olduğu ifade edilmiştir (2016: C. VI., 492).

Hasan Eren (ETDES)'in Görüşü: İlgili sözcük ETDES'de yer almamaktadır.

Bitki Adının Amasya Yöresi Mânilerinde Tanığı:

Bahçeye girme sakın

Alma **reyhan** takın

Gizli gizli yar sevdim

Deme kimseye sakın (Güneş, 2002:228).

69. Mısır (Ar.): Buğdaygillerden, gövdesi boğumlu ve kalın, yaprakları şerit biçiminde, erkek çiçekleri tepede salkım durumunda, dişi çiçekleri yaprakla gövde arasında koçan

biçiminde olan bir kültür bitkisi; darı, kokoroz, lazut (1998: C. II., 1557).

Sir Gerard Clauson'un Görüşü: İlgili sözcük üzerine Clauson sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Martti Räsänen'in Görüşü: İlgili sözcük, Räsänen tarafından Arapça gösterilmektedir (1969: 337).

Andreas Tietze'nin Görüşü: Tietze sözlüğünde ilgili kelime, *mısır/ mısır bogdayı* <Ar. biçiminde gösterilerek kökeninin Arapça olduğu ifade edilmiştir (2016: C. V., 221).

Hasan Eren (ETDES)'in Görüşü: ETDES'e göre sözcüğün kökeni Türkçedir (2020: 371).

Bitki Adının Amasya Yöresi Mânilerinde Tanığı:

Ocak başında **mısır**

Gel kişi beni ısır

Isırırsan tez ısır

Bu yıl da olma gısır (Güneş, 2002:222).

70. Söğüt (T.): Söğütgillerden, sulak yerlerde yetişen, yaprakları almaşık ve alt yüzleri havla örtülü büyük bir ağaç (1998: C. II., 2018).

Sir Gerard Clauson'un Görüşü: Clauson sözlüğünde kelime Türkçe kökenli gösterilip ilgili ibare hakkında kapsamlı bilgiler verilmektedir (1972: 819).

Martti Räsänen'in Görüşü: Räsänen'de sözcük aynı doğrultuda Türkçe olarak gösterilip ifadenin tarihî ve modern Türk dillerindeki karşılıklarına yer verilmektedir (1969: 429).

Andreas Tietze'nin Görüşü: Tietze sözlüğünde ilgili kelimenin kökeni, Türkçe olarak gösterilmiştir (2016: C. V, 442).

Hasan Eren (ETDES)'in Görüşü: ETDES'e göre ilgili sözcüğün kökeni bilinmemektedir. Ancak, Eski Türkçedeki *söğül-* 'kızartmak' fiiliyle aynı köke bağlanılmasının imkânsız olduğu ve Ermeniceden alındığı savının da yanlış olduğu ifade edilmiştir (2020: 472).

Bitki Adının Amasya Yöresi Mânilerinde Tanığı:

Evimizin önü söğüt
Söğütten dökülen öğüt
Beş kardeşin içinde
Dediler ki celal olan yiğit (Özözen, 2013:9).

71. Garuklu (?): İlgili sözcük üzerine Türkçe Sözlük'te tanım yer almamaktadır.

Sir Gerard Clauson'un Görüşü: İlgili sözcük üzerine Clauson sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Martti Räsänen'in Görüşü: Räsänen'de sözcüğün kökeni Türkçe olarak gösterilmiştir (1969: 27).

Andreas Tietze'nin Görüşü: Tietze sözlüğünde ilgili maddeye dair herhangi bir köken önerisi söz konusu değildir.

Hasan Eren (ETDES)'in Görüşü: İlgili sözcük ETDES'de yer almamaktadır.

Bitki Adının Amasya Yöresi Mânilerinde Tanığı:

Su saldım garukluya²
Ben varmam çarukluya
Verirse babam versin
Boynu giravatlıya (Güneş, 2002:230).

72. Yılın (T.): İlgili sözcük üzerine Türkçe Sözlük'te tanım yer almamaktadır.

Sir Gerard Clauson'un Görüşü: İlgili sözcük üzerine Clauson sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Martti Räsänen'in Görüşü: Räsänen'de sözcüğün kökeni Türkçe olarak gösterilmiştir (1969: 27).

Andreas Tietze'nin Görüşü: Tietze sözlüğünde ilgili kelime, <yıl-> sıfat yapan -gın biçiminde gösterilerek kökeninin Türkçe olduğu ifade edilmiştir (2016: C. XI., 374).

Hasan Eren (ETDES)'in Görüşü: İlgili sözcük ETDES'de yer almamaktadır.

² Garuklu: buğday ve arpaya verilen addır Bkz. (Güneş, 2002:230).

Bitki Adının Amasya Yöresi Mânilerinde Tanığı:

Irmak gıyısı **yılğın**³

Üç oğlan bana yangın

İkisi hele mele

Biri boynuma uygun (Güneş, 2002:232).

73. Enginar (Rum.): Birleşikgillerden çok yıllık, dikenli bitki (1998: C. I., 713).

Sir Gerard Clauson'un Görüşü: İlgili sözcük üzerine Clauson sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Martti Räsänen'in Görüşü: İlgili sözcük, Räsänen'de Yunanca olarak gösterilmektedir (1969: 44).

Andreas Tietze'nin Görüşü: Tietze sözlüğünde ilgili kelime, *enginar* <Yun. *anginara* biçiminde gösterilerek kökeninin Yunanca olduğu ifade edilmiştir (2016: C. II., 614).

Hasan Eren (ETDES)'in Görüşü: ETDES' e göre sözcüğün kökeni Rumcadır (2020: 166).

Bitki Adının Amasya Yöresi Mânilerinde Tanığı:

Bahçelerde **enginar**

Enginarın dengi var

Ben yârimi tanırım

Yanağında beni var (Güneş, 2002:238).

74. Domates (Rum.): Pathcangillerden, yaprakları tüylü, çiçekleri salkım durumunda, vitamince zengin bir bitki (1998: C. I., 622).

Sir Gerard Clauson'un Görüşü: İlgili sözcük üzerine Clauson sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Martti Räsänen'in Görüşü: Räsänen'de sözcüğün kökeni Türkçe olarak gösterilmiştir (1969: 27).

Andreas Tietze'nin Görüşü: Tietze sözlüğünde ilgili kelimenin kökeni Yunanca olarak gösterilmiştir (2016: C. II., 462).

Hasan Eren (ETDES)'in Görüşü: ETDES' e göre sözcüğün kökeni Rumcadır (2020: 146-147).

³ Yılğın: Irmak dibinde yetişen ağacmsı köklü bir çeşit bitkidir Bkz. (Güneş, 2002:232).

Bitki Adının Amasya Yöresi Mânilerinde Tanığı:

Bahçelerde **domates**

Eteğime topluycam

Eller yar yar dedikçe

Ben hasımdan çatlıycam (Güneş, 2002:239).

75. Marul (Rum.): Birleşikgillerden, geniş ve uzun olan yeşil yaprakları taze olarak yenilen bir bitki (1998: C. II., 1509).

Sir Gerard Clauson'un Görüşü: İlgili sözcük üzerine Clauson sözlüğünde köken bilgisi yer almamaktadır.

Martti Räsänen'in Görüşü: İlgili sözcük, Räsänen'de Yunanca olarak gösterilmektedir (1969: 329).

Andreas Tietze'nin Görüşü: Tietze sözlüğünde ilgili kelime, *marul/marol* <Yun. *marulion* biçiminde gösterilerek kökeninin Yunanca olduğu ifade edilmiştir (2016: C. V., 152).

Hasan Eren (ETDES)'in Görüşü: ETDES'e göre sözcüğün kökeni Rumcadır (2020: 362).

Bitki Adının Amasya Yöresi Mânilerinde Tanığı:

Bahçalarda **marullar**

Seven sevene der dur

Sevdiğin durmaz ısa

Seveni sarıp da dur (Güneş, 2002:240).

76. Akkabak (T.): Kabakgillerden, sürünge gövdeli, sarı çiçekli, birçok türü olan bir bitki (1998: C. II., 1138).

Sir Gerard Clauson'un Görüşü: Bkz. 52. Madde.

Martti Räsänen'in Görüşü: Bkz. 52. Madde.

Andreas Tietze'nin Görüşü: Tietze sözlüğünde ilgili kelimenin kökeni, Türkçe olarak gösterilmiştir (2016: C. IV., 27).

Hasan Eren (ETDES)'in Görüşü: Bkz. 52. Madde.

Bitki Adının Amasya Yöresi Mânilerinde Tanığı:

Akkabağın dilimi

Camilerin kilimi

Nerde olsa belli olu

Zenginlerin gelini (Güneş, 2002:241).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Anonim Türk halk şiirinde bir nazım şekli olarak yer alan mâniler, genellikle hece ölçüsünün yedili ya da sekizli biçimleriyle dört dizelik bir bütün içerisinde söylenir. Mânilerin yer yer kendine has bir ezgiyle söylendiği görülür. Bu söyleyiş yöreler arasında farklılık gösterebilir. Mânilerin söyleyişi ile içinde geçen kavramların da yöreden yöreye değişim gösterdiği ifade edilebilir. Bu çalışmada, Amasya yöresinde geçen mâniler üzerine bir inceleme yapılmıştır. Bu inceleme sonucunda mânilerde geçen bitki adlarının kökenlerine ulaşılmaya çalışılmıştır. Köken bilgisel inceleme esnasında Sir Gerard Clauson'un *An Etymological Dictionary of Pre- Thirteenth Century Turkish* (13. Yüzyılın Etimolojik Sözlüğü), Martti Räsänen'in *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs der Türkisprachen* (Türk Dillerinin Etimolojik Sözlüğü Üzerine Bir Deneme), Andreas Tietze'nin *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati* (1-10) ve Hasan Eren'in *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü* esas alınmıştır. Bitki adı madde başlarının tanımlanma işinde istifade edilen Türkçe Sözlük'ün yanı sıra Türk Dil Kurumu'nun Güncel Türkçe Sözlük'ünden de faydalanılmıştır. Bununla birlikte, madde tanımlarının yanında verilen köken bilgisine de bu sözlükten ulaşılmıştır. Çalışma için pek çok etimolojik sözlük arasından dört sözlük ile sınırlandırılmasının sebebi, bitki adlarının kökenini bulmada tekrara düşmeyi engellemek ve çalışmanın sınırlamasını sağlamaktır. Bitki adlarının tanımlanması işinde ise İsmail Parlatır, Nevzat Gözaydın, Hamza Zülfikar ve Belgin Tezcan Aksu tarafından hazırlanan *Türkçe Sözlük (I-II)*'ten istifade edilmiştir. İstifade edilen sözlüklerde yer alan bitki adlarının kökenleri hakkındaki yorumlardan hareketle hangi bitki adının hangi kökene mensup olduğuna dair şu tabloyu sunmak faydalı görülmüştür:

Tablo 1. Amasya mânilerinde geçen bitki adlarının etimolojik sözlüklere göre köken bilgisi tablosu

Bitki Adları	Etimolojik Sözlüklere Göre Köken Bilgileri			
	Clauson'un Görüşü	Räsänen'in Görüşü	Clauson'un Görüşü	Hasan Eren'in Görüşü
Ağaç	Türkçe	Türkçe	Türkçe	Türkçe

Akkabak	Türkçe	Türkçe	Türkçe	Türkçe
Alaçam/Çam	Türkçe	Türkçe	Türkçe	Arapça
Alıç	Yok	Yok	Türkçe	Farsça
Ardıç	Türkçe	Türkçe	Türkçe	Türkçe
Armut	Yok	Farsça	Farsça	Farsça
Arpa	Türkçe	Türkçe	Türkçe	Türkçe
Asma	Yok	Yok	Türkçe	Yok
Ayva	Rusça	Yok	Farsça	Farsça
Badem	Yok	Farsça	Türkçe	Farsça
Bamiye	Yok	Rusça	Arapça/Farsça	Yok
Biber	Yok	Sanskritçe	Yunanca	Türkçe
Börülce	Yok	Yok	Türkçe	Türkçe
Buğday	Türkçe	Türkçe	Türkçe	Türkçe
Ceviz	Yok	Yok	Arapça	Farsça
Çağla	Yok	Yok	Farsça	Farsça
Çiçek	Türkçe	Türkçe	Türkçe	Türkçe
Çimen	Türkçe	Yok	Türkçe/Farsça	Yok
Dibek	Yok	Türkçe	Türkçe	Türkçe
Domates	Yok	Türkçe	Yunanca	Rumca
Dut	Yok	Yok	Farsça/Arapça	Farsça
Dut Ağacı	Yok	Yok	Farsça/Arapça	Farsça
Elma	Türkçe	Türkçe	Türkçe	Türkçe
Enginar	Yok	Yunanca	Yunanca	Rumca
Erik	Türkçe	Yok	Türkçe	Türkçe
Fasulye	Yok	Yok	Yunanca	Rumca
Fındık	Yok	Yunanca	Yunanca	Arapça
Fıstık	Yok	Latince	Arapça	Yok
Garuklu	Yok	Türkçe	Yok	Yok
Gül	Yok	Farsça	Farsça	Yok
Gürgen	Yok	Türkçe	Yok	Türkçe
Hıyar	Yok	Yok	Arapça	Farsça
Hurma	Yok	Farsça	Farsça	Farsça
İncir	Yok	Yok	Yok	Farsça
Kabak	Türkçe	Türkçe	Türkçe	Türkçe
Kara üzüm	Türkçe	Yok	Yok	Yok
Karadut	Yok	Yok	Yok	Yok
Karanfil	Yok	Yunanca	Yunanca	Arapça/Farsça

Karpuz	Yok	Yok	Farsça	Farsça
Kavak	Yok	Türkçe	Türkçe	Türkçe
Kelem	Yok	Türkçe	Farsça	Farsça
Kereviz	Yok	Arapça	Farsça/Arapça	Yok
Kestane	Yok	Yok	Yunanca	Rumca
Kiraz	Yok	Yok	Arapça	Rumca
Koruk	Yok	Yok	Yok	Türkçe
Kuşburnu	Yok	Yok	Türkçe	Yok
Lale	Yok	Farsça	Farsça	Yok
Limon	Yok	Sanskritçe	Yunanca	Farsça
Madımak	Yok	Yok	Türkçe	Ermenice
Mantar	Farsça	Yunanca	Yunanca	Rumca
Maranta	Yok	Yok	Yunanca	Yok
Marul	Yok	Yunanca	Yunanca	Rumca
Maydanoz	Yok	Yok	Yunanca	Rumca
Menekşe	Yok	Yok	Farsça	Yok
Mercimek	Yok	Yok	Farsça	Farsça
Mısır	Yok	Arapça	Arapça	Türkçe
Muz	Yok	Yok	Yok	Yok
Nane	Yok	Türkçe	Arapça	Yok
Nar	Yok	Farsça	Farsça	Yok
Nar Ağacı	Yok	Farsça	Farsça	Yok
Pancar	Yok	Türkçe	Türkçe	Ermenice/Yunanca
Patates	Türkçe	Yok	Yunanca	Yok
Patlıcan	Yok	Yok	Farsça	Yok
Pırasa	Yok	Yok	Yunanca	Rumca
Pıtırak	Yok	Yok	Yok	Bulgarca
Portakal	Yok	Yok	Yunanca	Yok
Reyhan	Yok	Türkçe	Arapça	Yok
Soğan	Türkçe	Yok	Türkçe	Türkçe
Söğüt	Türkçe	Türkçe	Türkçe	Türkçe
Şeftali	Yok	Yok	Farsça	Farsça
Tekilcen	Yok	Yok	Yok	Yok
Top biber	Türkçe	Yok	Yunanca	Türkçe
Topalak	Yok	Türkçe	Türkçe	Yok
Vişne	Yok	Rusça	Yunanca	Rusça
Yılğın	Yok	Türkçe	Türkçe	Yok

Tabloda yer alan verilerden hareketle; 17 bitki adının Türkçe kökenli, 20 bitki adının Farsça/Arapça kökenli, 9 bitki adının Rumca kökenli, 6 bitki adının Yunanca kökenli, 2 bitki adının Sanskritçe kökenli ve 1 bitki adının Latince kökenli olduğu saptanmıştır. Toplamda 76 bitki adı köken bilgisel açıdan incelenmeye çalışılmıştır. Sayısal verileri sunulan bitki adlarının yanı sıra genellikle Clauson ya da Räsänen tarafından kökenleri belirtilmeyen bitki adlarının da yer aldığı ifade edilebilir. Bu bitki adlarının kökenine diğer sözlüklerde belirtilen ifadeler dikkate alınarak verilmiştir. Sonuç olarak, Amasya yöresi mânilerinde geçen bitki adlarının kökenlerinin ağırlıklı olarak Türkçe (17), Arapça ve Farsça (20) olduğu görülmüştür. En az ise, Sanskritçe (2) ve Latince (1) kökenli bitki adlarının yer aldığı ifade edilebilir. Bu bağlamda Amasya yöresinde Türkçenin yanı sıra Arapça ve Farsça bitki adlarının da sıkça kullanıldığı bilgisi ifade edilirken bu kullanımın sosyal ve kültürel yaşama da etkisi olduğu söylenebilir. Çünkü dil canlı bir varlıktır ve bu varlığın tesiri yaşamın hemen her alanına yansımaktadır. Dilin, insan yaşamına etkisi ve katkısı kaçınılmazdır.

Kavramların köken bilgisel incelemesi ile toplumun tesiri altında kaldığı dillerin açığa çıkarılması mühim bir iş görülerek bu alandaki çalışmalara önem verilmesi gerektiği ifade edilebilir. Mâniler üzerinde durulan bu çalışma ile etimoloji alanına ve mânilerde geçen kavramların insan yaşamının bir nevi mütercimi olduğu bilgisine katkı sağlamak ümit edilmektedir.

KAYNAKÇA

- Ağakay, Mehmet Ali. *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1966.
- Akalın, Şükrü Haluk. *Hasan Eren- Eren Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü (ETDES)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2020.
- Baytop, Turhan. *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1997.

- Clauson, Sir Gerard. *An Etymological Dictionary Of Pre-Thirteenth Century Turkish (13. Yüzyılın Etimolojik Sözlüğü)*. Oxford: Oxford University Press, 1972.
- Çelik, Ali. *Mânilerimiz ve Trabzon Mânileri*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2005.
- Demir, Necati. *Türk Mânileri*. Ankara: Gazi Kitabevi, 2013.
- Doğanbaş, Muzaffer. *Kültürel ve Sanatsal Boyutuyla Amasya*. Ankara: Doğu Matbaacılık, 2033.
- Emeksiz, Abdulkadir. *İstanbul Mânileri*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Basın Yayın Daire Başkanlığı, 2007.
- Eren, Hasan. *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1999.
- Güneş, Silvan. *Amasya Folkloru*. Amasya: Amasya Valiliği, 2002.
<https://amasya.bel.tr/amasya-tarihi> Erişim Tarihi: 01.05.2024.
<https://amasya.ktb.gov.tr/TR-59460/iklim.html> Erişim Tarihi: 30.03.2024.
<https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 01.04.2024.
<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/amasya/genelbilgiler> Erişim Tarihi: 29.03.2024.
- Kaya, Doğan. *Anonim Halk Şiiri*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1990.
- Keten, Yılmaz. *Bizi Var Eden Kültürümüz*. Suluova: Akdağlılar Derneği, 2015.
- Özözen, Tolga. *Ferhat Diyarının Şirin Mânileri*. Samsun: Kardeşler Ofset Matbaacılık, 2013.
- Räsänen, Martti. *Versuch Enes Etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen (Türk Dillerinin Etimolojik Sözlüğü Üzerine Bir Deneme)*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, 1969.
- Tietze, Andreas. *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati (1-10)*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2016.
- Toparlı, Recep. *Vefik Paşa, Ahmed (1888). Lehçe-i Osmanî*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000.
- Türk Dil Kurumu. *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.
- Parlatır, İsmail, Gözaydın, Nevzat, Zülfikar, Hamza ve Tezcan Aksu Belgin. *Türkçe Sözlük (I-II)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1998.

ABDÎZÂDE’NİN GÖZÜNDEN AMASYA’DA KIRÂAT İLMİ FAALİYETLERİ*

Adem YEŞİLDAĞ**

Öz

XIV. yüzyılın sonlarından itibaren yaklaşık 180 yıl Osmanlı Devleti şehzadelerinin yetişmesine ev sahipliği yapan ve bir süre Eyalet-i Rûm merkezi hâline gelen Amasya, sahip olduğu siyasî potansiyelden mütevellit maddî-manevî birçok ilim dalında üst düzey eğitim veren müesseseleri bünyesinde barındırmıştır. Nitekim şehir, çeşitli seviyelerde mektepler, medreseler, dâruhadîsler, dârukkurrâlar gibi eğitim kurumları ile Mevlevîlik, Nakşibendîlik, Kâdirîlik, Halvetîlik, Bektâşîlik gibi meşreplerin bölge merkezi olmuştur. Öncelikli olarak sıbyan mektepleri ve medreselerdeki kırâat dersleri ile dönemin diğer şehirlerindeki eğitim-öğretime benzer kırâat faaliyeti yürütülmekteyken, dârukkurrâlar üst seviyede verilen kırâat dersleriyle Amasya’yı bu ilme talip olanlar için bir merkez hâline getirmiştir. Amasya şehir tarihine yönelik en kapsamlı eser olan 12 ciltlik *Amasya Tarihi*’ni telif eden Abdîzâde Hüseyin Hüsameddin (Yasar) Efendi (ö. 1939), bu eserinde Amasya şehir merkezinde faaliyet gösteren 8 adet dârukkurrâdan bahseder. Dârukkurrâların kuruluş amacını “Kur’ân-ı Kerîm vecihlerini talim etmek ve kırâat-i aşereyi telkin etmek” olarak ifade eden müellif; dârukkurrâların mekânları, bânîleri ve şeyhleri hakkında kısaca malumat verir. Bununla birlikte eserinde şeyhülkurrâ olarak 100 civarında isim zikreden Abdîzâde’nin hâfız olduklarına dair ifade ya da işarette bulunduğu 1500’den fazla Amasyalı isim mevcuttur. Söz konusu dârukkurrâlar ve sıbyan mekteplerinin faaliyetleri sonucunda Amasya halkının erkeklerinden üçte birinin hâfız

* Bu çalışma 16-18 Mayıs 2024 tarihinde düzenlenen Abdizade Hüseyin Hüsameddin Yasar temalı “Uluslararası Amasya Sosyal Bilimler Araştırmaları Sempozyumu-1” adlı sempozyumda sunulan bildirinin genişletilmiş halidir

** Dr. Öğr. Üyesi, Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Kur’ân-ı Kerim Okuma ve Kırâat İlmî Anabilim Dalı adem.yesildag@amasya.edu.tr. <https://orcid.org/0000-0001-7309-1423>.

olduğunu sitayişle belirten müellif, kendi zamanında ise bu hassasiyetin oldukça azaldığını teessüfle dile getirir. Abdîzâde'nin kaleme aldığı bu eserin tarihî bir vesika niteliğini haiz olması sebebiyle hakkında çalışma yapılmayı hak ettiği kanaatindeyiz. Bu saikle ortaya çıkan elinizdeki çalışmada Abdîzâde'nin perspektifinden Amasya'daki Osmanlı dönemi kırâat faaliyetlerine değinilecektir.

Anahtar kelimeler: Kırâat, Dârulkurrâ, Şeyhülkurrâ, Amasya, Abdîzâde.

Qiraah Science Activities in Amasya from Abdizade's Perspective

Abstract

Since the late of the 14th century, Amasya, serving as the center for approximately 180 years for the upbringing of Ottoman State princes and, for a period, the capital of the Eyalet-i Rum, hosted institutions that provided high-level education in various fields, both material and spiritual, deriving from its political potential. Indeed, the city became a regional center for various levels of educational institutions such as schools, madrasahs, dar al-hadiths, dar al-qurras, and various Sufi orders including Mevlevism, Naqshbandism, Qadirism, Khalwatiyya and Bektashism. Initially, similar qiraah activities to the education system in other cities of the period were carried out through Sibyan Mekteps (elementary schools) and Qur'anic recitation lessons in madrasahs. However, dar al-qurras transformed Amasya into a center of knowledge for those seeking to learn this science by offering advanced Qur'anic recitation lessons. Abdizade Hüseyin Hüsameddin (Yasar) Efendi (d. 1939), the author of the comprehensive 12-volume *History of Amasya*, which is the most extensive work on the city's history, mentions in his work eight dar al-qurras that operated in the city center of Amasya. The author, expressing the purpose of establishing dar al-qurras as "teaching the recitation of the Holy Qur'an and imparting the ten modes of qiraah", briefly details the locations, founders, and sheikhs of the dar al-qurras. Additionally, Abdizade mentions around 100 names as the

sheikhs of reciters (sheikh al-qurra) in his work, and he indicates or implies that there are more than 1,500 individuals from Amasya who have memorized the Qur'an. The author, praising the activities of the dar al-qurras and elementary schools, notes with admiration that one-third of the men in the population of Amasya became hafizes (individuals who have memorized the Qur'an) as a result. However, he laments that this sensitivity significantly diminished in his own time. Given that the work penned by Abdizade constitutes a historical document, we believe it warrants scholarly attention. Motivated by this, our present study will delve into the qiraah activities in Ottoman-era Amasya from Abdîzâde's perspective

Keywords: Qiraah, Dar al-Qurra, Sheikh al-Qurra, Amasya, Abdizade.

GİRİŞ

Amasya, İslâm öncesi dönemden itibaren ilmî, tarihî, edebî ve ictimâî açıdan oldukça mümbit bir şehir olarak bilinir. Tarihi milattan öncesine dayanan ve bilinen ilk adı "Amaseia" olan kent, zaman zaman başkent ve piskoposluk merkezi olarak siyasî ve dinî önemi haiz olmuştur (Şahin ve Emecen, 1991: 3/1). Yeşilirmak'ın etrafında şekillenen ve her dönemde yoğun imar faaliyetlerine ev sahipliği yapan şehir; Dânişmendliler, Selçuklular ve Osmanlılar döneminde inşa edilen mektepler, medreseler, kütüphaneler, dâruhadîsler, dârukkurrâlar ve diğer eğitim kurumlarıyla bilimsel ve kültürel açıdan önemli bir merkez hâline gelirken, Osmanlı şehzadeleri ve paşaları başta olmak üzere çeşitli seviyelerde devlet ricali ile birçok tanınmış şahsiyetin yetişmesine de imkân sağlamıştır. Ayrıca Mevlevîlik, Nakşibendîlik, Kâdirîlik, Halvetîlik, Bektâşîlik gibi tasavvuf ekollerinin taşra merkezi konumunda bulunan Amasya, böylelikle her ne kadar nüfus yönünden yoğun olmasa da gayet zengin bir ekol ve meşrep çeşitliliğini içinde barındırmıştır.

Amasya'nın tarihî süreci, yalnızca yetiştirdiği şahıslarla sınırlı değildir. Şehir, mimarî alanda da zengin bir miras sahibidir. Cadde ve sokakları, evleri ve konakları, köprüleri,

hamamları, dâruşşifâları, dâruzziyâfeleri, tâbhaneleri, tarihî kamu binaları, türbe ve kümbetleri ile cami ve mescitleri, geçmişten günümüze uzanan bir kültürel bağı yansıtır. Ayrıca Amasya'nın yalnızca kendi sınırları içerisinde, dışarıya kapalı ve durağan bir kültür havzası oluşturmadığı anlaşılmaktadır. Karadeniz ile İç Anadolu'nun bağlantı noktasında bulunması sebebiyle önemli bir ticaret güzergahında yer alması, şehrin farklı isim ve kültürlerle etkileşime girmesine ve böylelikle şehir hayatına katkıda bulunmalarına vesile olmuştur.

Tarihî kimliği yerli ve yabancı birçok yazar ve seyyahın ilgisini çeken Amasya, çeşitli seyahatnamelerde kendisinden övgüyle söz ettirmiştir. Strabon (ö. 24), Plinius (ö. 79), Şerif İdrisî (ö. 560/1165), İbn Battûta (ö. 770/1368-69), Kâtib Çelebi (ö. 1067/1657), Evliya Çelebi (ö. 1095/1683-84), Tavernier (ö. 1100/1689) gibi seyyah ve yazarların şehirden etkilendiği eserlerinde açıkça görülür. Ancak tüm bu isimlerin şehirle alakalı naklettiklerinin dar çerçevede yer alması, Abdîzâde Hüseyin Hüsameddin Yasar'ın (1869-1939) eserini bu noktada öne çıkarmaktadır. Şöyle ki bu kadim şehrin tarihiyle alakalı bilinen en kapsamlı eser, onun 25 yıl emek vererek telif ettiği 12 ciltlik *Amasya Tarihi*'dir. Müverrih ve edîb kişiliği ile tanınarak birçok alanda kitapları ve makaleleri bulunan¹ müellif muhtelif kamu görevlerinde bulunmuş, bu esnada şehrin tarihine dair çeşitli dokümanlara ulaşarak söz konusu hacimli eserini ortaya çıkarmıştır.

Abdîzâde, eserinde Amasya'daki birçok ilmî faaliyete detaylı bir biçimde yer vermiştir. Bu nedenle eser, farklı alanlarda Amasya şehir hayatını tetkik etmek isteyenler için kapsamlı bir kaynak niteliğindedir. Araştırmalarımız neticesinde, eser ve isim üzerinden mevcut bilgiler bulunmakla birlikte, kırâat ilminin Amasya'daki seyri ve durumuna dair müstakil bir çalışma eksikliği, bizi bu konuyu incelemeye sevk etmiştir. Bu çalışmanın, şehrin kırâat yönünü anlamaya katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu kapsamda,

¹ Müellifin hayatı ve eserleri için bkz., Abdîzâde Hüseyin Hüsameddin Yasar, *Amasya Tarihi* (Samsun: Uğur Ofset, 2022), 1/12-36.

Abdîzâde'nin nazarından kırâat ilmi özelinde Amasya'daki faaliyetlere değinilecektir.

1. Amasya'da Kırâat İلمي Öğretilen Müesseseler

Kırâat ilmi faaliyeti, özellikle Osmanlı dönemi Amasya'sında yoğun olarak şehir hayatına yansımıştır. Müslüman nüfusun 1254/1838 sayımında tüm vilayet genelinde 89000 civarında, 1330/1912 sayımında ise yalnızca şehir merkezinde 46000 civarında olması (Abdîzâde, 2022: 2/254), kırâat dersleri verilen kurum adedinin nüfus oranına göre oldukça yüksek olduğunu gösterir. Nitekim Abdîzâde, şehirde kırâat derslerinin verildiği mekânları; 130 civarında sıbyan mektebi, 10 adet mektep ve 8 adet dârulkurrâ olmak üzere 3 kısma ayırmaktadır. Bu müesseselerin adet bazında dönemin diğer vilayetleriyle karşılaştırıldığında nüfusa oranla oldukça fazla olduğu görülür. Bu durumun özellikle 180 yıl kadar şehzadelerin şehirde valilik görevini üstlenmelerinin olumlu neticelerinden biri olduğu söylenebilir. Bununla birlikte medreseler, müellif tarafından kırâat derslerinin verildiği kurumlar sınıflandırmasına dâhil edilmemiştir. Ancak kaynaklarda yer aldığına göre ders müfredatı içerisinde kırâat derslerinin olması, medreseleri de söz konusu kategorinin içerisinde zikretmeyi zaruri kılmaktadır.

1.1. Sıbyan ve İptidai Mektepleri

Mektep/مکتب kelimesi ism-i mekân kalıbında olup “yazı yazılan mekân/okul” anlamına gelmektedir. İslâm tarihinde iptidai seviyede de olsa mektep kurumunun ilk örneği Hz. Peygamber (s.a.s.) döneminde görülür. Nitekim Bedir harbinde esir alınan müşriklerden okuma-yazma bilenlerin 10 Müslüman çocuğa okuma-yazma öğretmeleri karşılığında serbest kalmaları, mektep müessesesinin erken dönemde teşekkül ettiğini gösterir. Bu süreçten sonra da adetleri hızla artarak Müslüman çocuklarının ilk eğitim kurumu olan mektepler, Osmanlı'nın son dönemlerine kadar varlığını sürdürmüştür.

Karahanlılar başta olmak üzere Selçuklular ve Osmanlılarda çocukların ilk dinî ve fennî ilimleri tahsil ettikleri kuruma “sıbyan mektebi” ismi verilmiştir. Bugünün kreşi ve anaokulu olarak nitelendirilebilecek olan sıbyan

mektepleri, Osmanlı döneminde “dârutta‘lîm, dârul‘ilm, mu‘allimhâne, mahalle mektebi, taş mektep, mekteb-i ibtidâiyye” gibi isimlerle de anılmıştır (Baltacı, 2004: 29/6).

Umumiyetle sıbyan mekteplerine başlama yaşı Anadolu’da 4, İstanbul’da ise 5-6’dır. 7 yaşına kadar mektebe başlamayan talebelerin velileri görevli memurlar vasıtasıyla ikaz edilerek çocukların mektebe başlamaları zorunlu tutulmuştur. Mektep süresi en az 4 sene iken, bu süreçte öğrenimleri zayıf olan talebeler ilaveten 3 sene daha eğitim alabilmişlerdir. (Baltacı, 2004: 29/7; Demirbağ, 2018: 412). Sıbyan mekteplerinde eğitim halk dilinde “âmin alayı” denilen “bed-i besmele merasimi” ile başlamaktadır. 4 yaş, 4 ay, 4 günlük veya 5 yaş, 5 ay, 5 günlük talebeler mektebe başlar, umumiyetle pazartesi ya da perşembe günleri sair talebeler, hocalar, aileler ve halkın oluşturduğu bir cemiyetle çeşitli etkinlikler yapılarak çocuğa mektep sevgisi aşılanırdı (Ergin, 1977: 1/91-96; Uzun, 2004: 29/10).²

Sıbyan mekteplerinde kız ve erkek talebeler umumiyetle beraber eğitim görmüştür. Mimarî olarak genellikle tek odalı basit binalardan oluşmuş, inşasının ve idamesinin devletten ziyade hayırseverler tarafından yapılması sebebiyle de bânîsinin ismiyle anılmıştır (Ergin, 1977: 1/88; Ahunbay, 2004: 29/7). Çocuklara Kur’ân-ı Kerîm’i, namaz usulüyle dualarını ve yazı yazmayı öğretmek gayesiyle kurulan sıbyan mekteplerinin ders müfredatının biraz da bânînin isteklerine bağlı olduğu görülmektedir. Nitekim bazı bânîler, mektep vakfiyelerinde işlenmesini arzu ettikleri dersleri açıkça zikretmişlerdir. Bu sebeple mekteplerdeki derslerin çeşitli alanlarda olduğu görülmektedir. Kur’ân-ı Kerîm, tecvîd, Türkçe, Arapça, Farsça, ilmihal, sarf, nahv, hat, dinler tarihi, ahlak, aritmetik gibi dersler, kaynaklarda sıbyan mekteplerinin ders müfredatı arasında zikredilmektedir (Ergin, 1977: 1/83, 86-88; Hızlı, 1999: 110-114; Baltacı, 2004: 29/7).

² Bed-i besmele merasimi ile alakalı geniş bilgi için bkz., Nuri Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi* (İstanbul: Eser Matbaası, 1977), 1/91-96.

Tanzimat'tan (1255/1839) sonra sıbyan mekteplerinin ıslahı ile alakalı birtakım adımlar atılmıştır. 1871 yılına kadar geçen süreçte çeşitli aşamalarla "iptidai mektebi" adını alarak Maarif Nezâretine bağlanan mekteplerin müfredatında yeknesaklık sağlanmaya çalışılmıştır. Buna göre eğitim süreci 3 yıl olan iptidai mekteplerinde Kur'ân-ı Kerîm, tecvîd, ilmihal, ahlak, sarf-ı Osmânî, imlâ, mülâhhas tarih-i Osmânî, muhtasar coğrafya-yı Osmânî, hesap ve hüsn-ü hat dersleri okutulmuştur (Ergin, 1977: 1/89, 96, 2/466; Baltacı, 2004: 29/7).

Mekteplerin Amasya'daki durumuna bakıldığında adet yönünden tatmin edici seviyede olduğu söylenebilir. Nitekim Abdîzâde Amasya'da 10 civarında mektebin -ki bunlardan 5 tanesi sonradan iptidai mektebine dönüştürülmüştür- kendi döneminden önceki asırda ise 130 civarında sıbyan mektebinin faaliyet gösterdiğini dile getirir (Abdîzâde, 2022: 1/161-162). Bu rakam Evliya Çelebi'ye göre ise 200'dür (Evliya Çelebi, 2013: 2/159). Yakın dönemlerde Bursa'da 134 (Hızlı, 1999: 110), İstanbul'da ise 1299 sıbyan mektebinin bulunması,³ Amasya gibi küçük bir vilayete göre eğitim oranının gayet iyi durumda olduğunu gösterir. Amasya'daki mekteplerin aynı ve nakdî giderleri Osmanlı'nın sair vilayetlerinde olduğu gibi hayırsever vatandaşlar tarafından karşılanmış, çeşitli vakıflarla da nakdî akar oluşturulmuştur. Hatta vakfı olmayan, dolayısıyla halka madden bağımlı olan sıbyan mektepleri bile bir şekilde idare edilebilmiştir. Bu müesseselerden mezun olan öğrencilerin en az dörtte biri de medreselerde derslere devam ederek ulemâ sınıfına dâhil olmuşlardır (Abdîzâde, 2022: 1/163). Dolayısıyla bunca sıbyan mektebinden mezun olan talebelerin ciddi bir kısmının medreselere devam etmesi, Amasya'da medrese kültürünün teşekkülünü de zorunlu hâle getirmiştir.

Bununla birlikte Abdîzâde Amasya'daki kırâat ilmi faaliyetlerine dair dertli olduğunu da okuyucuya hissettirir.

³ Ergin, bu rakamın Evliya Çelebi tarafından dile getirildiğini, ancak onun tüm sözlerine olduğu gibi bu iddiasına da itidalle yaklaşmak gerektiğini ifade eder. Nitekim Ergin'e göre Tanzimat'tan sonraki ıslah çalışmalarının olduğu dönemde sıbyan mekteplerinin tüm İstanbul'daki adedi 360 civarındadır. Detaylı bilgi için bkz., Ergin, 1977: 1/89.

Kendisi de mektepte hâfızlığını ikmal etmiş birisi olarak kendinden önceki dönemlerde şehrin Kur'ân ehli kişilerle meşhur olduğunu söyler. İfadelerinden bu şöhretin bir sebebinin de sıbyan mekteplerinde hâfızlık yaptırılması olduğu anlaşılır. Ona göre eski dönemlerde Amasya halkının erkeklerinden üçte biri hâfızdır. Ayrıca hâfızlık erkeklerle sınırlı değildir, birçok hanım da hıfzını tamamlamıştır. Ancak müellifin ifadesine göre yaşadığı dönemde hâfızlığa rağbet azalmıştır. Bu sebeple yaşadığı hayal kırıklığına da “şimdi bunların hepsi de bir hayâl-i zâil gibi olmuştur.” sözleriyle işaret eder (Abdîzâde, 2022: 1/162, 163, 184).

1.2. Medreseler

Medrese/مدرسة kelimesi de yine ism-i mekân kalıbında olup “ders işlenen mekân/okul” anlamına gelmektedir. Medresenin ilk adımları Hz. Peygamber (s.a.s.) döneminde atılmıştır. İslâm dininin her alana dokunarak kurumsallaştığı Medine-i Münevvere’de Suffe’de verilen dinî eğitim, medresenin ilk örneğini teşkil eder. Bundan sonraki süreçte müstakil olarak inşa edilen ilk medresenin hangisi olduğu hususunda net bir bilgi yoktur. Abbasî Halifesi Me’mûn’un (ö. 218/833) Horasan vilayetinin valisi iken bir medrese inşa ettirdiği rivâyetiyle birlikte, farklı dönemlerde Belh ve Buhara’da yapılan medreselerden de bahsedilir. Medrese ismiyle zikredilen ilk eser ise Ebû Bekir Ahmed b. İshak es-Sıbgî’nin (ö. 342/954) Nîşâbur’da tesis ettiği dârüssünnedir (Bozkurt, 2003: 28/324).

Medresenin Osmanlı topraklarına taşınması erken dönemde gerçekleşmiştir. Orhan Gazi (ö. 763/1362) tarafından 1331 ya da 1333 tarihinde fethedilen İznik’teki bir manastır medreseye çevrilmiş, başına da 30 akçe maaşla Davud el-Kayserî (ö. 751/1350) getirilmiştir. Onun vefatından sonra Konya’da Sirâceddîn el-Urmevî’nin (ö. 682/1283) talebelerinden olan Tâcuddîn Kürdî (ö. 751/1350’den sonra) vefatına kadar kısa bir süreliğine medresenin müderrisi olmuştur (Bayrakdar, 1994: 9/32-33; Âşık Paşazade, 2003: 101; İnalçık, 2007: 33/376). Söz konusu medresenin inşaatının 1336 tarihinde bittiğine dair görüşler de mevcuttur (Bayrakdar, 1994: 9/32-33). Bu durumda gecikmenin söz konusu inşaatın

müstakil bir bina olmayıp manastırın medreseye uygun hâle getirilmesi sebebiyle gerçekleştiği muhtemeldir.

Osmanlı medreselerinin ders sisteminde tıpkı mekteplerde olduğu gibi müfredat sınırlaması bulunmamaktadır. Kırâat, hadis, fıkıh, tıp gibi farklı disiplinlerin ağırlık kazandığı medreseler bulunmakta, buralarda okutulan ders içerikleri de medreselerin ihtisas alanlarına göre çeşitlilik arz etmektedir. Ancak yoğun olarak dinî eğitimin verildiği medreselerde Arapça, tefsir, tefsir usulü, hadis, hadis usulü, fıkıh, fıkıh usulü, akâid, mantık, dinler tarihi gibi ana derslerin mevcut olduğu bilinmektedir. Medreselerde kırâat dersleri Kur'ân-ı Kerîm'i yüzünden okuma, ezber ve tecvîd ekseninde şekillenmiştir. Kırâat ve tecvîd eserleri olarak umumiyetle Şâtıbî'nin (ö. 590/1194) *Hirzül-emânî ve vechü't-tehânî*'si ile *Kasîdetül-lâmîyye*'si, İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) *en-Neşr fi'l-kırâati'l-'aşr*'ı ile *Tayyibetü'n-Neşr*'i, Şeyh Abdurrahman Karabâşi'nin (ö. 904/1498) *Karabaş Tecvidi* isimli eseri ile İmam Birgivi'nin (ö. 981/1573) *ed-Dürru'l-yetîm*'i müfredatta yer almıştır (Hızlı, 2008: 36).

Her ne kadar Evliya Çelebi 10 adet olduğunu söylese de Abdîzâde'nin bildirdiğine göre Amasya vilayet merkezinde 36 medrese olup, bu medreseler verilen eğitim nev'ine göre 3 kısma ayrılmaktadır (Evliya Çelebi, 2013: 2/158-159; Abdîzâde, 2022: 1/163-177). Müellifin kırâat derslerine dair detay vermediği medreselerin bir kısmında tefsir, hadis, usul, fıkıh, kelam gibi şer'î ilimler; bir kısmında hikmet, mantık, tıp, hendese, hesap gibi aklî/pozitif ilimler; bir kısmında ise me'ânî, beyân, lügat (Arapça ve Farsça), sarf, nahv, tarih, muhâzara, şiir gibi edebî ilimler okutulmuştur. Bunlar içerisinde en çok rağbet gören şer'î ilimlerin okutulduğu medreselerdir. Ancak aklî ilimlerin okutulduğu medreselerin mensupları diğer vilayetlere nazaran daha az değerlidir (Abdîzâde, 2022: 1/163-177). Dolayısıyla Amasya'daki medreselerin öğrenci yoğunlukları kendi içinde medrese nev'ine göre değişkenlik gösterse de genele bakıldığında tatmin edici seviyededir. Müellif bu seviyeyi "Amasya'da eslâf-ı kırâmın vücûda getirdikleri medreseler, mektepler, kütüphaneler, dârulkurrâlar tetkik olunursa, Amasya'yı ne

kadar büyük himmetlerle dâruľfünûn, merkez-i ulûm hâline koydukları anlaşılır. Böyle büyük himmetlerdir ki Amasya'yı târîhen meşhur bir belde-i muazzama etmiştir." ifadeleriyle dile getirir (Abdîzâde, 2022: 1/160).

1.3. Dâruľkurrâlar

Dâruľkurrâ/دار القراء, "ev" anlamına gelen dâr/دار ile "okuyucular" anlamındaki kurrâ/قراء kelimelerinin birleşiminden meydana gelen ve literatürde genel olarak "Kur'ân-ı Kerîm'in öğretildiği, ezberletildiği ve kırâat vücuhâtının ta'ľîm ettirildiği mektep" manasına gelen Arapça bir terimdir (Bozkurt, 1993: 8/543). "Dâruľkur'ân" ve "dâruľhuffâz" da denilen bu müessesenin işlevini Abdîzâde "vücûhu Kur'âniyye'yi ta'ľîm, kırâat-i aşereyi telkîn" şeklinde açıklar (Abdîzâde, 2022: 1/161). Medine-i Münevvere'ye ilk hicret eden sahabilerden İbn Ümmü Mektûm'un (ö. 15/636) orada belirli bir süre yaşadığı Mahreme b. Nevfel'e (ö. 54/674) ait eve dâruľkurrâ isminin verilmesi, bu mefhumun ilk dönemlerden itibaren kullanıldığını gösterir (İbn Sa'd, 2001: 4/191). Dâruľkurrâların Osmanlı topraklarına ulaşması, İbnü'l-Cezerî'nin Bursa'ya gelmesiyle eşzamanlı olarak gerçekleşmiştir. Nitekim mevcut kırâat ilmi faaliyetlerini sistemleştirmek üzere İbnü'l-Cezerî'yi Bursa'ya davet eden Yıldırım Bâyezid (ö. 805/1403), onun 798/1395 senesinde teklifi kabul ederek şehre gelmesi üzerine Yıldırım Bâyezid Dâruľkurrâsı'nı kurmuş ve İbnü'l-Cezerî'yi müderris olarak atamıştır (Akaslan, 2018: 1087).

Dâruľkurrâlarda kırâat-i seb'a, kırâat-i aşere ve takrîb ilmi okutulmuştur. Mezun olurken okutulan kırâatin Hz. Peygamber'e (s.a.s.) dayanan silsilesinin bulunduğu ve hocanın açık bir dille bu ilmi okuttuğu ve talebesinin okutmasına izin verdiğini beyan ettiği bir icazetnâme verilir. Dâruľkurrânın şeyhinin tercihinine göre İstanbul ya da Mısır

tarîki sistemi takip edilir.⁴ Şeyhülkurrâ⁵ Sun'ullâh b. Hasan Efendi'nin (ö. 1081/1670-71) Amasya'ya İstanbul tarîkini getiren kişi olması, daha öncesinde şehirde Mısır tarîkinin takip edildiğini gösterir (Abdîzâde, 2022: 11/448). Bu eserlerin yanı sıra seb'a ve aşerenin vücuhâtı için Hamid b. Abdilfettâh el-Pâlûvî'nin (ö. 1173/1759) *Zübdetü'l-'irfân*'ından, takrîb vücuhâtı için de Ahmed b. Muhammed el-Bennâ'nın (ö. 1117/1705) *İthâfu fudalâi'l-beşer*'inden kaynak kitap olarak yararlanılır.

Bu kurumun nicelik açısından Amasya'daki durumuna bakıldığında, şehrin dârulkurrâ müessesesinin en yaygın şekilde teşkilatlandığı vilayetler arasında yer aldığı görülür. Nitekim şehirde Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme*'sinde bildirdiğine göre 9 adet,⁶ Abdîzâde'ye göre ise 8 adet dârulkurrâ mevcuttur (Evliya Çelebi, 2013: 2/159). Bu dârulkurrâların ilki 800/1400'lü yılların başında tesis edilen Çeribaşı Dârulkurrâsı'dır. Dolayısıyla Amasya'da dârulkurrâ müessesesi, tüm Osmanlı coğrafyasındaki ilk dârulkurrâdan hemen sonra şehre kazandırılmıştır. Bu durum payitaht olan Bursa'daki ilmî gelişmelerin sıkı bir biçimde takip edildiğini ve Amasya'da da kısa sürede neşvünema bulduğunu gösterir. Bununla birlikte Amasya'daki dârulkurrâların sonuncusunun XVII. yüzyılın sonlarına doğru inşa edilmesi, ilaveten

⁴ İstanbul (Teysîr) tarîki: Kırâat-i aşerede ana kaynak olarak Dâni'nin *et-Teysîr fi'l-kirâati's-seb'a*'i ile İbnü'l-Cezerî'nin *Kitâbü Tahbîri't-teysîr fi'l-kirâati'l-'aşr'*ı; yardımcı kaynak olarak Şâtîbî'nin *Hirzül-emânî*'si ile yine İbnü'l-Cezerî'nin *ed-Dürretü'l-mudiyye fi'l-kirâati's-selâsi'l-mütemmîme* eseri kullanılan sistemdir.

Mısır (Şâtîbiyye) tarîki: Kırâat-i aşerede ana kaynak olarak Şâtîbî'nin *Hirzül-emânî*'si ile İbnü'l-Cezerî'nin *ed-Dürretü'l-mudiyye fi'l-kirâati's-selâsi'l-mütemmîme*'si; yardımcı kaynak olarak Dâni'nin *et-Teysîr fi'l-kirâati's-seb'a*'i ile İbnü'l-Cezerî'nin *Kitâbü Tahbîri't-teysîr fi'l-kirâati'l-'aşr'*ı kullanılan sistemdir.

⁵ Kırâat literatüründe "dârulkurrâların başmüderrişi olup kırâat-i aşereyi, takrîbi, tayyibeyi okutan şahıs, hoca" anlamına gelmektedir.

⁶ Evliya Çelebi, Amasya'daki dârulkurrâların 9 adet olduğunu belirtirken detaya girmez. Yalnızca Sultân Bâyezîd Dârulkurrâsı'na dair birtakım bilgiler verir. Bu dârulkurrâda 300'den fazla hâfız talebe olduğunu, hocalarının her birerinin İbn Kesîr kırâatini; seb'a ve aşere kırâatlerini ve takrîb usulünü bildiklerini söyler. Ancak İbn Kesîr kırâatinin aynı zamanda seb'a ve aşerenin içeriğinde yer alması sebebiyle bu kırâati ayrıca zikretmesinin nedeni anlaşılmamaktadır. Detaylı bilgi için bkz., Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013), 2/159.

mevcutların kısa zamanda bir şekilde (yanarak, yıkılarak vs.) yok olması, sonraki dönemlerde bu müesseseye olan ihtiyaç ve özenin azaldığını da gösterir. Ayrıca dârulkurrâ binalarının özgün bir mimari yerine daha çok cami müstemilatında bulunmaları, ikincil seviyede faaliyet göstermeleri ve imar çalışmalarında camiye nazaran gözden çıkarılabilir durumda olmaları da Sultân Bâyezîd Dârulkurrâsı hariç binaların günümüze kadar ulaşamamasının nedeni olarak görülebilir.

Amasya dârulkurrâlarında eğitim alan talebelerin nehârî/gündüzlü ya da yatılı olduklarına dair bir bilgiye sahip değiliz. Ancak Abdîzâde'nin ifadeleriyle bu eğitimin erken yaşta medrese tahsilinden önce olması, ilaveten binaların küçük ebatlı inşa edilmeleri, talebelerin nehârî olarak bu ilmi tedris ettiklerini işaret etmektedir (Abdîzâde, 2022: 1/163).

Abdîzâde eserinde dârulkurrâları peş peşe zikretmiş, ancak herhangi bir sıralamayı takip etmemiştir. Ayrıca bu mekânlarda şeyhülkurrâlık yapmış isimlere de umumiyetle şahısların biyografisinde yeri geldikçe değinmiştir. Onun erbâb-ı himmet tarafından inşa edildiğini ve binası ile hocaları açısından mükemmel olduğunu beyan ettiği 8 adet dârulkurrâ inşa sırasına göre şunlardır:

1.3.1. Çeribaşı Dârulkurrâsı

Amasya'da ilk inşa edilen bu dârulkurrâ,⁷ şehrin güneyinde, aynı zamanda Abdîzâde'nin doğduğu mahalle olan Çeribaşı'da (bugünkü ismiyle Fethiye Mahallesi), müellife göre Çeribaşı Camisi'nin alt kısmındaki çeşmenin arkasında taştan mamul küçük bir binadır. Müellifin doğumundan kısa süre önce yıkılan Çeribaşı Dârulkurrâsı'nın ve Camisi'nin bânîsî,

⁷ Aslında bu dârulkurrânın inşa tarihi net değildir. Abdîzâde bu mekânın Çeribaşı Camisi ile aynı zamanda yapıldığını, ancak caminin tarih taşının sökülmüş olmasından kaynaklı olarak tarihin net olmadığını, bununla birlikte bânînin 793/1391 tarihli vakfiyesinin bulunması sebebiyle bu tarihlerde yapılmış olabileceğini söyler. Ancak bu durum birkaç ihtimali barındırmaktadır. Birincisi cami yapıldığı hâlde henüz bu tarihte Abdîzâde'nin ifadesinin aksine söz konusu dârulkurrâ inşa edilmemiştir. Çünkü Bursa'daki Osmanlı'nın ilk dârulkurrâsı olarak bilinen Yıldırım Bâyezîd Dârulkurrâsı bu tarihte henüz faaliyette değildir. İkincisi vakfiye caminin inşası esnasında erkenden yazılmıştır. Üçüncüsü ve en düşük ihtimal olarak da bu dârulkurrâ 793/1391 tarihinde yapılmış, dolayısıyla yalnızca Amasya'nın değil, Osmanlı topraklarının ilk dârulkurrâsı olmuştur. Detaylı bilgi için bkz. Abdîzâde, 2022: 1/114, 162.

Amasya ve Sivas hükümdarı Hacı Kutlu Şâhzâde İmâdeddîn Süleyman Şâh'ın (ö. 778/1376) oğlu “Büyük Çeribaşı” künyesiyle meşhur Emîneddîn Mehmed Çelebi'dir (ö. 814/1412). Bu zât söz konusu dârulkurrâyı inşa ettirmekle kalmamış, Amasya ve Geldiklân'da olan çeşitli gayrimenkullerini de buraya vakfetmiştir (Abdîzâde, 2022: 1/162; 7/356).

Müellif eserinde söz konusu dârulkurrânın şeyhi olarak yalnızca annesi Zahide hanımın dedesi olan Kuru İmam namıyla maruf Halil Efendi'den (ö. 1246/1831) bahseder (Abdîzâde, 2022: 1/162; 9/141).

Çeribaşı Dârulkurrâsı, Amasya'da 1281/1864-65 yılında uygulanan büyük imar faaliyetinden olumsuz etkilenmiştir. 1863-1865 yılları arasında kısa süreli Amasya mutasarrıflığı yapan Ziya Paşa'nın (ö. 1297/1880) *Amasya Islahatı* olarak nitelendirilen ve halk nezdinde kabul gören bu faaliyeti, şehir merkezi ile ilçelerde çeşitli sayılarda hükümet konakları, mektepler, saat kuleleri ve iş yerleri ile birer adet telgrafhane, belediye binası, idâdî, cezaevi ve bedesten inşasını kapsamıştır. Bununla birlikte Amasya'da yeni yollar ve caddeler yapılmıştır (Uçman, 2013: 44/476; Abdîzâde, 2022: 1/91, 103, 104, 131). Bu faaliyetlerde her ne kadar birtakım camiler ve medreseler istimlak edilerek yıkılsa da halk nazarında genele yayılan bir itirazın olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim bugün bedestenin bulunduğu yerdeki Garipler Mescidi ve hemen yakınındaki mezarlık kaldırılmış, Yeşilirmak'tan başlayarak şehrin kuzeyinden güneyine uzanması planlanan cadde inşası sebebiyle zaten harap hâlde bulunan Narlıbahçe Medresesi yıkılarak arsasının bir kısmı yola ayrılmış, bir kısmı ise medresenin son müderrisi İskiliblizâde Hâfız Mehmed Efendi'ye verilmiştir. Yine bu çalışmalar esnasında Çeribaşı Dârulkurrâsı yıkılırken, Camisi tamir edilmiştir (Abdîzâde, 2022: 1/114, 122, 176; 10/303).

1.3.2. Mahmûd Çelebi Dârulkurrâsı

İçeri Şehir'de (Bâtın Amasya) Karatay Mahallesi'nde Mahmûd Çelebi Tekkesi bitişiğinde Ammâdzâde Bedreddin

Mahmud Çelebi (ö. 808/1405-06)⁸ tarafından ölümünden 1 yıl kadar önce 807/1404-05 yılında yaptırılmıştır. Abdîzâde bu dârulkurrânın şeyhi olarak yalnızca Şeyhülkurrâ Cû'î İbrahim Efendi'den⁹ bahsetmektedir (Abdîzâde, 2022: 1/162; 3/459; 7/411).

1.3.3. Ali Çelebi Dârulkurrâsı

İçeri Şehir'de Kurşunlu Mahallesi'nde caminin batı tarafında Amasya müftüsü Müeyyedzâde Ali Çelebi (ö. 887/1482) tarafından 884/1479-80 yılında inşa edilerek vakfiyesi tanzim edilmiştir. İlerleyen dönemlerde cüzhânlığa¹⁰ dönüşmüş olan binanın yeri müellifin yaşadığı dönemde belirlenememiştir (Abdîzâde, 2022: 1/162; 3/480).

Abdîzâde bu dârulkurrâda şeyhlik/hocalık vazifesinde bulunan hiç kimseden bahsetmemektedir.

1.3.4. Sultân Bâyezîd Dârulkurrâsı

Sultan II. Bâyezîd (ö. 918/1512) tarafından saltanatının ilk yılı olan 886/1481'de inşasına başlanarak 891/1486 yılında tamamlanan külliyein içerisinde, caminin sol kısmındaki imaret bölümünde, ekmekhânenin kuzeyi, tâbhânenin doğusu, hattat odasının da sırasında yer alır. Şehirde bilinen bir mekân olarak pek çok ehl-i Kur'ân yetiştiren bu yapı

⁸ Abdîzâde bu isimle alakalı eserin iki ayrı yerinde farklı bilgiler vermektedir. Bu bilgilerin birinde Ammâdzâde Bedreddin Mahmud Çelebi 806 senesinde naibi olduğu Amasya kadısı İzzeddîn Hasan Çelebi'nin vefatı üzerine Amasya kadısı olurken, diğer bir bilgide babası Müeyyedüddîn Mehmed b. Ammadüddîn Ömer'in vefatından sonra Amasya kâdî'l-kudâtı olmuş, Fahreddin Ahmed Paşa'nın devrinde azledilerek uzun yıllar boşta kalmış, ardından Tokat kadısı olmuş, oradan da 805 yılında azledilmiş, son olarak Amasya'ya dönerek (söz konusu dârulkurrâ ile birlikte) zâviye ve imârethâne bina ederek tüm mal varlığını buraların vakfına bağışlamıştır. Detaylı bilgi için bkz., Abdîzâde, 2022: 3/459; 7/411.

⁹ Müellif bu ismin biyografisinde onu Sultân Hâtûn Dârulkurrâsı şeyhleri arasında zikretmiş, Mahmûd Çelebi Dârulkurrâsı şeyhliğine ise değinmemiştir. Bu durum İbrahim Efendi'nin asıl vazifesinin Sultân Hâtûn Dârulkurrâsı şeyhliği olduğu, diğerinde de belirli bir vakit görev yaptığı ihtimalini akla getirmektedir. Detaylı bilgi için bkz., Abdîzâde, 2022: 1/162; 8/542.

¹⁰ "Namazlardan önce ilgili yerde Kur'ân-ı Kerîm'den birer cüz okumakla görevli olan kimse" demektir. Bazı camilerde cüzhanların Kur'ân-ı Kerîm okumaları için "cüzhan kürsüsü" denilen ve genellikle duvar kenarlarında yer alan küçük bir kürsü bulundurulurdu. Cüzhanlara vâkîf tarafından bağlanan maaşa da "cüzhanlık ciheti" denirdi. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1993), 1/318.

1264/1848’de metruk bir hâle gelmiş, 1296/1879’dan itibaren de askerî depo olarak kullanılmıştır (Abdîzâde, 2022: 1/162).

Evliya Çelebi Amasya ziyaretinde gördüğü kadarıyla bu dârulkurrâda 300’den fazla hâfız talebe, başlarında da İbn Kesîr kırâati ile seb’a ve aşere kırâatlerini, ayrıca takrîb ilmini bilen hocaların bulunduğunu ifade eder (Evliya Çelebi, 2013: 2/159). Evliya Çelebi her ne kadar hocalarla kayıtlasa da mekânın bir dârulkurrâ olması ve hocalarının da özellikle aşere-takrîb ilmine vâkif olmaları, öğrencilerin de bu ilmi talim ettiklerinin bir işareti olarak düşünölmelidir. Abdîzade ise bu ilim merkezine dair detay vermemektedir. Nitekim burada şeyhülkurrâlık yapmış olan yalnızca bir isimden bahseder. Sultân Bâyezîd Camisi’nin ikinci imamlığı ile bu dârulkurrânın şeyhliği vazifesini aynı anda sürdüren Hocaîzâde Hâfız İbrahim Efendi (ö. 1092/1681), bu vazifesini 17 yıl icra etmiştir. Müellif bu ismi “Âlim, ses ve kırâat edâsı güzel, müteşerrî¹¹ ve kurrânın meşhurlarından idi.” şeklinde nitelirmektedir (Abdîzâde, 2022: 6/42).

1.3.5. Abdullah Paşa Dârulkurrâsı

Abdullah Paşa (ö. 896/1490-91) tarafından Sofiler (Sofular) Mahallesi’nde yaptırılan Abdullah Paşa Camisi’nin doğusunda, oğlu Defterdar Abdülkerim Bey tarafından 911/1505 yılında inşa edilmiştir. Yine Abdullah Paşa tarafından caminin müstemilatında bir de dârulhadîs yaptırılmıştır, ancak dârulkurrâ ve dârulhadîs binaları müellifin döneminde mevcut değildir. Abdîzâde bu dârulkurrâda şeyhlik vazifesinde bulunmuş olan Giritli Hâfız Mehmed Efendi ile Yusuf Efendi’den kısaca bahsetmekte, hayatlarına dair detaylı bilgilere yer vermemektedir. (Abdîzâde, 2022: 1/162; Tanman, 1993: 8/534).

1.3.6. Sultân Hâtûn Dârulkurrâsı

Amasya’nın emîr-i kebîri olarak nitelendirilen Emir Bey’in¹² kızı ve aynı zamanda Sultan II. Bâyezîd’in Amasya’da

¹¹ “Şerî hükümleri bilen ve ona münasip hareket eden kimse” anlamına gelmektedir.

¹² Abdîzâde, İldi Hatun’un babası Emir Bey’in asıl ismi ile alakalı olarak baba ve dede isimlerinin farklı olduğu iki ayrı silsile zikreder. Bunlardan birincisi Burak Beyîzâde İbrahim Bey b. Şâdgeldî Bey b. Burak Bey b. Şehâbeddîn Ahmed Şâh b.

valiliği sırasında evlendiği ilk eşi Hâtun Sultan (İldi Hatun) (ö.?) tarafından Acem Ali Mahallesi'ndeki Bâlî Bey Camisi yakınında (bugünkü belediye kapalı otoparkı civarı) 911/1505-06 yılında inşa edilmiştir. İldi Hatun, Sultan II. Bâyezîd'in kendisine hediye ettiği arazileri ve çeşitli mülkleri buraya vakfetmiştir. Binanın dârulkurrâ olarak kullanıldığı esnada Şehir Kethüdâsızâde Şeyh Mehmed Arif Efendi ve çocuklarının sorumluluğunda olan vakfın yönetimi, binanın cüzhânlığa dönüşmesinden itibaren önce Kürd Hâfız Oğulları'na, sonrasında ise Hacı Bey Oğulları'na teslim edilmiştir. Müellif söz konusu dârulkurrânın yangınlardan dolayı yerinin bile kaybolduğunu, bundan dolayı mekân tespitinde bulunamadığını ifade eder. (Abdîzâde, 2022: 1/162; 7/383).

Amasya Tarihi'nde şeyhülkurrâlık görevi özelinde en çok Sultân Hâtûn ile Şeyh Mehmed Ağa Dârulkurrâları hakkında bilgi verilmiştir. Müellifin bu dârulkurrâda şeyhlik yaptığını ifade ettiği isimler şunlardır:

a. Şeyhülkurrâ Ahmed Efendi

Hâfızlığını ikmal ettikten sonra Şeyhülkurrâ Hâfız Abdüllatîf Efendi'den kırâat-i aşereyi okumuş, diğer ilimleri de tahsil ettikten sonra dersiâm olmuştur. Hâtun Sultân Dârulkurrâsı Şeyhliği makamına 1021/1612 yılında getirilen Ahmed Efendi, 1023 yılının Zilkade ayında (Aralık 1614) Sultan Bâyezîd Camisi'nde ikinci imam olmuştur.

Abdîzâde'nin, "Kur'ân-ı Kerîm okurken ses ve edâsı güzel, âlim, ahlak sahibi, sâlih, müteşerrî bir şeyhülkurrâ" olarak tavsif ettiği Ahmed Efendi, 10 yıla yakın imamlık görevinin ardından 1032 yılının Zilkade ayında (Ağustos 1623) vefat etmiştir (Abdîzâde, 2022: 6/154).

b. Kurrâzâde Abdüllatîf Efendi

Babası yukarıda ismi geçen Sultân Bâyezîd Cami ikinci imamı Şeyhülkurrâ Hâfız Ahmed Efendi'dir. Babasından hâfızlık yapmış, onun 1032 yılının Zilkade ayında (Ağustos

Hacı Kutluşâhzâde Yakub Şâh Çelebi, ikincisi ise Burak Beyzâde Mahmud Şâh b. Yakub Şâh b. Şadi Bey b. Burak Bey b. Şehâbeddîn Ahmed Şâh b. Hacı Kutluşâh'tır. Amcası Şâh Melek Paşa'nın (ö. 845/1441-42) Rumeli Beylerbeyliğinde mirliva/tuğgeneral olan Emir, İstanbul'un fethi sırasında vefat etmiştir. Abdîzâde, 2022: 6/30; 7/383.

1623) vefatından sonra yerine ikinci imam olarak atanmış, ayrıca Sultân Hâtun Dârulkurrâsı Şeyhi olmuştur. Bu görev esnasında 22 Zilhicce 1065'te (23 Ekim 1655) yılında vefat etmiştir. Vefatından sonra aynı camide oğlu Hâfız İbrahim Efendi imam olarak vazifelendirilmiştir (Abdîzâde, 2022: 12/579).

c. Gürcüzâde Abdurrahman Efendi

Amasya'nın meşhur âlimlerinden Sultâniyye Vâizi Şeyhülkurrâ Gürcü Hâfız Hasan Efendi'nin (ö. 1053/1643) oğludur. İlmiye sınıfı bir ailede yetişen Abdurrahman Efendi'nin kardeşleri de müderristir. İlk tahsiline babasından hâfızlığını ikmal ederek başlamış, dersiâm makamına yükselmiş; Sultân Bâyezîd Camisi'nin imamı, Sultân Hâtun Dârulkurrâsı'nın da şeyhi olarak görev yapmıştır. Abdîzâde'nin "âlim, mücevvid, kârî, sâlih bir kimse" olarak ifade ettiği Abdurrahman Efendi, 1080 yılının Zilhicce ayında (Nisan 1670) görevi esnasında gittiği hac yolculuğunda Mekke-i Mükerreme'de vefat etmiştir (Abdîzâde, 2022: 8/597-598; 11/503).

d. Hâfız Şaban Efendi b. Ali

Amasya'nın Orta Köyü'nden olup "Ortaköylü Hâfız" ismiyle tanınmıştır. Sultân Bâyezîd Medresesi'nde hâfızlığını tamamladıktan sonra dersiâm Hâfız Mehmed Efendi'den kırâat-i aşere okumuş, sonrasında ise Uzun Mehmed Efendi'den şer'î ilimleri tahsil etmiştir. Sultân Hâtun Dârulkurrâsı Şeyhi, Hâtunîye Cami Hatibi ve Dersiâmı olan Ortaköylü Hâfız 1090/1679 yılında vefat etmiştir. Abdîzâde bu ismi; "Kur'ân-ı Kerîm okurken ses ve edâsı güzel, tedrîse muktedir, hıfzı güçlü, mücevvid ve âlim" olarak nitelemektedir (Abdîzâde, 2022: 11/393).

e. Şeyhülkurrâ Osman Efendi

Amasya'da hâfızlığını tamamlamış, Şeyhülkurrâ Hâfız Abdurrahman Efendi'den kırâat-i aşereyi okumuş, ilerleyen zamanlarda dersiâm olmuştur. 1098 yılının Şevval ayında (Ağustos 1687) Sultân Hâtun Dârulkurrâsı'nın şeyhi olarak vazifeye başlamış, 1 yıl sonra da aynı mekânın vakfının mütevellîsi olmuştur. Abdîzâde'nin "âlim, sâlih, müttakî, ilm-i

kırâat üstadı” olarak tezkiye ettiği bu zat, 1121/1709 senesinin başlarında vefat etmiştir (Abdîzâde, 2022: 12/606).

f. Emîr İmâm Abdüllatîf Efendi

Sultân Bâyezîd Camisi'nin birinci imamı Hâfız Halil Efendi b. Abdüllatîf Efendi b. Hâce Mehmed Efendi'nin (ö. 1133/1721) oğlu, Seyyid Abdülğânî (Abdi) Paşa (ö. 1166/1753) ile Amasya ulemâsından Seyyid Mehmed Emîn Efendi'nin kardeşidir. Amasya müftüsü Çorumlu Hâfız Mehmed Efendi'den Arabî ilimleri tahsil etmiş, Şeyhülkurrâ Cebecizâde Hâfız Halîl Efendi'den de kırâat-i aşereyi okumuştur. Babasının vefatının akabinde ondan boşalan vazifeye getirilmiş, ayrıca Hâtun Sultân Dârulkurrâsı'nın şeyhi olmuştur. Kardeşi Abdi Paşa'nın şahsına gönderdiği nakdî yardımlar ile Sultân Bâyezîd Mektebi'nin karşısındaki bahçesine büyük bir kütüphane yaptırmış ve içindeki kitaplarla beraber tamamını vakfetmiştir. 1169/1755-56 senesinde vefat eden Abdüllatîf Efendi, söz konusu bahçesinin batı kısmına defnedilmiştir.

Uzun zaman hizmet veren kütüphane binası, 1333/1915 yangınının peşinden sağlam kalan kitapların farklı bir alana nakledilmesinin ardından yanındaki fetvâhâne ile beraber yıkılmış, müellifin ifadesiyle bahçe düzlenerek eski hâline dair en ufak bir iz kalmamıştır. Abdîzâde'nin *Amasya Tarihi* eserinin telifi sırasında bu kütüphaneden faydalandığını söylemesi, her ne kadar kütüphane yansa da kitapların belli bir oranda muhafaza edildiğini göstermektedir.

Müellifin “Âlim, müttakî, müteşerrî, vakûr, müte‘abbid (çokça ibadet eden), hânedân (soylu), çok hayır yapan ve fakirlere yardım eden bir kimseydi.” ifadeleriyle vafettiği Abdüllatîf Efendi ile alakalı bir anekdot meşhurdur. Buna göre Abdüllatîf Efendi bir keresinde sabah namazına kalkamamış, imamlık görevini orada tevâfukan bulunan bir misafir kıldırması, Abdüllatîf Efendi geç vakitte gittiği camide imamlığı yapan kimseyi öğrenmiş ve namazdan sonra yoluna devam eden misafirin peşine düşerek maaşının sabah namazına denk gelen kısmını o kimseye teslim etmiştir (Abdîzâde, 2022: 1/55; 9/132; 12/580, 581, 594, 595).

g. Şeyhülkurrâ el-Hâc Ahmed b. Ali

Hâfızlığını tamamladıktan sonra Şeyhülkurrâ Giritli Hâfız el-Hâc Mehmed Efendi'nin talebelerinden Şeyhülkurrâ Hâfız el-Hâc Yusuf Efendi'den kırâat-i aşere ile diğer âlimlerden çeşitli ilimleri okumuş ve önce dersiâm, sonrasında ise 1147/1734-35 yılında Sultân Hâtun Dârulkurrâsı Şeyhi olmuştur.

“Âlim, sâlih, mücevvîd ve hâdim-i Kur'ân” sıfatlarıyla bilinerek vaktinin büyük çoğunluğunu Kur'ân-ı Kerîm öğretmeye adanmış ve pek çok hâfız yetiştirmiş olan Ahmed b. Ali, 1177/1763-64 yılında vefat ederek Halfet Gâzi Kabristanı'na defnedilmiştir (Abdîzâde, 2022: 6/204).

h. Şeyhülkurrâ el-Hâc Cû'î İbrahim Efendi b. Yahya b. İbrahim

Amasya'nın Şeyh Cû'î köyünden olup, Amasya'da hâfızlığını ikmal ettikten sonra Şeyhülkurrâ Hâfız el-Hâc Yusuf Efendi'den kırâat-i seb'a, aşere ve takrîb icazeti almış, sonrasında Akdağlı el-Hâc Mustafa Efendi'nin ders halkasına katılmış, ayrıca Şeyhülkurrâ Amasyalı Halil Efendi'den kırâat ilmi, şer'î ilimler ve edebiyat öğrenmiştir. Kırâat şeceresi bir koldan Halil ve Yusuf Efendiler, Giritli Hâfız Mehmed Efendi, Osmancıklı Ömer Efendi, İstanbulî Şaban Efendi; diğer koldan ise Amasyalı Hâfız Halil Efendi, İstanbulî Hâfız Şeker Mehmed Efendi, İstanbulî Hâfız Hüseyin Efendi silsilesiyle İmâm-ı Sultânî Amasyalı Evliya Mehmed Efendi'ye (ö. 1044/1635) ulaşmaktadır.

İbrahim Efendi Sultan Bâyezîd Camisi'nde kırâat-i aşere, talim ve tecvîd dersleri vererek Amasya'da bu konuda meşhur olmuş ve Sultân Hâtun Dârulkurrâsı Şeyhliği makamına getirilmiştir. 1151/1738-39 yılında Feyziye Medresesi müderrisi, 1163/1749-50 yılında da Şeyhülesnâf olup halktan oldukça itibar görmüştür. Bazı siyasi nedenlerden dolayı 1171 senesi Zilhicce ayında (Ağustos 1758) birkaç kişi ile beraber Magosa Kalesinde 1 senelik sürgüne gönderilmiştir. 1173 yılının Muharrem ayında (Ağustos 1759) affedilerek tüm görevleri kendisine iade edilen İbrahim Efendi, 1179 yılının Zilhicce ayında (Mayıs 1766) vefat etmiştir.

Abdîzâde bu ismi; “âlim, mukrî, şer'î ilimlerde kâmil, kırâat ilminin yegane üstadı, vaiz, müderris, sohbeti güzel,

takva sahibi, mübarek sayılan kişiler arasında mümtaz ve merd-i müteşerrî” olarak nitelemektedir (Abdîzâde, 2022: 7/374; 8/542).

1.3.7. Nûh Bey Dârulkurrâsı

Yakutiye Mahallesi'nde¹³ tımarhanenin (bimarhane) sağ tarafında ve Yakutiye Zaviyesi bitişiğinde Karaman defterdarı Amasyalı Hacı Beyzâde Nuh Bey tarafından 927/1521'de yaptırılmış, 1059/1649 yılında çıkan yangında evkâfı ile beraber yanarak yok olmuştur. Abdîzâde burada şeyhülkurrâ olarak görev yapan Mehmed Efendi, Hâfız Abdurrahman Efendi, oğlu Şeyhülkurrâ Hasan Efendi ve Hâfız Sun'ullah Efendi'den¹⁴ bahsetmiştir. Bunlar içinde de yalnızca Şeyhülkurrâ Hasan Efendi'nin biyografisine değinmiştir (Abdîzâde, 2022: 1/162; 4/584-586; 8/609).¹⁵

¹³ Yakutiye Mahallesi, *tımarhane* olarak da bilinen bimarhanenin batı tarafında yer alıp, doğu ve güneyinde Gümüslüzade mahallesi, kuzeyinde Mehmed Paşa mahallesi, batısında da Yeşilirmak ile sınırlıdır. Eskiden *Gıyâseddîn Şâh Bahçesi* denilen yere kurulmuş olan mahalle, Osmanlı devlet adamlarından Sinâneddîn Yakut Paşa'nın burada ikametinden dolayı bu ismi almıştır. Detaylı bilgi için bkz., Abdîzâde, 2022: 1/131.

¹⁴ Müellifin verdiği bilgiler göre Hacı Efendizâde Şeyh Mehmed Ağa Dârulkurrâsı, Mehmed Paşa Camisi İmâmı ve İmâreti Şeyhi olan Sun'ullah Efendi'nin başına geçmesi şartıyla 1073/1662-63 yılında yaptırılmıştır. Eserinde 1070 yılının haberlerine değinen müellifin “Zilkade ortasında Nuh Bey Dârulkurrâsı Şeyhi Reîsülkurrâ Hâfız Abdurrahman Efendi vefat edip, yerine Hâfız Sun'ullah Efendi dârulkurrâ şeyhi oldu.” ifadesi, her ne kadar biyografisinde yazmasa da Sun'ullah Efendi'nin Mehmed Ağa Dârulkurrâsı inşa edilmeden önce Nûh Bey Dârulkurrâsı'nda şeyhlik yaptığını göstermektedir. Detaylı bilgi için bkz., Abdîzâde, 2022: 4/586; 11/448.

¹⁵ Müellifin verdiği bu bilgilere birkaç sebepten dolayı ihtiyatla yaklaşılması gerekir. Nitekim söz konusu dârulkurrânın 1059/1649 yılında yok olduğu bilgisi eğer doğru ise öncelikli olarak biyografisi verilen Hasan Efendi'nin ölümünün 1112/1701, babası Abdurrahman Efendi'nin ölümünün de 1081/1671 yılında dârulkurrânın şeyhi iken gerçekleşmesi anakronik problem arz etmektedir. Ayrıca Sultân Hâtun Dârulkurrâsı Şeyhi Gürcüzâde Abdurrahman Efendi ile Hasan Efendi'nin babası Abdurrahman Efendi'nin yakın tarihlerde aynı şekilde vefatı bu isimlerin aynı kişi olma ihtimalini de akla getirmektedir. Bu durumda görev yaptığı dârulkurrânın farklı olması ve her ne kadar aynı yerde (Hac yolcuğunda) gerçekleşse de iki ölüm tarihinin arasının 1 yıl olması yine problemleri bir bilgi olarak değerlendirilmelidir. Yine 1070 yılının haberlerine değinen müellifin “Zilkade ortasında Nuh Bey Dârulkurrâsı Şeyhi Reîsülkurrâ Hâfız Abdurrahman Efendi vefat edip, yerine Hâfız Sun'ullah Efendi dârulkurrâ şeyhi oldu.” ifadesinden dolayı yakın tarihlerde üçüncü bir Şeyhülkurrâ Abdurrahman Efendi ismi ön plana çıkmaktadır. Detaylı bilgi için bkz., Abdîzâde, 2022: 1/162; 4/584-586; 8/609; 11/503.

a. Şeyhülkurrâ Hâfız el-Hâc Hasan Efendi

Nûh Bey Dârulkurrâsı Şeyhi iken 1081 senesinin Zilkade ayında (Mart 1671) hac farızası esnasında vefat eden Hâfız Abdurrahman Efendi'nin oğlu olup, babasından kırâat-i aşereyi, diğer ulemadan da şer'î ilimleri öğrenmiş, babasının vefatı sonrası Nûh Bey Dârulkurrâsı Şeyhi olarak vazifelendirilmiştir. Burada 30 yılı aşkın bir süre vazife yapmış, ayrıca bir dönem Halfet Gâzi Medresesi müderrisliği görevini de üstlenmiştir. Abdîzâde'nin "âlim, kâmil, hâfız-ı Kur'ân bir şeyhülkurrâ" olarak tavsif ettiği Hasan Efendi, 1112/1701 yılında Şam Valisi Amasyalı Ebû Kavuk Mehmed Paşa'nın (ö. 1127/1715) kafilesinde görevli olarak Hac yolculuğunda iken eşkiyanın kafileye saldırması sonucunda şehit olmuştur (Abdîzâde, 2022: 8/609).

1.3.8. Hacı Efendizâde Şeyh Mehmed Ağa Dârulkurrâsı

Amasya'da tesis edilen son dârulkurrâ olan bu bina, Hacı Efendizâde Şeyh Mehmed Ağa¹⁶ tarafından 1073/1662-63¹⁷ yılında bugün Pirinççi mahallesi sınırları içerisinde yer alan Mehmed Paşa Camisi'nin güney tarafındaki Mustafa Bey Hamamı'nın arka sokağında inşa edilmiştir. Abdîzâde'nin

¹⁶ Abdîzâde'nin verdiği bilgilere göre Amasya mütesellimi Hacı Efendizâde Sarı Mehmed Ağa'nın (ö. 1058/1648) oğludur. Gençliğinde eski sadrazam Ladikli Bayram Paşa'nın (ö. 1047/ 1638) vasıtasıyla Enderûna getirilerek eğitim almış, ardından belirli kademelerde idari vazifelerde bulunmuştur. Babasının Köprülü Mehmed Paşa'nın (ö. 1072/1661) gadriyle öldürülmesinin ardından sipahi göreviyle Amasya'ya gönderilmiştir. 1066/1656 yılında Köprülü Mehmed Paşa sadrazam olduğunda babasının öldürülmesinin diyeti olarak yine Enderûna alınmıştır. 1073/1662-63 yılında Seferli Kethüdâsı, 1077/1666-67 yılında rikâb-ı hümayyûnda Dülbend Ağası ve Kâtib-i Esrâr-ı Padişahî olarak sarayda popüler bir kimlik oluşturmuş, bu durumun Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa'nın dikkatini çekmesi üzerine 1080 yılının Rebiulevvel ayında (Ağustos 1669) miralem unvanıyla emekli edilmiştir. Çocukları, ileride "Müftüzâde" künyesiyle tanınacak olan Bağdad Valisi Vezir Ahmed Paşa ile Amasya müftüsü el-Hâc Ömer Efendi'dir. *Amasya Tarihi*'nde "Sultân IV. Mehmed'in (Avcı Mehmed) teveccühüne mazhar olmuş, yazısı güzel, pek mizâcğir, sahî, müdebbir bir zât" gibi güzel hasletlerle anılan Sarı Mehmed Ağa'nın ölümüyle alakalı 1077, 1079 ve 1081 olmak üzere 3 ayrı tarih zikredilmektedir. Biyografisinde 1081 yılının bulunması, ayrıca diğer ölüm tarihi olduğu iddia edilen zamanlarda idari vazifelerde bulunduğu belirtilmesi, 1081 yılını daha ön plana çıkarmaktadır. Detaylı bilgi için bkz., Abdîzâde, 2022: 4/590; 8/549; 11/421.

¹⁷ Abdîzâde söz konusu dârulkurrâ'nın inşa tarihini ayrıca 1071 olarak da zikretmektedir. Bu tarihi inşaata başlama zamanı olarak değerlendirmesi muhtemeldir. Detaylı bilgi için bkz., Abdîzâde, 2022: 1/130, 162.

verdiği bilgilere göre Şeyh Mehmed Ağa, Yakutiye Mescidi sırasında bulunan 10 dükkân ve önündeki büyük değirmeni 1077/1666-67 yılında bu dârulkurrâya vakfetmiştir (Abdîzâde, 2022: 1/130, 162).

Amasya Tarihi eserinde Hacı Efendizâde Şeyh Mehmed Ağa Dârulkurrâsı'nda şeyhülkurrâ olarak görev yaptığı bilgisi verilen isimler şunlardır:

a. Şeyhülkurrâ Sun'ullâh b. Hasan Efendi

Hâfızlığını ikmal ettikten sonra İstanbul'a giderek İmâm-ı Sultânî Amasyalı Evliya Mehmed Efendi'den kırâat-i aşere okumuş, akabinde şer'î ilimleri tahsil ettikten sonra Amasya'ya dönmüştür. Mehmed Paşa Camisi'nin imamlığı ve imâretinin şeyhliği ile birlikte hâfızlara kırâat talimi ve Arap edebiyatı dersleri vermiş, bununla da Amasya'da meşhur olmuştur. Kendisi aynı zamanda İstanbul tarîkiyle kırâat-i aşere sistemini Amasya'ya getiren kişidir. Bu şöhreti neticesinde Hacı Efendizâde Şeyh Mehmed Ağa kendisiyle alakadar olmuş, şeyhliğini yapma şartıyla söz konusu dârulkurrâyı inşa etmiştir. Bu vazife esnasında 1081/1670-71 yılında vefat eden Sun'ullâh Efendi, Abdîzâde'nin ifadesiyle “âlim, sâlih, mücevid, kârî, müteşerrî” bir kimse olarak tanınmıştır (Abdîzâde, 2022: 11/448).

b. Hâbilzâde Ehlullâh Efendi

Amasya Müftüsü Hâbilzâde Mehmed Efendi'nin oğludur. Derviş Ali ve Fazlullâh Efendilerden hat dersleri, Hâfız Mehmed Efendi'den kırâat dersleri, Hacı Efendizâde Şeyh Mehmed Ağa Dârulkurrâsı Şeyhi Sun'ullâh Efendi'den de kırâat-i aşere dersleri almıştır. 1087/1676-77 yılında¹⁸ Sun'ullâh Efendi'nin vefatı üzerine ondan boşalan Hacı Efendizâde Şeyh Mehmed Ağa Dârulkurrâsı Şeyhliği vazifesine getirilmiştir. Hattat kimliğiyle de bilinen Ehlullâh Efendi 1113/1701-02'de vefat etmiştir (Abdîzâde, 2022: 7/376).

¹⁸ Abdîzâde, Sun'ullâh Efendi'nin hayatını anlattığı bölümde ölüm tarihi olarak 1081 yılını dile getirirken, burada aynı isim için 1087 yılını belirtmektedir. 1087 yılı bilgisinin hatalı olması muhtemeldir. Nitekim Hâbilzâde Ehlullâh Efendi'nin bu vazifeyi Şeyhzâde Hâfız Seyyid Selim Efendi'nin 1087 yılında Bağdat'a gitmesi sebebiyle devraldığı bilgisine az sonra değinilecektir. Detaylı bilgi için bkz., Abdîzâde, 2022: 7/376; 10/287-288; 11/448.

c. *Şeyhzâde Hâfız Seyyid Selim Efendi*

Yâ Vedûd (Selâmet Hâtun) Tekkesi Şeyhi Sun‘ullâh Efendi’nin oğlu olan Selim Efendi, Amasya müftüsü Müfessir Hızır Efendi’den şer‘î ilimleri, Dersiâm Hâfız Mehmed Efendi’den de kırâat-i aşereyi tahsil etmiş, 1087 senesi Şevval ayına (Aralık 1676) kadar Hacı Efendizâde Şeyh Mehmed Ağa Dârulkurrâsı’nda şeyhlik vazifesini icra etmiştir. Bu tarihte vazifeyi Hâfız Ehlullâh Efendi’ye teslim ederek Hacı Efendizâde Ömer Paşa’nın imamı olarak Bağdat’a gitmiş, orada müderrislik ve kadılık yapmıştır. “Sesi güzel, âlim, hâfız ve kârî” sıfatlarıyla bilinen Selim Efendi, Meclis-i Âyan üyesi olduğu hâlde 1114/1702-03 yılında vefat etmiştir (Abdîzâde, 2022: 10/287-288).

d. *Kurrâzâde Abdullah Efendi*

Amasya Abdullah Paşa Camisi imamı ve medresesinin müderrisi Şeyhülkurrâ Hâfız Ömer Efendi’nin oğludur. Hâfızlığını bitirdikten sonra şer‘î ilimleri tahsil ederek dersiâm olmuştur. Ömer Efendi’nin 1124/1712 yılında vefatının ardından ondan boşalan vazifelere getirilmiş, ancak Diyarbakirli Kara İsmail Efendi’nin (ö. 1148/1735-36) nüfuzunu kullanarak 1136/1723-24 yılında bu vazifelere atanması sebebiyle karşılık olarak Hacı Efendizâde Şeyh Mehmed Ağa Dârulkurrâsı Şeyhliğine getirilmiştir. Bu vazife esnasında 1145/1732-33 yılında vefat etmiştir (Abdîzâde, 2022: 12/564).

2. *Amasya’da Kırâat İlmî Öğreten İsimler*

Abdîzâde, *Amasya Tarihi* adlı eserinde, Amasya’da doğmuş ya da yetişmiş 4000’i aşkın ismin biyografisine yer vermektedir. Bu isimlerin en az üçte biri hâfız olup, 100’den fazlası ise şeyhülkurrâ ünvanına sahiptir. Bununla birlikte dârulkurrâlarda şeyhlik yaptığına dair açıkça ya da dolaylı olarak değindiği kişi sayısı yaklaşık 20 civarındadır. Dârulkurrâlarda yüzyıllar boyu kırâat ilmi taliminin yapılması, hocalarının bu denli az olmamasını gerektirir. Dolayısıyla eserde söz konusu şeyhülkurrâların dârulkurrâlar ile ilişkilendirilmemesi, müellifin bu bilgilere ulaşamadığı düşüncesini akla getirmektedir. Söz konusu şeyhülkurrâlardan bir kısmının bireysel olarak kırâat dersi

vermiş olabileceği ihtimaliyle birlikte birçoğunun kurumsal olarak dârukkurrâlarda şeyhlik yaptığı düşünülmektedir.

Müellif, şeyhülkurrâların talebelik dönemlerinde aldıkları kırâat derslerini “Şeyhülkurrâ filan efendiden ilm-i vücûh okumuştur.”, “Vücûh-u Kur’âniyyeyi okumuştur/ahz etmiştir.”, “Vücûh-u kırâati okumuştur/ahz etmiştir.”, “Vücûh-u kırâat-i Kur’âniyyeyi öğrendi.”, “İlm-i kırâat ve vücûh öğrendi.”, “İlm-i vücûh-u kırâati aldı.” gibi cümlelerle belirtir. Kırâat-i seb’ayı, aşereyi ve takrîbi pek kullanmaz.

Abdîzâde’nin ifadelerinde şeyhülkurrâların tamamına yakınının dersiâmlık seviyesinde şer’î ilim tahsili yaptıkları bilgisi dikkat çekmektedir. Ayrıca eserde şeyhülkurrâların birçoğunun bu vazifeyi ek olarak yaptığı da anlaşılmaktadır. Çoğu cami imam-hatipliği, bir kısmı da medreselerde dersiâmlıkla beraber şeyhülkurrâlık vazifesini icra etmişlerdir.

Çalışmanın hacmini aşacağı endişesiyle şeyhülkurrâların tamamını burada zikretmek mümkün değildir. Bu isimlerin belki en önemlisi olarak Amasyalı Evliya Mehmed Efendi’ye (ö. 1044/1635) değinmek gerekir. Babazâde Cafer Çelebi b. İlyas Çelebi b. Baba Mehmed Çelebi’nin oğlu olan Evliya Mehmed Efendi Amasya’da hâfızlığını tamamlamış, Amasyalı Hâfız Muhyiddîn Efendi’den tecvîd, kırâat ve musiki dersleri almıştır. Bir süre Gümüşlüzâde Camisi’nin imamı olarak vazife yapan Mehmed Efendi’nin hayatının dönüm noktası, Küçük Ağa Medresesi müderrisi İğnecizâde Fazıl Ömer Efendi’nin (ö. 1039/1630-31) İstanbul’a dersiâm olarak davet edilmesidir. O, Mehmed Efendi de dâhil olmak üzere Amasya ulemâsından birçok kimseyi yanında İstanbul’a götürmüştür. Mehmed Efendi İstanbul’a gittiğinde Osmanlı’daki kırâat faaliyetlerinin en önemli isimlerinden olan ve Osmanlı kırâat birikimine kırâat-i aşere ilminin İstanbul tarîkini yerleştirerek katkıda bulunan Eyüp Cami imamı Şeyhülkurrâ Mısırlı Ahmed Mesyerî’den (ö. 1006/1597) vücûh-i kırâati öğrenmiştir. Şer’î ilimleri ikmal ederek dersiâm mertebesine erişen ve şöhreti gün geçtikçe büyüyen Mehmed Efendi önce Kara Ahmed Paşa Camisi’nde imam-hatip, ardından hem Ayasofya Camisi’nde vaiz olarak görev yapan hem de şehzadelere muallimlik yapan

Amasyalı Ömer Efendi'nin tavsiyesiyle Sultan I. Ahmed'e (ö. 1026/1617) Kur'ân-ı Kerîm okuma vazifesini üstlenmiştir. 1025/1617 yılında İmam-ı Sultanî Hâfız Mustafa Efendi'nin vefatı üzerine ondan boşalan saray imamlığını 20 yıl boyunca 4 padişah devrinde icra etmiştir. 1044/1635 yılında Sultan IV. Murad'ın (ö. 1049/1640) maiyetinde Revan Seferi'ne giderken yolda hastalanmış ve nihayetinde vefat ederek Eyüp Sultan Camisi civarına defnedilmiştir. Abdîzâde kendisinden oldukça etkilendiği bu isimle alakalı olarak şu ifadelere yer verir: “Şâyân-ı dikkattir ki bütün Türkiye memâlik-i vâsi'asında ilm-i kırâatte üstâzü'l-esâtize tanınmış, bütün silsile-i ilm-i kırâat kendisinden teşa'ub ederek her tarafa kol salmıştır. Binaenaleyh bütün Türkiye'nin yegâne şeyhülkurrâsı olmuştur.” (Abdîzâde, 2022: 6/159; 7/373-74).

SONUÇ

Amasya'nın tarihî seyri ile alakalı en kapsamlı eser Abdîzâde Hüseyin Hüsameddin Yasar'ın 25 yılını vererek telif ettiği 12 ciltlik *Amasya Tarihi*'dir. O, İslâm öncesi dönemlerden itibaren şehrin öne çıkan mekân ve isimlerini topladığı bu eserde 4000'in üzerinde şahsiyetin biyografine yer vermiştir. Eserin kırâat ilmiyle olan münasebetinin ana başlıklarını sıbyan mektepleri, iptidai mektepleri, medreseler ve dârulkurrâlar oluştururken, bu ilmin mensupları olarak da hâfızlar ve şeyhülkurrâlar öne çıkmaktadır.

Eserden anlaşıldığı üzere Amasya nüfus yönünden az olmakla birlikte sağlam bir kırâat ilmi müktesebatına sahiptir. Nitekim biyografisi zikredilen isimlerin üçte biri hâfızdır. İlaveten kendisi de geçmiş dönemlerde Amasya ahalisinin her üçünden birinin hâfız olduğundan bahseder. Müellife göre Amasya'da Kur'ân-ı Kerîm kırâatinin talim edildiği ve hâfızlık eğitiminin verildiği 130 sıbyan mektebi vardır. Ancak o, sıbyan mekteplerinin isimlerine ve nerede olduklarına dair detay vermez. Yine 10 adet mektebin olduğuna dair bilgi vererek her birerini ismen zikreder. Ayrıca şehirde 36 adet medresenin bulunduğunu ifade eden müellif, bu mekânların da detayına girer, ancak kırâat faaliyetlerine dair bilgi vermez. Kırâat ilminin ileri seviyede okutulduğu dârulkurrâların da şehirde 8

adet olduğunu beyan eden Abdîzâde, bu dârulkurrâların inşa hikayelerini kısaca değinerek mekân tespitinde bulunur.

Osmanlı sınırları içerisinde faaliyete giren ilk dârulkurrâ 798/1395 yılında Bursa'da inşa edilen Yıldırım Bâyezîd Dârulkurrâsı'dır. Bundan birkaç sene sonra da Amasya'da ilk dârulkurrâlar tedrise başlamıştır. Çeribaşı Dârulkurrâsı 800/1400'lü yılların başında, Mahmûd Çelebi Dârulkurrâsı 807/1404-05 yılında, Ali Çelebi Dârulkurrâsı 884/1479-80 yılında, Sultân Bâyezîd Dârulkurrâsı 891/1486 yılında, Abdullah Paşa Dârulkurrâsı 911/1505 yılında, Sultân Hâtûn Dârulkurrâsı 911/1505-06 yılında, Nûh Bey Dârulkurrâsı 927/1521'de yılında ve Hacı Efendizâde Şeyh Mehmed Ağa Dârulkurrâsı 1073/1662-63 yılında faaliyete başlayarak medrese eğitimi öncesi binlerce öğrencinin kurrâ vasfını almalarını sağlamıştır.

Günümüzde şehirdeki dârulkurrâlardan yalnızca Sultân Bâyezîd Dârulkurrâsı ayaktadır. Diğerleri farklı sebeplerle yetkililerce kamulaştırılarak ortadan kaldırılmış, kimisi doğal nedenlerle yıkılmış ya da yanmıştır. Birçoğunun net olarak yeri müellif tarafından da malum değildir. Son dârulkurrânın XVII. yüzyılın sonlarına yakın inşa edilmesi ve yok olanların yerine yenilerinin konulmaması, şehirde bu ilme olan rağbetin azaldığını da gösterir.

Abdîzâde eserinde 100'den fazla şeyhülkurrânın varlığından bahseder. Ancak bu isimlerin büyük çoğunluğunun hangi dârulkurrâlarda vazife yaptığına değinmez. Bu durum müellifin söz konusu şahısların dârulkurrâlarla olan ilişkisi hususunda bilgi eksikliğinin bulunduğu fikrini akla getirir. Nitekim herhangi bir dârulkurrâyâ bağlı olmadan bireysel gayretlerle kırâat-i seb'a ve aşere eğitimi veren şeyhülkurrâlar olduğu gibi yüzyıllar boyu hizmet veren söz konusu 8 dârulkurrâda yalnızca 20 civarında şeyhülkurrânın vazife yapmasının mümkün olmayacağı aşikardır.

Netice olarak Amasya şehri, kırâat ilminin Osmanlı'da kurumsal kimlik kazandığı 798/1395 yılından itibaren hızlı bir biçimde çeşitli mekânlar ve kişiler vasıtasıyla bu ilmi öğrenmek isteyenler için bir merkez hâline gelmiştir. Ancak

birkaç yüzyıl süren yoğun faaliyet döneminin ardından, özellikle Osmanlı'nın son dönemlerine gelindiğinde şehir yöneticileri ve halk arasında eski ilgiyi kaybetmiştir.

KAYNAKÇA

- Ahunbay, Zeynep. "Mektep". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 29 (2004), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 7-9.
- Akaslan, Yaşar. "Türkiye'de Kıraat İlmi Eğitim-Öğretimi". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 22/2 (2018), 1081-1107.
- Âşık Paşazade, Derviş Ahmed. *Osmanoğulları'nın Tarihi*. çev. Kemal Yavuz ve M. A. Yekta Saraç. İstanbul: Mas Matbaacılık, 2003.
- Baltacı, Cahit. "Mektep". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 29 (2004), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 6-7.
- Bayrakdar, Mehmet. "Dâvûd-i Kayserî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 9 (1994), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 32-35.
- Bozkurt, Nebi. "Dârülkurrâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 8 (1993), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 543-545.
- Bozkurt, Nebi. "Medrese". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 28 (2003), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 323-327.
- Demirbağ, Uğur. "Sıbyan Mektepleri'nde Verilen Eğitim Programlarının Değerlendirilmesi". *Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5/16 (2018), 408-419.
- Ergin, Osman Nuri. *Türkiye Maarif Tarihi*. İstanbul: Eser Matbaası, 1977.
- Evliya Çelebi. *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013.
- Hızlı, Mefail. "Osmanlı Sıbyan Mekteplerinde Okutulan Dersler (Klasik Dönem Bursa Örneği)". *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi*, (1999), 109-115.
- Hızlı, Mefail. "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17/1 (2008), 25-46.

- İbn Sa'd, Muhammed. b. Sa'd. Menî' ez-Zührî. *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebîr*. thk. Ali Muhammed Ömer. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 2001.
- İnalçık, Halil. "Orhan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 33 (2007), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 375-386.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1993.
- Şahin, İlhan ve Emecen, Feridun. (1991). "Amasya". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 3 (1991), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 1-4.
- Tanman, Mehmet Baha. "Dârülhadis Camii". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 8 (1993), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 534.
- Uçman, Abdullah. "Ziyâ Paşa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 44 (2013), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 475-479.
- Uzun, Mustafa İsmet. "Mektep". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 29 (2004), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 10-11.
- Yasar, Abdîzâde Hüseyin Hüsameddin. *Amasya Tarihi*. Samsun: Uğur Ofset, 2022.

PİR HAMDULLAH EFENDİ VE AMASYA ALEVİLİĞİNİN KOLEKTİF BELLEĞİNDEKİ YERİ*

Emrah Özdemir**

Öz

Amasya, tarih boyunca farklı medeniyetlerin hüküm sürdüğü ve bu medeniyetlerin kalıcı izlerinin yer aldığı kadim bir şehirdir. Bununla birlikte Anadolu tarihinde kalıcı izler bırakan birtakım siyasi ve sosyolojik hadiselerin de zuhur ettiği önemli merkezlerden biridir. Türk-İslam tarihi boyunca Anadolu'da siyasi, iktisadi ve dini/mezhebi anlamda ciddi kırılmaların yaşandığı iki olayda Amasya'nın rolü dikkat çekmektedir. Özellikle Selçuklular döneminde zuhur eden Babaî ayaklanmasına öncülük eden şehir, birkaç yüzyıl sonra Osmanlı Devleti ve Safevî Devleti arasında ortaya çıkan ve etkileri günümüze değin devam eden siyasi ve mezhebî çatışmanın da geçiş güzergâhında yer almaktadır. Babaî ayaklanması ile siyasi arenada varlıklarını ortaya koyan birkaç yüz yıl sonra Osmanlı Safevî mücadelesinde Safevî saflarında yer alan heterodoks ya da gayr-i müteşerri Türkmen toplulukları Amasya'nın siyasi ve teolojik kimliğinin şekillenmesinde de önemli bir rol oynamıştır. Sonraki dönemlerde Kızılbaş, Alevi ve Bektaşî üst kimlikleri ile anılacak olan bu Türkmen zümreleri, inançlarının temelinde ilham ve keşfi esas tutmakla birlikte yoğun bir evliya kültürünü de barındırmaktadır. Geleneksel Alevilik öğretisinde bu ilham ve keşif merkezli bilgi çoğunlukla tarikat silsilesinin en tepesinde bulunan Dede tarafından aktarılır ve şifahi olarak bu bilgi müteselsilen varlığını devam ettirmektedir. Dolayısıyla Geleneksel Alevi yapılanmasında Dedeler bilginin hem muhafızı hem de aktarıcısı görevini üstlenmektedir. Alevi-Bektaşî inancında oldukça öneme sahip olan evliya kültürü

* Bu çalışma 16-18 Mayıs 2024 tarihinde düzenlenen Abdizade Hüseyin Hüsameddin Yasar temalı "Uluslararası Amasya Sosyal Bilimler Araştırmaları Sempozyumu-1" adlı sempozyumda sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, emrah.ozdemir@amasya.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-1378-2393>.

geleneksel bilginin önemli yapı taşlarından biridir. Bu bağlamda Amasya ve çevresinde icra edilen Alevi inancında da Amasya bölgesinde yaşamış ve kendilerine keramet atfedilen birçok inanç önderinin varlığı bilinmektedir. Bu inanç ve kanaat önderlerinden bir tanesi de Hacı Bektaş Veli soyundan geldiğine inanılan ve Yeniçeri ayaklanmasının ardından Kırşehir'den Amasya'ya sürgün edilen Pir Hamdullah Efendi'dir. Hakkında tarihi kaynaklarda oldukça kısıtlı bilgi bulunan Pir Hamdullah Efendi hakkında Geleneksel Alevilik hafızasında birtakım keramet motiflerinin de yer aldığı bazı hatıraların varlığı dikkat çekmektedir. Bu çalışmada Amasya ve yöresinde icra edilen Geleneksel Aleviliğin bilgi kaynakları olan Alevi Dedelerinin anlatılarında Pir Hamdullah Efendi'nin hayatına ve kerametlerine dair bazı anlatılarına yer verilecektir. Bununla birlikte Hamdullah Efendi hakkında Abdizâde Hüseyin Hüsameddin Yasar'ın çalışmaları başta olmak üzere diğer tarihi vesikalarda Hamdullah Efendi hakkında yer alan verilere de değinilecektir.

Anahtar kelimeler: Pir Hamdullah Efendi, Geleneksel Amasya Aleviliği, Kolektif Hafıza.

Pir Hamdullah Efendi and His Place in The Collective Memory of Amasya Aleviism

Abstract

Amasya is an ancient city where different civilisations have ruled throughout history and where there are permanent traces of these civilisations. However, it is also one of the important centres where some political and sociological events that left lasting traces in Anatolian history took place. Throughout the Turkish-Islamic history, the role of Amasya in two events in which serious political, economic and religious/sectarian ruptures occurred in Anatolia is noteworthy. In particular, the city, which pioneered the Babaî uprising during the Seljuk period, was also on the transit route of the political and sectarian conflict that emerged between the Ottoman Empire and the Safavid State a few centuries later, the effects of which continue to this day. The heterodox or nonconformist Turkmen communities who took part in the

Safavid ranks in the Ottoman-Safavid struggle a few hundred years after the Babaî uprising played an important role in shaping the political and theological identity of Amasya. These Turkmen groups, who would later be known as Kizilbash, Alevi and Bektashi, based their beliefs on inspiration and discovery, and also harboured an intense cult of saints. In the traditional Alevi doctrine, this inspiration and discovery-centred knowledge is mostly transmitted by the Dede, who is at the top of the tariqa lineage, and this knowledge continues to exist verbally and reciprocally. Therefore, in the traditional Alevi structure, the Dede is both the guardian and the transmitter of knowledge. The cult of the saints, which is very important in Alevi-Bektashi belief, is one of the important building blocks of traditional knowledge. In this context, in the Alevi faith practised in and around Amasya, it is known that there are many belief leaders who lived in the region of Amasya and attributed to them as a miracle. One of these leaders of belief and opinion is Pir Hamdullah Efendi, who is believed to be a descendant of Hacı Bektaş Veli and was exiled from Kırşehir to Amasya after the Janissary uprising. Pir Hamdullah Efendi, about whom there is very limited information in historical sources, is remembered in the traditional Alevi memory with some motifs of miracles. In this study, in the narratives of Alevi Dedes, who are the sources of information of traditional Alevism performed in Amasya and its region, some narratives about Pir Hamdullah Efendi's life and miracles will be included. In addition, the data about Hamdullah Efendi in other historical documents, especially the works of Abdizâde Hüseyin Hüsameddin Yasar, will also be mentioned.

Key words: Pir Hamdullah Efendi, Traditional Amasya Alevism, Collective Memory.

GİRİŞ

Amasya, tarih boyunca farklı medeniyetlerin hüküm sürdüğü ve bu medeniyetlerin kalıcı izlerinin yer aldığı kadim bir şehirdir. Bununla birlikte Anadolu tarihinde kalıcı izler bırakan birtakım siyasi ve sosyolojik hadiselerin de zuhuru önemli merkezlerden biridir. Türk-İslam tarihi boyunca

Anadolu'da siyasi, iktisadi ve dini/mezhebi anlamda ciddi kırılmaların yaşandığı iki olayda Amasya'nın rolü dikkat çekmektedir. Bu olaylar aynı zamanda bu çalışmanın temelini oluşturan Aleviliğin, Anadolu'da hem sosyolojik hem de teolojik anlamda sahip olduğu karakterin şekillenmesinde de çok önemli rol oynamıştır. Bu olayların ilki ve en dikkat çeken Vefâî tarikatının kurucusu Seyyid Ebu'l Vefa Bağdadî'nin halifelerinden Dede Garkın'ın torunu ve kendisi ile aynı yolda seyr u sülûk eden Baba İlyas Horasanî'nin öncülüğünü ettiği Babaî hareketidir. Baba İlyas muhtemelen Moğol istilasından sonra Harzemşahlar devletinin yıkışını takiben Anadolu'ya sığınarak Selçuklu sultanı I. Alaeddin Keykubad'ın emrine girmiş olan bir Türkmen babasıdır. Torunu Elvan Çelebi'nin Menakıbu'l-Kutsiyye adlı eserinde aktardığına göre Baba İlyas Amasya'nın Çat bugünkü İlyas Köyü ne gelerek orada kendine bir zaviye açmıştır. Selçuklu sultanı I. Alaeddin Keykubad şeyhi zaviyesinde ziyaret etmiş ona hürmet ederek ihسانlarda bulunmuştur (Ocak, 2020: 117,118). Baba İlyas kurduğu zaviyede kısa sürede yoğun bir mürit kitlesi elde ederek onların birtakım hizmetlerine yardımcı olmuştur. Hasta olanlara yazdığı muskalarla iyileşmelerine vesile olmuş, toplum içinde ortaya çıkan geçimsizliklere de aracılık yapmıştır. Bununla beraber keşif ve keramet sahibi olan Baba İlyas etraftaki Türkmenler nezdinde de kutsiyeti ise günden güne artmıştır (Ocak, 118, 119). Baba İlyas'ın bu karizmatik kimliği toplumda yavaş yavaş şekillenmeye başlayan bazı rahatsızlıklardan dolayı daha da anlam kazanmaya başlamıştır. Özellikle Sultan 2. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında ortaya çıkan adaletsizlik ve iktisadi düzensizlikten kaynaklı göçebe ve yarı göçebe Türkmen zümreleri arasında Baba İlyas'a, onları Selçuklu hükümdarının zulmünden kurtaracak ilahi bir kurtarıcı misyonu yüklenmişti (Ocak, 139). Baba İlyas'ın etkisi sadece Müslüman Türkmenler ile sınırlı kalmayıp, fakir Hristiyanlar üzerinde de tesir etmiştir (Ocak, 143). Türkmen boyları merkezde olmak üzere Baba İlyas'ın propagandaları öncelikle Amasya başta olmak üzere Tokat, Sivas, Çorum ve Yozgat bölgesini kapsamakta idi. Merkez ve çevre arasında ortaya çıkan kültürel ve ekonomik gerilim

özellikle konargöçer Türkmenleri, devlet politikasına karşı direnmeye zorunlu kılmıştır. Anadolu'daki sosyolojik katmanları ve aşiret yapılanmalarını çok iyi analiz eden Baba İlyas, özellikle bağlı olduğu Vefaî tarikatı mensuplarının yanında Haydari, Kalenderi gibi heterodoks ya da gayr-i müteşerri yığınlar ile de iş birliği içine girmiştir. Özellikle büyük aşiretlerin kabile asabiyetinden istifade ederek onları kendine bağlamıştır. Baba İlyas'ın en önemli halifelerinden biri de mühtedi müridi olan Baba İshak'tır. Baba İlyas, Baba İshak'ı Şam civarına propaganda faaliyetleri yapması için göndermiş ve Baba İshak orada yoğun bir şekilde yer alan Türkmen boylarını isyana teşvik etmiştir. Baba İlyas ile Çat'ta yaşayan Köre Kadı adlı kadı Baba İlyas'ın sultana karşı isyan hazırlığında olduğunu bildirerek, Sultan'ın Amasya'ya asker çıkarmasına sebebiyet vermiştir (Ocak, 151). Sultana karşı direnemeyen Baba İlyas'ın müritleri Baba İlyas'ı Amasya Kalesinin olduğu Harşena dağına çıkararak saklarlar. Daha sonra Amasya kalesinde idam edilen Baba İlyas surlardan aşağı sallandırılmıştır. Cenazesi zaviyesinin olduğu İlyasköy'e defnedilmiştir. Bugün de bir ziyaretgâh olan türbe sarılık evliyası olarak bilinmektedir. Şeyhin ölümünün ardından Baba İshak yoğun bir Türkmen kitlesi ile Selçuklu ordusu ile Malya ovasında karşılaşmış ve Baba İshak yenilgiye uğratılmıştır. Baba İlyas'ın ardından Vefaî gelenek müridi Hacı Bektaş Veli tarafından devam ettirilmiştir. İsyana katılmayan Hacı Bektaş Veli, Sulucakarahöyük'te kurduğu zaviyesi ile Rum Abdallarına öncülük etmiştir (Ocak, 206-216). Selçuklu sonrası özellikle beylikler dönemi Anadolu'sunda hâkim inanç unsurunun Türkmen dindarlığı denilen heterodoks ya da gayr-i müteşerri İslam anlayışı olduğu görülmektedir. Bu dönemlerde Anadolu'da güçlü bir siyasi iradenin olmayışı devlet anlayışını geniş kitlelere empoze edecek bir ortodoksinin meydana gelmesine engel olmuştur. Bu dönemde halkın çoğunluğu Sünni inanca sahip olmakla beraber, o dönemdeki Sünniliğin sınırlarının muğlak, doğmaları bakımında esnek ve gevşek dokulu bir yapı arz ettiği görülmektedir. Bu durumun sebepleri arasında Sünni İslam'ın kurallarını ve sınırlarını net bir şekilde ortaya koyacak ulema

kitlesinin olmaması ve inşa edilmiş İslam anlayışının koruyuculuğunu üstlenecek güçlü bir siyasal otoritenin henüz şekillenmemiş olduğunu söyleyebiliriz (Yıldırım, 2023: 44) Dolayısıyla 13 ve 14 yy'da karşımıza çıkan Sünni inancın 15 ve 16. yy'da karşımıza çıkacak olan fıkıh temelli Osmanlı Sünniliğinden farklılık arz ettiğini vurgulamak gerekir. Osmanlı devletinin teşekkül edip Fatih döneminde bir İmparatorluğa evrilmesinin ardından Anadolu'da sosyolojik katmanlarda ciddi dönüşümlerin meydana geldiği görülmektedir. Özellikle merkezîyetçi bürokratik Sünni İslam ideolojisinin bu dönemde yerleşmesi, imparatorluk genelinde dinsel grupların tasarlanması bu dönemde vuku bulmuştur. Bu durum Baba İlyas döneminde örgütlenen ve Selçuklara karşı hemen hemen aynı kaygı ve reflekslerle ayaklanma gerçekleştiren Türkmen zümreler arasında rahatsızlık uyandırmaya başlamıştır. Anadolu'da bu yüzyılda imparatorluk merkezli bir toplumsal dönüşüm yaşanırken, İran'da Erdebil'de farklı bir yapının zuhur ettiği ve Şeyh Cüneyd döneminde Şii eğilimin oldukça yüksek olduğu Erdebil tekkesi, Türkmenler için cazibe merkezi olmuştur. Babailer döneminde yoğun bir ilişki içinde olan Vefâî ve Kalenderi zümreler Osmanlı'nın ortaya koyduğu politikalar karşısında Erdebil Tekkesine sempati duymaya başlamıştır. Şah İsmail'in babası Haydar döneminde ise Anadolu'daki propaganda faaliyetleri hızlanmış, kendilerine Seyyid payesi veren Safevî şeyhleri Türkmenler nezdinde kutsal bir makama oturtulmuştur. Faruk Sümer'in ifadesi ile başı Erdebil'de gövdesi Anadolu'da olan Erdebil tekkesi (Sümer, 1999:55) Şah İsmail'in Şeyhlikten Şahlığı ilan edip Şii mezhebini resmen mezhep ilan etmesinin ardından Anadolu'da kaotik bir dönemlerin ayak sesleri duyulmaya başlanmıştır. Özellikle Anadolu'dan Safevî topraklarına akın akın Türkmenlerin gitmesi, oralara ekonomik ve lojistik destek sağlamaları Osmanlı Devleti'ni bazı önlemler almaya sevk etmiştir. Bu önlemler sürgüne gönderme, giriş çıkışı engelleme ve lojistik desteği kesmek nevinden olsa da Türkmenlerin durdurulamaz desteği sonuç itibari ile Safevî topraklarına bir müdahaleyi zorunlu kılmıştır (Savaş, 2020: 39,40). Bu durum Türk İslam

tarihinin en önemli ikinci kırılma noktalarından biridir. Osmanlı Arşiv belgelerinde takibata uğrayan Türkmenler arasında Amasya'da ikamet edenlerin yoğunluğu dikkat çekmektedir (Savaş, 170,172,173,174,175,178,196,,205, 216). Zira Çaldıran Savaşından sonra da ortaya çıkan Safevî güdümlü isyan hareketlerinin çoğunun Amasya ve Tokat havalisinde vuku bulduğu görülmektedir (Erkan, 2016:190-206, Sümer, 34-36, Allouche, 2001: 104-107). Devletin askeri anlamda Safevî devletine karşı aldığı tedbirlerin yanında özellikle II. Bayezid döneminde Bektaşî Tarikatının rolü dikkat çekmektedir. Osmanlının en büyük askeri kurumu olan Yeniçeri ocağının da bağlı olduğu Bektaşî Tekkesi özellikle Safevî destekçisi gayr-i müteşerri halk yığınlarını kontrol altına almak ve denetlenebilir kılmak için önemli bir misyon üstlenmiştir (Hakyemez, 2016: 36). Özellikle Balkanlar ve Anadolu'da dağınık halde bulunan dervişleri ve bunlarla beraber hareket eden Türkmenleri tek bir çatı altında toplamak ve standart bir tarikat düzeni ile Osmanlı toprakları içinde tutmak Bektaşî tarikatına biçilen en önemli rollerden biridir. Aslında Kızılbaş Safevî tarikatı ile Bektaşî öğretilerinin birebirine çok yakın olmasına rağmen Bektaşî tarikatının Osmanlı tarafından desteklenmesi, şeyhlerine geniş vakıflar tahsis edilmesi, yeniçerilerin 99. Ortasında Bektaşî babalarından birinin bulunması devlet nezdinden Bektaşîliğin ifade ettiği anlamı kavramada önemli ipuçları vermektedir (Maden, 2015:177). Bir takım Kızılbaş isyanları dışında Yeniçeri Ocağının kapatılmasına kadar Osmanlı ve Bektaşî tekkesi arasındaki ilişki oldukça uyumlu bir şekilde seyretmiştir. Özellikle Kızılbaş Alevi ocaklarının Bektaşî tekkeleri tarafından sahiplenmesi ve Kızılbaşların devlet nezdinde potansiyel bir tehlike olmaktan çıkması, tekkenin üzerine düşen misyonu hakkıyla eda ettiğini göstermektedir. Safevî devletinde özellikle Şah Tahmasb sonrası ortaya çıkan şeriat merkezli Şii anlayışı Erdebil tekkesinin Türkmenler için eski cazibesinden uzak kalmasına neden olmuştur. Bunun yanında Kızılbaş süreklileri arasındaki yoğun Hacı Bektaş Veli propagandası ve Hacı Bektaş Veli soyundan gelen Çelebilerin faaliyetleri Kızılbaş süreklilerinin Bektaşî tekkesinin merkezi

olan Kırşehir'deki pir evine olan bağlılığını ve saygısını arttırmıştır. Özellikle Balım Sultan'ın Bektaşiliği teşkilatlı bir yapıya kavuşturmasının ardından pek çok Kalenderi Tekkesi o dönemden sonra Bektaşiliğe bağlanmıştır (Maden, 2012:102). Meseleye Amasya ve yakın çevresi özelinde bakacak olursak Merzifon Piri Baba Tekkesi'nin 16. yy'da bir Bektaşi Tekkesine dönüşmesi Bektaşiliğin bölgede yayılmasında ve kabul görmesinde oldukça önemli bir rol oynamıştır (Maden, 102-104). Bektaşi şeyhlerinin Osmanlı Padişahları arasındaki hürmeti Yeniçeri Ocağının 1826 yılında lağvedilmesine kadar devam etmiştir. Yeniçeri Ocağının lağvedilmesinin ardından ocağın bağlı olduğu Bektaşi tekkesi de kapatılmıştır. Tekkenin kapatıldığı dönemde tekkenin Şeyhi Hamdullah Çelebidir. Hamdullah Çelebi'nin hayatı hakkında bilgiler oldukça kısıtlıdır. 1767 yılında Sulucakarahöyük'te doğan ve Hacı Bektaş Veli'nin 23. Göbek torunu olan Hamdullah Çelebinin adı Mehmed Hamdullah'tır (Maden, 2017:345). Babası Feyzullah Çelebinin suikast sonucunda vefat etmesinin ardından Yeniçeri ağasının referansı ve Sultan II. Mahmud'un oluru ile 1825 yılında Bektaşi tarikatının 24. Postnişini olmuştur (BOA. HAT: 725/34510). Yeniçeri ocağının kapatılmasının ardından tekke vakfında sorun çıkardığı ve beldede fesada sebebiyet verdiği gerekçesi ile Şeyhü'l-islam Tahir Efendi'nin oluru ile 1827 yılında Amasya'ya sürgün edilmiştir (BOA. HAT. 501/24588-D). Amasya'ya sürgün edilmesinin ardından geniş halk kitlelerinin Hamdullah Çelebi'yi ziyaret ettiği bilinmektedir. Bununla birlikte Hamdullah Çelebi'nin affı için Halep valisi Esad Paşa ve Reşid Paşa gibi devlet adamları ricacı olmuşlardır (BOA. HAT. 501/24588). Hamdullah Efendi'nin Amasya'ya geldikten sonra ne gibi faaliyetler yürüttüğü konusunda yazılı olarak herhangi bir belge bulunmamaktadır. Hamdullah Efendi hakkında yazılı olarak derli toplu bir bilgi Abdizade Hüseyin Hüsameddin Yasar tarafından nakledilmektedir. Amasya tarihinde Hamdullah Çelebi hakkındaki ifadeler şu şekildedir:

Zilelidir. Tarikat-ı Bektaşi'ye erenlerinden olup Kırşehir'de zaviye-i Bektaşiye şeyhi olmuşdu. Bektaşi

tekkelerini teftiŖe memur olan erkeŖli Mehmed Efendi'nin arz u inhasıyla 1244'te Amasya Ŗehrine gönderildi. Hz. Pir İlyas civarında eŖ-Ŗeyh Osman Efendi'nin tekkesinde ikamet etti. Bir müddet takiyye izhar ederek kendisini Ehl-i sünnet gösterdi. Sultan Mahmud-ı Sani'nin irtihakinde BektaŖiler eski hürriyetlerine malik olduğundan tekke civarında yaranı kendisine bir hane tedarik ederek orada BektaŖiye ayini yaptı. Amasya'ya gelen ırıroğlu Aslan Ali Baba ile sohbetleri pek meŖhur olup Arslan Baba'nın vefatında Amasya köylerinde mevcut olan BektaŖilerin mercii ve mutekadi olduğu halde 1271/ 1855'te ahiret evine gçt. Uzun boylu sb yzly, sa ve sakalı gayet gr, mŖekkel, kalın kaŖlı, büyük baŖlı, nekre-g, mudhikata mail, mblt-ı diniyesi yok, gln szly ve halleri çok idi. Vefatından sonra köylü BektaŖiler tarafından üzerine bir türbe yapıldı. Damadı meŖhur Zilelizde Ebbekir Vahdeti Efendi'dir. (Yasar, 2020:78)

Abdizade'nin verdiği bilgiler ile arŖiv belgelerinde yer alan bazı bilgiler arasında eliŖkiler olsa da Hamdullah Efendi'nin inanç dünyası ve halk nezdindeki kıymeti hakkında elimizdeki tek yazılı kaynak Abdizade'ye aittir. Bununlar birlikte Hamdullah Efendi'nin Amasya'daki faaliyetlerine dair bazı bilgileri Alevilik bilgisinin taŖıyıcı kolonları olan Alevi dedelerinden renmekteyiz. Yaptığımız saha araŖtırmaları sonucunda Hamdullah elebi'nin Amasya'da oldukça dinamik bir süreç geçirdiği ve Alevi köylerinde irŖat faaliyetlerine devam ettiği nakledilmektedir. Bu anlatılar ıŖıđında Hamdullah Efendi, kutsal silsilenin bir ferdi olarak keŖif ve keramet sahibidir. Bu yönü ile özellikle Alevi ve BektaŖi inancına sahip halk yığınları tarafından kutsallığı ve önemi günümüze değin devam etmektedir. Bununla birlikte "Hasreti" mahlası ile Ŗiirler (Kaya, 2004:5) yazan Hamdullah Efendi'nin kaleme aldığı "Miraçname"si Hamdullah Efendi'nin Amasya Aleviliğinin yanında baŖta Tokat Aleviliği olmak üzere birçok muhit üzerindeki etkisini anlamamızda önemli ipuçları vermektedir. Geleneksel Alevi inancının temel ritüeli olan cem

ayinlerinde Şah Hatayi'nin miraç hadisesi ve kırklar meclisini ihtiva eden Miraçnamesi okunurken, bazı bölgelerde Hamdullah Efendi'nin kaleme aldığı Miraçname metinleri okunmaya başlanmıştır (Avşar, 2024:88). Bu durum Hamdullah Efendi'nin Bektaşî zümreleri dışında Kızılbaş Alevi ocakları üzerinde de oldukça etkili olduğunun önemli bir göstergesidir. Hamdullah Efendi'nin kutsiyetinin günümüze değin devam ettiren en önemli etkenlerden birisi onun kutsal silsileye tabi olmasının dışında halk arasında özellikle Alevi dedeleri arasında anlatılan kerametleridir. Amasya'daki bazı Alevi köylerinde geleneksel Alevi bilgisine sahip dedeleri ile yaptığımız mülakatlar sonucunda Hamdullah Efendi'nin gösterdiği bazı kerametleri şu şekilde nakledebiliriz.

Hamdullah Efendi'nin Kalecik Köyü'ne Beddua Etmesi

Hamdullah Efendi Amasya'ya sürgün edildikten sonra devesi ile Amasya'daki muhipleri gezermiş. Müsait bir ortam ve talip bulduğunda talipleri ile tarikat yaparmış. Kalecik köyü o dönemde dede köyü idi. Hamdullah Efendi, Kalecik köyüne gelerek ayda bir ya da iki ayda bir gelip burada tarikat faaliyetleri yapmakta idi. Sürgünde olan ve Amasya dışına çıkması yasak olan Hamdullah Efendi, bu ziyaretlerini gizli yapmaktadır. Kalecik köyünde yapılan bir birlik ceminde, düşkün ilan edilen bir talipten birlik lokması alınmamasından dolayı, düşkün olan kişi Hamdullah Efendinin sürgünde olmasını ve nefy yasaklarını delmesini fırsat bilerek Kalecik köyü yakınında yer alan ve Sünni Çavuş Köyüne giderek Hamdullah Efendi'nin devlete isyan etme amacı ile Kalecik'te köylüyü topladığını ve isyan hazırlığı yaptığını söylemiştir. Çavuş köyü halkı, bir iki köye daha haber vererek Hamdullah Efendi'nin bulunduğu cem ayinini basmak üzere harekete geçmiştir. Bu durumdan kerameti ile haberdar olan Hamdullah Efendi cem ayininde görevli bekçilere seslenerek devesinin bulunduğu yerin kapısını açmalarını ve deve nereye giderse onu takip etmelerini söylemiştir. Cem bekçileri Devenin bulunduğu yerin kapısını açar açmaz deve hızlıca koşarak ırmağın yanına kadar koşarak gitmiştir.

Deve ırmağın kenarına ulaştığında ortalık zifiri karanlığa dönmüş ve ova tarafından da çılgınlık yükselmeye başlamıştır. Devenin peşinden giden on iki cem bekçisi de ürkererek her biri bir yere dağılmıştır. Aradan bir saat geçtikten sonra deve sakinleşmiş ve etrafa dağılan on iki bekçi de tekrar Kalecik'e dönmüştür. Ahvali bekçilerden soran Hamdullah Efendi, postnişinlik görevini tevdi ettiği Ali Ağa'ya seslenerek Kalecik'e son gelişi olduğunu ve bu köyün iki yakasının bir araya gelmeyeceğini, köye bir güvenin musallat olup köyü helak edeceğini söylemiştir. Ali Ağa'ya da köyü terk etmesini ve orada vefat etse bile cenazesinin bu köyde defnedilmemesini vasiyet etmiştir. Ardından Hamdullah Efendi devesine binerek tekrar Amasya'ya dönmüş, Ali Ağa Dede de Kozveren köyüne giderek oraya yerleşmiştir. Kozveren köylüleri Ali Ağa Dede için bir ev inşa etmişler. Eşyalarını almak için Kalecik'e giden Ali Ağa Dede burada vefat etmiştir. Vefat etmesi durumunda Kalecik'e değil Geykoca köyünde metfun Kavak Dede'nin türbesinin yanına defnedilmek istediğini belirtmiştir. Ali Ağa Dede'nin vasiyeti üzerine naaşını Kavak Dede türbesine götüren köylüler, yol güzergâhında bulunan Akbaş Çayına geldiklerinde Ali Ağa Dede'nin naaşı doğrulup, naaşı götüren cemaate Akbaş çayına geldiniz abdestinizi tazeleyin dedikten sonra naaş geri yatmıştır. Erzurum muhacirlerinden Piroğlu adlı birisi Kalecik'e gelip yerleşmişlerdir. Çok zengin olan Piroğlu Mecitözü'nde görev yapan mülkü amirler ile arasını iyi tutarak Kalecik ve etrafındaki birçok köyden mülk edinmiştir. Kaleboğazı'ndan Kayı Köyü'ne oradan Alancık taraflarından yüzlerce dönüm arazi almıştır. Hamdullah Efendi'nin Kalecik'e yaptığı bedduanın ardından Piroğlu ve onun gibi Kalecik'te yaşayanların iki yakası bir araya gelmemiştir. (K1)

Hamdullah Efendi'yi Sürgün Eden Kadının Katır Suretine Girmesi ve Hamdullah Efendi'nin Amasya'da Yağmur Yağmasına Vesile Olması

Amasya Sünnileri o kadar gaddardı ki Şah diyenlerin dillerini keserlerdi. Hamdullah Efendi'yi sürgüne gönderdiklerinde Merzifon'da bir handa misafir olurlar. Merzifon kaymakamı Alevi köylerindeki halkın ona ilgisinden şüphelenerek Hamdullah Efendi'nin Amasya'ya gönderilmesini emreder. Hamdullah Efendi Amasya'ya geldiğinde Amasya'da yağmur kesilmiştir. Amasya sofuları uğursuz dinsiz Kızıbaş geldi rahmete engel oldu diyerek söylenmeye başlamışlar. Hamdullah Efendi'yi Amasya'ya sürgün eden kadı Allah'ın izni ile katır suretine getirilmiş ve Vermiş köyüne getirilmiştir. Odunculuk işi ile uğraşan Vermiş köylüleri odun satarlardı. Hamdullah Efendi sabahın erken saatinde Amasya'da gezerken katır suretindeki katır Hamdullah Efendi'yi görmüş ve sahibinin kırbaçlamalarına rağmen yerinden kıpırdamamıştır. Hamdullah Efendi katırın yanına giderek Ey melun seni benden başka tanıyan yok sahibinin sözünü dinle de yükünden kurtul demiş. Amasya'da yağmur yağmaması üzerine şehirde kurbanlar kesilir ve yağmur duasına çıkılır. Halktan birisi dua halkasına Hamdullah Efendi'nin de dahil edilmesini ister. Hamdullah Efendi'ye gelerek dua halkasına katılmasını ve ne emrederse onu yapmaya hazır olduklarını söylerler. Hamdullah Efendi ne camiye ne de tekkelere gideceğini söyler. Halkın Selağzına toplanmasını ister. Fedai isminde bir aşığa yanına bir şişe şarap ve bir tepsi almasını söyler ve beraber Selağzına giderler. Bazı sofular Hamdullah Efendi'yi gördüklerinde Selağzını terk ederler. Hamdullah Efendi Âşık Fedâî'den koynuna sakladığı şişeyi çıkarmasını ister. Şişeyi gören bazı insanlar oradan uzaklaşır. Hamdullah Efendi bir tane taş ister ve Âşık Fedâî'nin getirdiği şişeyi taş ile kırar ve şarabı tepsiye döker. Hamdullah Efendi, Âşık Fedâî'den tepsideki şarabı halka parmağı ile tattırmasını ister. Her kim parmağtaki

şarabın tadına baksa şarabın bala dönüştüğünü görür. Hamdullah Efendi sıdk u sadakat ile isterseniz Allah size rahmet verir diyerek Ey Allah'ım rahmet ver bu topluma diyerek dua eder. O esnada bir bulut çıkar ve üç gün üç gece yağmur yağar. Daha sonra yeter artık şeyhim toprak suya doydur derler ve yağmur kesilir (K1,K2, K3).

SONUÇ

Amasya Geleneksel Alevi inancının teşekkülünde ve Anadolu'da önemli bir inanç kimliği olarak var olmasında çok önemli rol oynayan müstesna yerlerden biridir. Geleneksel Aleviliğin tarihi arka planını oluşturan Babai hareketinin Amasya'da zuhur etmesi ile birlikte Aleviliğin teolojik ve politik anlamda kimlik kazandığı Osmanlı-Safevî çatışmasının olduğu devirde Amasya oldukça kilit bir rol oynamıştır. Osmanlı Devleti'nin Bektaşiliği kurumsal bir tarikat olarak öne sürmesi ve Bektaşî şeyhlerinin Yeniçeri Ocağı üzerinde önemli bir rolü olmasının ardından, Bektaşiliğin kendisi ile yakın inanç kodlarına sahip olan Kızılbaş ocakları üzerinde de oldukça etkili etkileri olmuştur. Yeniçeri ocağının kapatılması ile birlikte yasaklanan Bektaşî tarikatının son resmi şeyhi Hamdullah Efendi Amasya'ya sürgün edilmiş ve ömrünün sonuna kadar bu şehirde yaşayarak vefatının ardından Amasya'ya defnedilmiştir. Amasya'da yaşadığı dönemde Amasya Alevileri başta olmak üzere çevre muhitlerde yaşayan Alevi inancına mensup kitleler tarafından büyük saygı ve hürmet gören Hamdullah Efendi'nin yaşadığı dönemde ne gibi faaliyetler içinde olduğu ve nasıl bir hayat yaşadığına dair herhangi bir yazılı kaynak bulunmamasına rağmen geleneksel Alevilik bilgisinin taşıyıcıları olan dedelerde Hamdullah Efendi'nin yaşadığı döneme ve onun halk arasında nasıl bir etkiye sahip olduğuna dair önemli bilgiler bulunmaktadır. Bununla birlikte Hasreti mahlası ile şiirler yazan Hamdullah Efendi'nin Miraçname adlı şiirlerinin Amasya başta olmak üzere Tokat ve Sivas gibi Alevi inancının yoğun yaşandığı yerlerde okunması, Hamdullah Efendi'nin etkisinin ne derece etkili olduğunun önemli bir göstergesidir. Geçmişten

günümüze değin Alevi dedelerinin hafızalarında yer alan Hamdullah Efendi'nin kerametleri nesilden nesile aktarılmış ve Hamdullah Efendi'nin kutsiyeti zihinlerde diri tutulmuştur. Bu kutsiyet sayesinde Hamdullah Efendi'nin türbesi Alevi inancına sahip insanlar başta olmak üzere toplumun her kesiminden ziyaret edilmekte ve büyük bir hürmet görmektedir.

KAYNAKÇA

- Allouche, Adel. *Osmanlı- Safevî İlişkileri / Kökenleri ve Gelişimi*, Çev: Ahmed Emin Dağ, İstanbul: Anka, 2001.
- Avşar, Muhammed. *Hamdullah Çelebi'nin Miraçlaması Merkezinde, Miraçlamaların Alevi ve Bektaşî Geleneğindeki Yeri: Tokat Örneği*, Ankara: Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Yaz-Haziran, 2024.
- Erkan, Ümit. *16. yüzyılda Osmanlı'da Kızılbaş Ayaklanmaları*, Ankara: Araştırma, 2016.
- Hakyemez, Cemil. *Osmanlı-İran İlişkileri ve Sünni Şii İttifakı*, İstanbul: Kitabevi, 2014.
- Kaya, Doğan. *Âşık Hasretî ve Şiirleri*. Çukurova Üniversitesi, Türkoloji-Makale Bilgi Sistemi, Kayıt no: 1263, 2004.
- Maden, Fahri. *Bektaşîlerin Serencamı*, İstanbul: Kapı, 2012.
- Maden, Fahri. *Yeniçerilik-Bektaşîlik İlişkileri ve Yeniçeri İsyanlarında Bektaşîler*, Ankara: Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Dergisi, 2015/73.
- Maden, Fahri. *Amasya'da Sürgün Bir Çelebi: Hamdullah Efendi (1767-1846)*, Uluslararası Amasya Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 1. Cilt, Amasya: 2017.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Babailer İsyanı Aleviliğin Tarihsel Alt Yapısı*, İstanbul: Dergâh, 2020.
- Savaş, Saim. *XVI. Asırda Anadolu'da Alevilik*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2020.
- Sümer, Faruk. *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999.
- Yasar, Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, 9. Cilt, Ed. Songül Keçeci Kurt, Recep Orhan Özel, Metin Hakverdioğlu, Amasya: Uğur Ofset, 2022.

Yıldım, Rıza. *Hacı Bektaş Veli'den Balım Sultan'a Bektaşiliğin Doğuşu*, İstanbul: İletişim, 2023.

BOA. HAT: 725/34510.

BOA. HAT. 501/24588-D.

BOA. HAT. 501/24588.

K1: H.Ö., Çorum, Mecitözü Kozören Köyü.

K2: E.A., Amasya, Yassıçal Köyü.

K3: A.Ö., Samsun, Havza, Karga Köyü.

ABDIZADE HUSAYIN HUSAMEDDIN YASAR'S CONTRIBUTION TO THE HISTORIOGRAPHY OF SUFISM*

*Mustafa Salih EDİS***

Abstract

Amasya, one of the ancient cities of Anatolia, is one of the distinguished cities of Turkish-Islamic culture and civilization with its rich socio-cultural structure, rulers, scholars, Sufis, artisans and craftsmen. Especially in the Ottoman period, the reflections of the vitality in cultural and scientific life on spiritual life are clearly seen. Sufis, who were among the architects of this spiritual life, made important contributions to the shaping of the sufi life in the center of tekkes and its reflection to the public. The sufi culture in Amasya was widespread until the first years of the Republic of Türkiye, thanks to the popular and scholarly inclination towards sufism. The city, which is known with many qualities, proves this with its qualities of "kubbetu'l-ulamā and turbetu'l-awliyā" (the dome of scholars and the tomb of saints). In contrast to the history of the city, Amasya's beauties were recorded in a detached manner in the late period. The first person to undertake this task was Mustafa Vāzih Efendi (d.1831), the Mufti of Amasya, followed by Abdizāda Husayin Husāmaddīn Yasar (d. 1939) nearly a century later. As if to make up for the delay, Husayin Husāmaddīn gave special importance to the book *Amasya Tarihi* (the History of Amasya). He dealt with many issues about Amasya and wrote systematically about the spiritual life of Amasya. By recording important sufi figures, their activities, tekkes (dervish lodges) and their bānīs (builders), their locations and the details he found related to the subject, he made a great contribution to the transmission of the sufi life of Amasya to the present day.

127

* This study is an extended version of the paper presented at the symposium titled "International Amasya Social Sciences Research Symposium-1" with the theme of Abdizade Hüseyin Hüsameddin Yasar held on 16-18 May 2024.

** Assist. Prof. Dr., Amasya University Faculty of Theology, mustafa.edis@amasya.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9726-0495>.

In this context, this study aims to evaluate Husayin Husāmaddîn's information about the details that can be the subject of Sufism in his work and to convey the contributions of his work to the historiography of Sufism.

Keywords: Sufism, Tekke, Sheikh, Historiography of Sufism, Husayin Husāmaddîn Yasar.

Abdîzâde Hüseyn Hüsâmeddîn Yasar'ın Tasavvuf Tarih Yazıcılığına Katkısı

Öz

Anadolu'nun kadim şehirlerinden Amasya; zengin sosyo-kültürel yapısı, bünyesinde yetişen yöneticileri, âlimleri, sûfîleri sanatkârları ve zanaatkârları ile Türk-İslâm kültür ve medeniyetinin güzide şehirlerinden biridir. Özellikle Osmanlı döneminde kültürel ve ilmî hayatta yaşanan canlılığın manevî hayata yansımaları da açık bir şekilde görülmektedir. Bu manevî yaşantının mimarlarından olan sûfîler, tasavvufî hayatın tekkeler merkezinde şekillenmesinde ve halka aksettirilmesinde önemli katkılarda bulunmuşlardır. Halkın ve hükemânın tasavvufa teveccühleriyle Amasya'da tasavvuf kültürü Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar geniş ölçüde yaygınlık göstermiştir. Birçok vasıfla anılan şehir; “kubbetü'l-ulemâ ve türbetü'l-evliyâ” vasfıyla da bu durumu kanıtlar niteliktedir. Amasya'nın barındırdığı güzelliklerin müstakil bir şekilde kayıt altına alınması şehrin tarihine aykırı bir şekilde geç dönemlere tekabül etmektedir. Bu görevi ilk üstlenen kişi Amasya Müftüsü Mustafa Vâzih Efendi (ö.1831) olmuş, ardından yaklaşık bir asır sonra bu gönüllü görevi Abdîzâde Hüseyn Hüsâmeddîn Yasar (ö. 1939) sürdürmüştür. Hüseyn Hüsâmeddîn, gecikmeyi telafi edercesine Amasya Tarihi eserine ayrı bir önem vermiştir. Amasya hakkında birçok meseleyi ele alan Hüseyn Hüsâmeddîn, Amasya'nın manevi hayatına dair bilgileri de sistematik bir şekilde kaleme almıştır. O, önemli tasavvufî şahsiyetleri, onların faaliyetlerini, tekkeleri ve bânîlerini, konumlarını ve konuyla ilişkili bulduğu detayları kayda geçirerek Amasya'nın tasavvufî hayatının günümüze aktarılmasına büyük katkılar

sağlamıştır. Bu bağlamda çalışma; Hüseyin Hüsâmeddîn'in eserinde yer verdiği tasavvufun konusu olabilecek detaylar hakkında verdiği bilgileri değerlendirmeyi ve söz konusu eserin onun eserinin tasavvuf tarih yazıcılığına katkılarını aktarmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Tekke, Şeyh, Tasavvuf Tarih Yazıcılığı, Hüseyin Hüsameddin Yasar.

INTRODUCTION

Among the ancient cities, Amasya stands out politically, especially with its kings, padishahs, shahzadas and pashas, at the same time sufistic with its sheikhs, khalifas, chalabis, dedes and dervishes. For this reason, the city was also known as "kubbetu'l-ulamâ and turbetu'l-awliyâ" (the dome of scholars and the tomb of saints),¹ in addition to the qualities of honor, victory, and wise. Especially when it is evaluated in terms of population, it draws attention with hosting many sufis despite having a small population in the historical process. Amasya, which deserves to be mentioned among the few provinces in the history of sufism in Anatolia, has delayed the historiography of the city due to the late reflection of the studies on it. This situation has rendered many of the figures it harbors unmentionable. Especially the fact that the names in the silsilas (sheikh chain) in the works that play an important role in following the tradition contain gaps and that the silsila scrolls have not survived to the present day are among the reasons for the weakness of historical information. However, while the sufis who are stated to be from Amasya can be identified to a certain extent in the menâkıbnâmas (hagiography) and the works of tabaqat (biographical compendiums), the same is not true for those who are not famous enough.

The first work in terms of Amasya city historiography is *Balâbilu'r-râsiya fî riyâz-i mesâili'l-Amâsiyya*, written by Mustafa Vâzih Efendi (d.1831), the Mufti of Amasya, in the first quarter

¹ Abdîzâde Hüseyin Hüsâmeddîn Yasar, *Amasya Tarihi*, haz. Songül Keçeci Kurt, Mehmet Arslan, Hicabi Gülgen, ed. Songül Keçeci Kurt vd. (Amasya: Amasya Belediye Kültür Yayınları, 2022), 1-4/80 v.21.

of the 19th century. For a city with a history of political, commercial, scholarly and artistic activities, this work is of late date and limited in scope. The history of Amasya, written nearly a century later by Abdîzâde Husayin Husâmaddîn Yasar (d.1939), fully met this need. Although the *Amasya Tarihi* is a qualified work in terms of content and scope and a frequently consulted source in comprehensive Anatolian historical writings, it does not qualify as an independent work of sufism in Amasya. In this context, the first special study on Amasya and sufism is the work titled *Amasya Evliyaları* written by Turan Böcekçi in 2002.² Fifty-six sufi were introduced in the work. In the following period, although there were other studies on the subject, the number of names introduced by Husayin Husâmaddîn was not reached.

Tekkes, turbas (tombs), and their builders in Amasya, which Husayin Husâmaddîn introduces, have an authenticity that can only be discovered with his guidance. Thus, this study aims to include the topics related to the history of sufism in Husayin Husâmaddîn's *Amasya Tarihi*. On the other hand, the study also focuses on a brief history the historiography of sufism and the details of Husayin Husâmaddîn's treatments the topic of sufism in Amasya.

The Source and Brief History of Sufism Historiography

Sufism is the servant's endeavor to follow the Prophet's example and live Islam as he lived it. It is also a field in which the servant develops practical reflexes to resist the weaknesses of the self (nafs), the tricks of the devil, and the worldly demands that will harm the servant's courtship, in addition to practicing the provisions of the Shari'ah and obeying the Sunnah in order to be in the company of Allah. The meaning of fiqh, which refers to in-depth comprehension and examination, was defined as fiqhu zahir for Islamic law and fiqhu batin for sufism; in time, in-depth comprehension, knowing and putting into action came to fruition with the term sufisim, which is the deep/spiritual aspect of Islam.³ In

² Turan Böcekçi, *Amasya Evliyaları* (Amasya: y.y., 2002), 1-114.

³ Ebû Nasr es-Serrâc et-Tûsî, *el-Luma'*, thk. Abdulhalîm Mahmûd - Abdülbaki Surûr (Mısır-Bağdad: Dâru'l-Kutubi'l-Hadîs-Mektebetu'l-Müsenânâ, 1380), 43-44.

this respect, it is the name of an actuality with a truth.⁴ On the other hand, the practical development and the theoretical emergence of sufism have developed with different effects and reactions in different geographies in the historical process.

The early sources of Sufism are the works in which verses and hadiths are collected in a certain proportion according to their subjects and their attitudes that advise devotion to Allah and turning away from the things of the world and not inclining towards them. Concepts such as worship, zuhd, tawakkul, ikhlas, ihsan, tevadhu, riza, and huzn point to the main themes of this process. One of the earliest works in the field is Zayna'l-Abidin b. Ali's (d.92/710) *as-Sāhifah fi'z-zuhd*, which survived in Quwayni's (d.328/940) *ar-Rawza mine'l-kāfi*. On the other hand, Abu Hamza Thabit b. Dinar's (d.150/768) *Kitabu'z-zuhd* is among the other early Sufi sources that have survived.⁵

While the sources of zuhd are mentioned among the leading works of that period, it was also accompanied by the tradition of *tabaqat* that was inherited from the science of hadith. As a matter of fact, as seen in the examples of early Islamic historiography, the recording of genres such as *ansab*, *life*, and *ghazwa* began with the Prophet and continued with the Companions who were at the forefront with their exemplary behavior.⁶ In the case of sufism, it started with the Prophet's and the Companions' beautiful morals and continued with the sufis who were at the forefront with their exemplary behavior. Over time, the increasing number of sufis and their biographies led to the construction of the *sufi tabaqat* works. This is evidenced by the fact that Sulami's (d. 412/1021) *Tabakāt* includes 103 sufis, while Jāmī's (d. 898/1492) *Nefahātu'l-uns* includes 616 sufis.⁷ Again, the volume of the

⁴ Ebû Nu'aym Ahmed b. Abdullah el-isbehânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-esfiyâ'* (Mısır: Matbaatü's-Sa'âde, 1394), 10/379.

⁵ Mustafa Aşkar, *Tasavvuf Tarihi Literatürü* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2015), 40-41.

⁶ Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı* (İstanbul: İSAR Vakfı Yayınları, 1998), 13, 20-21.

⁷ Aşkar, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, 50; Abdurrahman Câmî, *Nefahâtü'l-Üns*, thk. Uludağ Süleyman - Kara Mustafa, çev. Lâmî Çelebi (İstanbul: Marifet Yayınları, 1995), 23.

work was affected by the fact that the authors were able to find the names they researched and that these names met the criteria for inclusion in the work. On the other hand, these works constituted the starting points of sources for sufi historiography and played an important role in conveying the names and states of the period to the present day.

In Sufism, scholarly accumulation encouraged theoretical development, while the prosperity gained through worldly means was met with a reaction due to the concern that it would come between the servant and Allah. The theoretical perspective and practical tendency, which differed personally and geographically, also contributed to meeting the needs of the regions in which they were located. Sunnah and hadith in Medina, *khawf* and *huzn* in Basra, *tawakkul* in Khorasan, *futuwwa* and *melamah* in Nishapur, love in Egypt, night worship and fasting in Damascus, and *tawhīd* and love in Baghdad reflexed at the forefront and remained on the agenda of these cities for a certain period of time.⁸ On the other hand, the practices and experiences that sufis thought would contribute to their spiritual personal development built a tradition over time, clarified the boundaries of sufism, and contributed to the transformation of sufism into a systematic and institutional structure towards the sixth century. Due to the fact that sufism, whose population and popularity increased, became open to abuse, sufism was closely monitored for the healthy functioning of internal control through procedures and *silsilas* after obedience to the Qur'an and Sunnah, and the attitudes that were considered wrong were rejected. Sufism was also the focus of criticism due to its transition from the science of the state to the science of the heart and the neglect of its practical aspect. During this period, works on the nature of sufism and what it is not, such as *ar-Riāyah li hukūkillah*, *Khatmu'l-awliyā*, *Kitabu'l-lum'a* and *Kūtu'l-kulūb*, which are now called "Sufi classics", began to be published.

⁸ Hasan Kamil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 102-116.

Sufi classics are the works that support the practical development of Sufism and at the same time include the efforts to recall and justify theoretical views. In this respect, the efforts to systematize sufism, to mention it among scientific disciplines, to clarify its subject matter, to transfer experiences and to make its method developable have been instrumental in giving sufism a scientific aspect. While this situation brought criticisms on the distinction between “hal-kal” (speech-action) and “sadr-satır” (chest-line), it also led to important expansions on the grading of deeds, their layers and the expression of the state.

The emphasis on " Once sufism had its own existence without a name, now it has its own name without an existence."⁹ has found a response in line with the understanding that those who know are silent, those who speak do not know, or that this school is to be learned not by heart but by state. In this context, sufism has also been subjected to a separate criticism within itself due to the fact that the one who knows focuses on his action (observing the balance of shari'ah/haqiqah) and the one who does not know speaks, but the sufi experience is transmitted through someone else's sword without experiencing it. As a matter of fact, even in later periods, when it was being defined, the phrase "sufism, in all its existence and boundaries, has never been written in books."¹⁰ reveals the difference in the teaching aspect of this science. Consequently, the teaching of sufism also affected the process of composition, and factors such as author, time, place, and addressee manifested themselves in the emergence of various types of writing.¹¹

The practical and scientific aspects of sufism, the multifactorial and inter-factorial nature of its developments, and its being an experiential science have contributed to the increase in the number of types of sufi works. In addition to

⁹ el-İsbehânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-esfiyâ'*, 10/379.

¹⁰ Filibeli Ahmed Hilmi, *Hikmet Yazıları*, haz. Ahmet Koçak (İstanbul: İnsan Yayınları, 2005), 191.

¹¹ Muammer Cengiz, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tasavvuf Tarih Yazıcılığı* (Ankara: İlâhiyat Yayınları, 2023), 10.

the works of sufism in the fields of poetry, manqība, tabaqat, explanation, recommendation, refutation, ishari tafsīr (interpretation), adab, ansāb, terms book and order book, sufi works on tariqa and silsila began to be published as of the sixth century. Among the recent works on sufism, theses, articles, symposium papers, periodicals and works in the virtual world have expanded the range of subjects of sufi historiography, and the status of cities and countries in sufi culture has been written separately. In addition, there are some sufis/sheikhs who lived a sufi life, raising disciples on the one hand and struggling with their nafs independently of people on the other, who may not have wanted to put their experiences and Sufi views into a written form, or if they did, they may have expressed them in a symbolic language, or they may not have been asked to do so. This may limit the scope of sufi writings, but despite this limitation, it is possible to speak of a considerable accumulation.

In addition to independent sufi studies, there are also works that indirectly contribute to sufism and sufi history. History books, city books, judicial records and letters are among the important examples of this. In this context, although the History of Amasya is not a work that directly deals with sufism, it is a work that has important data in terms of sufi historiography. For this reason, it is possible to say that secondary source research also contributes to the works to be prepared independently.

The Sufism Themes and Analysis in Husayin Husāmaddīn's Work: *Amasya Tarihi* (*The History of Amasya*)

Husayin Husāmaddīn conveys the general sufi culture in Amasya in the light of information such as orders, tekkes, sheikhs, turbas, trustees/administrator, the founders of the tekkes, and the locations of the tekkes. On the other hand, he has made studies and studies on the famous nicknames of the sheikhs, whether they were sayyids or sharifs, their names and dates of death. Moreover, due to his lack of knowledge of the sufi literature, the author only shared information about the zahir aspect of Sufism without touching upon its subtle aspect.

In this respect, it is possible to say that he provides objective information about sufi historiography and biography.

There are some aspects that make Husayin Husāmaddīn's work unique, and one of them is his attention to details that many works do not provide. For example, while the subject of "tekkes" is not included in most works due to its specificity, Husayin Husāmaddīn made a separate classification for this subject.¹² As a matter of fact, an examination of his work reveals that he attaches importance to classification and systematic presentation. Different types such as bridges, neighborhoods, mausoleums, schools and madrasahs can be found in detail in his work.¹³ This information does not include the functions of tekkes, the interpretation of the benefit-harm relationship, the use of sufi literature, or the general journey of sufism. He does not prefer to directly cite the sources he utilizes. In this respect, Husayin Husāmaddīn handled the issues with the discipline of a historian, limited his subject to Amasya and did not discuss controversial issues. He resolved the controversial issues by accounting and doing the necessary research beforehand and endeavored to write clearly. In addition to this, there are works that he analyzed comparatively about his literary personality and historiography, etymological analyses and the sources he utilized.¹⁴

In terms of its scope, *Amasya Tarihi* is the first reference work for those who want to conduct general research on the sufi aspect of Amasya. Compared to the works of authors such as Tashkopruluzâda, Husayin Vassaf and Hulvî, *Amasya Tarihi* draws attention with its inclusion of more people, tekke and orders. So much so that historical studies without reference to this work are likely to lead to incomplete information in the transmission of sufi life in Amasya. Husayin Husāmaddīn's historiography directly influences the historiography of Sufism in three aspects: tekkes, tariqahs (orders), and sheikhs, but it also sheds light on the economic, architectural, and

¹² Yasar, *Amasya Tarihi*, 2022, 1-4/149-158 v.226-253.

¹³ Yasar, *Amasya Tarihi*, 2022, 1-4/103-162 v.90-267.

¹⁴ Yasar, *Amasya Tarihi*, 2022, 1-4/19-23.

artistic aspects of Amasya's sufi culture with its bānīs and architectures. There are thirty-one tekkes, six orders and around one hundred and seventy sheikhs and trustees mentioned in the work.

Husayin Husāmaddīn not only emphasizes that Amasya was the center of the sultanate, but also states that the beginning of sufi life took place at the hand of the sultan. In this context, he states that the Seljuk sultan Sultan Masud had a madrasah, khangah and tekke built in the city, and that the city, which had been devastated by the Crusaders, began to be rehabilitated with science and morality. On the other hand, the institution used as a khangah later operated as a tekke named Sheikh Kırık.¹⁵ Similarly in the following periods, during the reign of Murad II (1421-1444, 1446-1451) in Amasya; while the Halwatiyya sect maintained its stability in terms of followers, the Zayniyya and Naqshbandiyya sects became widespread, the Mawlawiyya and Bâbâî (Wafâiyya) did not spread at the same rate. By the reign of Selim I (1512-1520), Naqshbandiyya became widespread with Sunullah Bukhari and even attracted interest from members of the Khalwati order. Towards the end of the reign of Suleiman the Magnificent, the Kâdiriyya, Jalwatiyya and Shâbâniyya orders gained prominence but did not become widespread. After Bayram Pasha (d. 1048/1638), who was from Ladik in Amasya at the time, built the Mawlawikhana of Amasya, Mawlawiyya overtook the popular Khalwatiyya and Naqshbandiyya. Subsequently, the Naqshbandiyya sect became more widespread with the increasing influence of Sheikh Mustafa Naqshbandî from Turhal, who was also competent in the science of hadith, in Sivas through his caliphs.¹⁶ In this respect, multifaceted contributions to the increase in the number of tekke followers can be observed. For example, the sheikhs' abilities, scholarly knowledge, and selfless efforts were essential, but not always sufficient. The financial contribution of the ulama was instrumental in the provision of

¹⁵ Yasar, *Amasya Tarihi*, 2022, 1-4/148 v.223-224.

¹⁶ Yasar, *Amasya Tarihi*, 2022, 1-4/148-149 v.225-226.

space and aesthetic concerns, but it also contributed to the spread of the institution by creating a reference point in terms of its credibility.

In the history of sufism, tekkes are among the signs that sufis have settled down. This settled order was instrumental in their systematic work and helped them gain an institutional identity. There are similar tekkes in Amasya and Husayn Husāmaddīn includes them in his work; Ak Hasanoghlu, Ahlullâh, Uchler, Chilahâna, Chavikcha, Hijâbî, Khızır Pasha, Hoca Sultân, Sadaddîn, Shamlar, Shahir Kethudâsioghlu, Shehre Kûsdü, Sheyhoghlu, Sheyh Jû'î, Sheyh Abdul, Sheikh Kırık, Darbhânaci, Kaghnı, Kutub, Kushbâz, Gülâbî, Gümüşlüoghlu, Mehmed Pasha, Mahmûd Chalabi, Müftüoghlu, Melik Gâzi, Mawlawîhâna, Meydân, Nûh, Yâkûtiyya and Yâ Vedûd tekkes. Although some of the tekkes have different names, he mentions thirty-one tekkes. When the characteristics of the tekkes are evaluated, some of the tekkes have been serving with only one sect since their establishment, while others have changed hands over time and serve with different sects. As such, although the number of tekkes is small, the number of sects using them can be high. In this respect, there are 19 Khalwatiyya, 11 Naqshibandiyya, 3 Kâdiriyya, 2 Mawlawiyya, 1 Rifâiyya, and 1 Wafâiyya tekke. He mentions thirty-seven tekkes in Amasya.¹⁷ On the other hand, it is possible to increase the number of branches of the Khalwatiyya order, but Husayin Husāmaddīn preferred to give them under the general title.

There were places in Amasya where travelers could stay, and hungry people could eat. Since the author considers this outside the main activities of the tekke, which may not be possible in every tekke, he has evaluated it in a different category. As a matter of fact, imaratkhana is a general name and can also be called tâbhane, ashawi (soup kitchen), dariüşşifa, caravansarai, khangah, etc. depending on its size, small size and branch of service. While the structure in question is commonly referred to as a "complex" or "kulliyah"

¹⁷ Yasar, *Amasya Tarihi*, 2022, 1-4/149-158 v.226-253.

today, towards the end of the Ottoman period, accommodation and health assistance decreased to a certain extent and it functioned more as an institution where food was served.

There were places in Amasya where travelers could stay and hungry people could eat. Since the author considers this outside the main activities of the tekke, which may not be possible in every tekke, he has evaluated it in a different category. As a matter of fact, imaratkhana is a general name and can also be called tabhane, soup kitchen, daru'sh-shifa, caravanserai, khangah, etc. depending on its size, small size and branch of service.¹⁸ While the structure in question is commonly referred to as a "complex" or "külliye" today, towards the end of the Ottoman period, accommodation and health assistance decreased to a certain extent and it functioned more as an institution where food was served.

138

Husayin Husāmaddīn mentions two different structures in Amasya, namely ziyafatkhana (banquet halls) and imaratkhanas (almshouses/guesthouses/tabkhanes), to meet accommodation and food needs.¹⁹ In this respect, in order to avoid repetition, he analyzed the tekkes in Amasya, which served as ziyafatkhanas and imaratkhanas, not under the title of "tekkes" but under the title of ziyafatkhanas. In this respect, the ziyafatkhana of Mawlawikhana, the ziyafatkhana of Sheikh Jûi, the ziyafatkhana of Sheikh Husāmaddīn Kubâvî and the ziyafatkhana of Hoca Sultan are among the ziyafatkhanas that reflect parallel services with the tekke.²⁰ The importance that the people of Amasya attached not only to those in need but also to madrasas and tekkes, which were centers of knowledge and spiritual development, is also evident. In this respect, padishahs, pashas and the rich established these institutions for Amasya, and the people, who wanted to ensure their continuity, supported them financially and spiritually to

¹⁸ Gönül Erkan, "Tabhane", *Toplum ve Sosyal Hizmet* 16/2 (15 Ekim 2005), 54-55.

¹⁹ When the usage areas of imarats/imaratkhanas are evaluated, they include units such as mosques, madrasas, hospices, almshouses, hospitals, soup kitchens, caravanserais, timekeeping houses, tombs, and tekkes.

²⁰ Yasar, *Amasya Tarihi*, 2022, 1-4/177 v.314.

ensure their survival for centuries. As a matter of fact, the institutions that became foundations and remained in the family were also supported by family members to ensure their survival. In this respect, tekkes are mentioned among the supported institutions in Amasya because they functioned as almshouses, banquet halls, or medical centers.

Considering the distribution of tekkes in Amasya according to orders, Halwatiyya is the order with the highest number of tekkes and sheikhs in terms of its institutionalization and spread. It is followed by the Naqshibandiyya order. Husayin Husāmaddīn did not go into topics such as the types of dhikr, rituals, meeting times and branches of the sects in his work; in this respect, he acted superficially. Again, he did not include controversial issues in his work, nor did he include names and topics that were disputed or that he thought might harm the prestige of the city and the fabric of society in terms of the promotion of Amasya. In this respect, he avoided discourse and publicity contrary to the structure of Ahl-i Sunnah, which is the structure of the society in general.²¹

He found it appropriate not to include heterodox approaches, events involving rebellion and names that he thought were harmful. In this context, although they were present in Amasya, he did not include Baktashis, Alevi, Kalandaris and their branch Barakites (Baraklis) in his work.²² On the other hand, the widespread presence of Baktashiyya in Anatolia suggests that there may have been tekkes in Amasya. After the abolition of the Janissary in 1240/1826 and the prohibition of Baktashiyya, their activities were restricted. The exile of Hamdullah Chalabi, the 23rd postmaster of the order attributed to Haji Baktash-ı Velî, to Amasya also played an important role in concealing information on the subject. Although the exile of 45 people in total, including the families of eight people in addition to Hamdullah Chalabi,²³ was

²¹ Yasar, *Amasya Tarihi*, 2022, 1-4/148 v.224.

²² Abdülbâki Gölpinarlı, *Yunus Emre ve Tasavvuf* (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2008), 43.

²³ Muzaffer Doğanbaş, *Amasya Türbeleri* (Amasya: Amasya Belediye Kültür Yayınları, ts.), 94.

sufficient for the capacity of a tekke, the author did not include details on the subject due to the restriction of its activities.

Some details presented by Husayin Husāmaddīn in his work are also noteworthy. Although the calligrapher Hamdullah Efendi was a sheikh in calligraphy and a member of the Zayniyya order, he did not include him in the list of tekkes because he was not a sheikh of the order.²⁴ From this point of view, it becomes clear that the distribution of orders in Amasya cannot be limited to those mentioned. It is possible to say that Husayin Husāmaddīn preferred to transfer history to the present day through the institutions. In Merzifon, a district of Amasya, a tekke was built by Sheikh Ali Chalabi for the Zeyniyya tariqah.²⁵ According to the information here, what the author means by Amasya is not the entire borders of Amasya, but only the city center. Therefore, the author's classification should be evaluated in this context. On the other hand, although he wrote a comprehensive work, there are sheikhs who were from Amasya and were not included/not included despite the lack of controversy. One of them is Kadizāda Shaykh Küçük Muhammad Efendi (d.1045/1635), who was buried next to Pīr Ilyas Khalwātī.²⁶ The fact that he does not appear in his research is an ordinary situation and does not harm the quality of the work.

Although Husayin Husāmaddīn did not systematically create a separate heading for the sheikhs in Amasya, he did include them in his classification of the tekkes in Amasya. The method he followed in his classification of the tekkes was first to indicate the location of the tekke, then to determine the identity, nisbah, nickname, and date of construction of the tekke. Subsequently, he also included information about the sheikh with whom the tekke started. As for the sheikhs, he tried to give information about whether he was a Sayyid or

²⁴ Yasar, *Amasya Tarihi*, 2022, 1-4/146-147 v.218-220; Abdîzâde Hüseyin Hüsâmeddîn Yasar, *Amasya Tarihi*, haz. Eyüp Baş, Fatih Koca, Turan Açık, İbrahim Serbestoğlu, Safi Arpağuş, Ahmet Hakkı Turabi, ed. Songül Keçeci Kurt vd. (Amasya: Amasya Belediye Kültür Yayınları, 2022), 9-12/76-77 v.236-237.

²⁵ Yasar, *Amasya Tarihi*, 2022, 1-4/206 v.402.

²⁶ Osmânzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, haz. Mehmet Akkuş- Ali Yılmaz (İstanbul: Kitabevi, 2015), 3/483.

Sharif, whether he was a sheikh, his nisbah, tariqa, nickname, and date of death; he did not neglect to give the prominent dog tag of a person, if any. After the death of the sheikh, he mentioned his caliphs, and if it was left to a member of his family, he gave details about it, and he did not cover up the events by indicating those whose sheikhship was not accepted or was revoked. He also shared the prominent work of the sheikh, his field of specialization, if any, and his relations with the padishahs or the pashas, if any. In the light of the information he provides, it is possible to uncover the sect lineages to a certain extent. In addition, the fact that he paid the utmost attention to the dates of his death helps us to determine the authenticity of the possible silsila and to learn about the era in which he lived. Finally, he also tries to share information about whether the tekke continues or not, and if not, what it is used for and who owns it.²⁷

CONCLUSION

Husayin Husāmaddīn Efendi is a historian who gives space to Amasya as a lover of Amasya, to Ahl-i Sunnah as a follower of Ahl-i Sunnah, and to sufism as he approves of the moral aspect of sufism. The boundaries of his writings are wide enough to push the limits of the subject he examined, and his quality is valuable enough to devote his life to. While evaluating sufism, he did not exhibit a defensive approach with his ascetic style; on the contrary, he did not hesitate to mention the issues that he thought were problems in the tekke. The issues that he endeavored not to write about were of a controversial nature and were supposed issues that he had difficulty in accessing the truth.

Amasya is a fertile city in terms of sufism. The city, which stands out among the ancient cities with its different aspects, also draws attention with its sufi aspect. Especially when evaluated in proportion to the population, the support of the majority of this city for sufism and sufis can be revealed. Husayin Husāmaddīn also emphasized their support by giving

²⁷ Yasar, *Amasya Tarihi*, 2022, 1-4/149-158 v.226-253.

these details with their executives and builders. Before presenting his classifications, he gives a brief introduction and anecdotes on the subject.

Until the 21st century, there were a total of thirty-one tekkes in Amasya. While some tekkes have been serving with only one sect since their foundation, others have been serving with different sects due to the change of hands over time. As such, the number of tekkes may be low and the number of sects using them may be high. While Husayin Husāmaddīn lists 31 tekkes, he does not separately account for the sects that changed hands. Accordingly, it is understood that there were 37 tekkes in Amasya: 19 Khalvatiyya, 11 Naqshibandiyya, 3 Kadiriyya, 2 Mawlawiyya, 1 Rifāiyya and 1 Wafāiyya tekkes. If this issue had been learned from different books, it would have been assumed that the number of tekkes in Amasya was around 15-20. In this respect, Husayin Husāmaddīn Efendi's contribution to Sufi historiography and the clarification of the names he mentions show the importance of his work.

The information given by Husayin Husāmaddīn Efendi is not mere information, but information that can be processed and inferences can be made. For example, in Amasya, the Kâdirî tekkes generally continued as Naqshî tekkes. Again, in the light of the information provided by the author, it is understood that some foundation tekkes were transferred to the Maârif (today's Ministry of National Education) due to their loss of function. This information also gives an idea about the lifespan of the tekkes. The lifespan of the tekkes that were not endowed was shorter. When dervish tekkes were endowed, they were immediately rebuilt or repaired as they were a source of income. After the Muftuoghlu tekke burned down, its activities ceased. In the case of endowed tekkes, since the heirs assumed the responsibility, they were able to own the tekke more easily. The sheikhship of the tekke and the zāwiyadar/trusteeship could be held simultaneously, or the sheikhship could be held by one person and the zāwiyadar by another; this is seen as one of the handicaps of the situation in question.

The fact that Husayin Husāmaddīn Efendi does not refer between categories in order not to repeat the same things about his writing saves the text from falling into repetition. In this respect, each aspect of the text preserves its originality. The author adopted a unique methodology and made a serious effort to maintain it. In particular, the ability to reconstruct silsilas based on the information he provides about sheikhs reveals his talent and dedication in his research. In short, while his love for Amasya was sometimes expressed in exaggerated terms, Husayin Husāmaddīn Efendi made a serious effort to prove it. The historical background of Amasya also helped him in this. His sufi historiography was revealed because it was part of his knowledge of the history of Amasya.

BIBLIOGRAPHY

- Abdurrahman Câmî. *Nefahâtü'l-Üns*. çev. Lâmiî Çelebi. thk. Uludağ Süleyman - Kara Mustafa. İstanbul: Marifet Yayınları, 1995.
- Aşkar, Mustafa. *Tasavvuf Tarihi Literatürü*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2015.
- Böcekçi, Turan. *Amasya Evliyaları*. Amasya: y.y., 2002.
- Cengiz, Muammer. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tasavvuf Tarih Yazıcılığı*. Ankara: İlâhiyat Yayınları, 2023.
- Doğanbaş, Muzaffer. *Amasya Türbeleri*. Amasya: Amasya Belediye Kültür Yayınları, ts.
- Erkan, Gönül. "Tabhane". *Toplum ve Sosyal Hizmet* 16/2 (15 Ekim 2005), 53-56.
- Filibeli Ahmed Hilmi. *Hikmet Yazıları*. haz. Ahmet Koçak. İstanbul: İnsan Yayınları, 2005.
- Gölpınarlı, Abdülbâki. *Yunus Emre ve Tasavvuf*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2008.
- Hüseyin Vassâf, Osmânzâde. *Sefîne-i Evliyâ*. haz. Mehmet Akkuş- Ali Yılmaz. 5 Cilt. İstanbul: Kitabevi, 2015.
- İsbehânî, Ebû Nu'aym Ahmed b. Abdullah el-. *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-esfiyâ*. 10 Cilt. Mısır: Matbaatü's-Sa'âde, 1394.
- Şeşen, Ramazan. *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*. İstanbul: İSAR Vakfı Yayınları, 1998.

- Tûsî, Ebû Nasr es-Serrâc et-. *el-Luma'*. thk. Abdulhalîm Mahmûd - Abdalbaki Surûr. Mısır-Bağdad: Dâru'l-Kutubi'l-Hadîs-Mektebetu'l-Müsennâ, 1380.
- Yasar, Abdîzâde Hüseyin Hüsâmeddîn. *Amasya Tarihi*. ed. Songül Keçeci Kurt vd. haz. Songül Keçeci Kurt, Mehmet Arslan, Hicabi Gülgen. 12 Cilt. Amasya: Amasya Belediye Kültür Yayınları, 2022.
- Yasar, Abdîzâde Hüseyin Hüsâmeddîn. *Amasya Tarihi*. ed. Songül Keçeci Kurt vd. haz. Eyüp Baş, Fatih Koca, Turan Açıık, İbrahim Serbestoğlu, Safi Arpaguş, Ahmet Hakkı Turabi. 12 Cilt. Amasya: Amasya Belediye Kültür Yayınları, 2022.
- Yılmaz, Hasan Kamil. *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.